

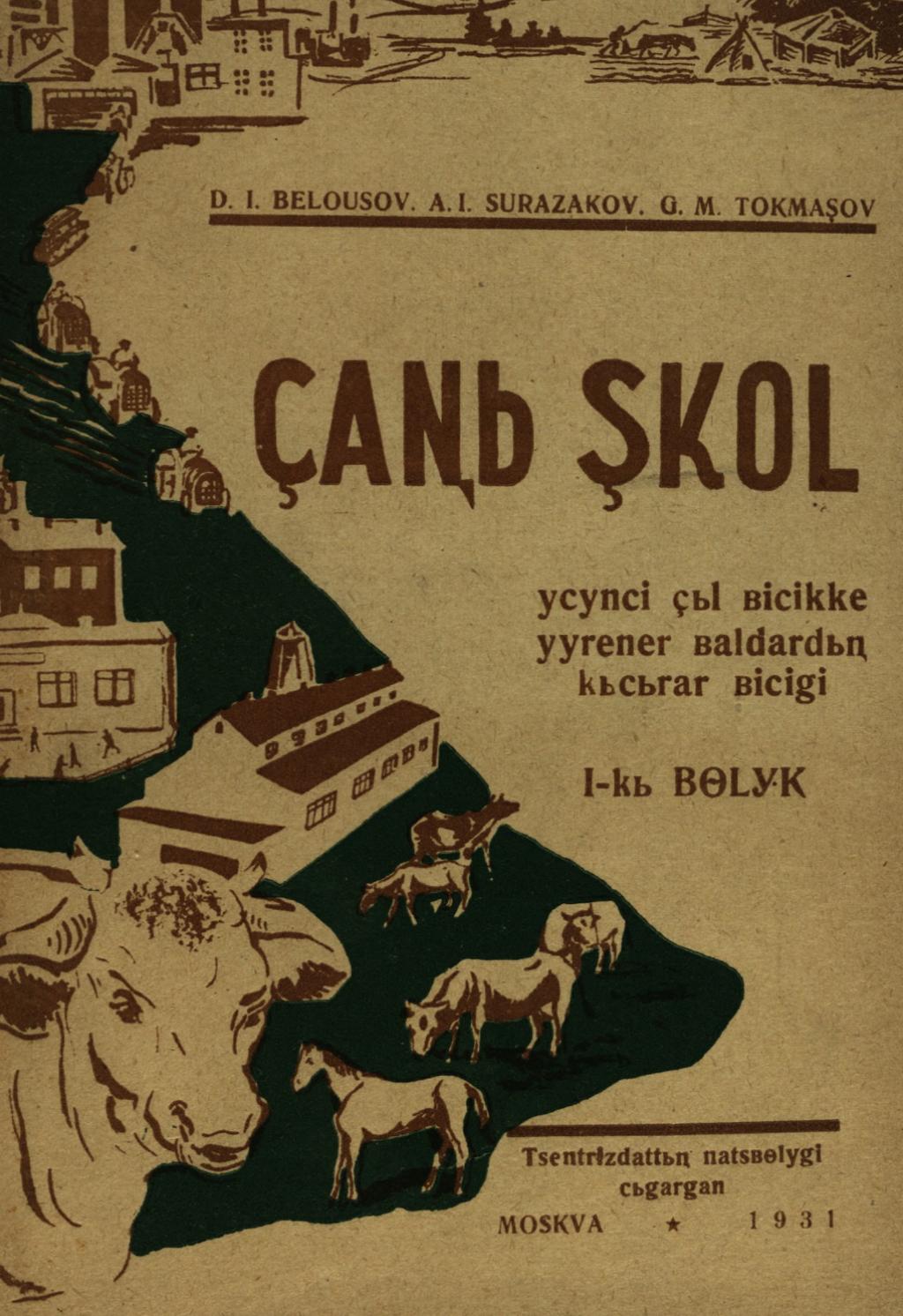


D. I. BELOUOV. A. I. SURAZAKOV. G. M. TOKMAŞOV

ÇANЬ ŠKOL

үсүнци چылbicikke
үүрөнөр baldardың
көсөрар bicigi

I-къ ВӨЛҮК



Tsentralidattың natsvoleygi
съgargan

MOSKVA



1931

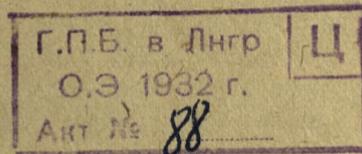
АЛТ.
3-411

D. I. BELOUSOV, A. I. SURAZAKOV, G. M. TOKMAŞOV

ÇANЬ ŠKOL

УСҮNCI ÇYL BICIKKE UYRENER
BALDARDЬN KЬCЬRAR BICIGI

1-къ BӨLYK



TSENTRIZDATTЫN NATSBӨLYGI СЬGARGAN
MOSKVA

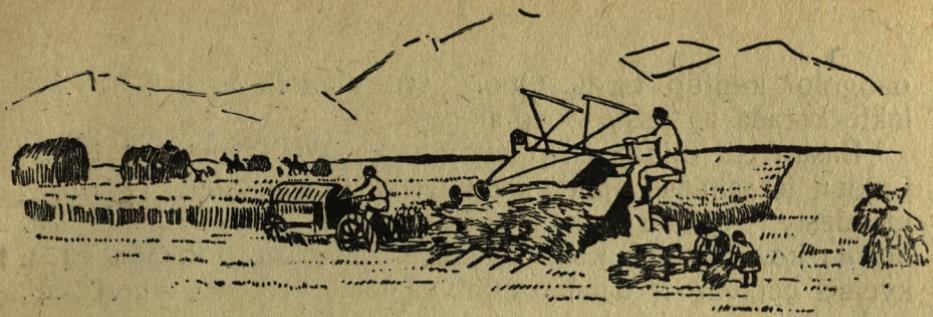
1932

Уполн. Главлита № 4939

Заказ № 2262

Тираж 1500 экз.

17 тип. ОГИЗ, Москва, Шлюзовая набережная, 10.



Ç a j g ь d a.

Oj, izyzin
 Çajgъ kynniñ!
Boş najradъm,
 Syreen suuzadъm.
Bulut keldi,
 Tyrgen otti,
Bijik tuudъ
 Aza berdi.
Uzun eeskен,
 Çaş elendi
Saja vazъp
 Bargыladъk.
Агъ-вери
 Mantap çyrgen

Kurt-kongstъ
 Kergiledik.
Kederi çatkan
 Атва-виудај
Agara, sargara,
 Ръза берди.
Ajas kynde
 Altyn oşkoş
Kergen keske
 Сагъыр турдъ.
Araj salkып
 Keler bolzo,
Агъ-вери
 Çajkanыр турдъ.

Çajdъп өtkөni.

Kajran çaj өde berdi. Kandyj çылу çaraş çaj bolgon edi, Erten-tura ugup çatsam, çyzyn-çyur kozonçы kisъjaktardып çaraş-çakşы yndy kozon dorъ kulagъma ugular bolgon. Çalan çerdi kergende, çyzyn-çyur өndy cecekteriniq kөvizin ne dep ajdarын. Agaş deze calbrak-byrin çajыltыр түр, опып ortozънда kizi çaraş çыдън çытар, seryyndenip çadar boldъ. Udababdъ çajgъ iştin өji çetti. Onco ulus өлөнө kirgiledi. Ol tuşa deremne-çurtta işke çaragъдыj bir-de kizi tegin oturbадь. Oncozъ çalan izin iştedi. Ulus өлөndi iştеп baştagan soñında, çalanda

овоголор көптөр турдь. Онон ағы, өлөннин изи çетре вүтке-
лекте кърада аş рьштъ—dep ajdaştъ.

Bastrı iştı өjinde istep bydryerge ulus albadanyp turdь.
Çajdyn izi sakıbas, өjinde istep bydryvejince bołbos. Ol ondyj
mendeşty çajdyn izinen bister tuura artpadıvıss. Çaan
ulus-la kozo çyryp, kozo iştedibis. Pokosto, кърада bıstıñ
kycıbis çetkedij iş tavılyp turat: садывьс çetkence өлөң саар,
aş kestibis, onon-da өскөni iştetik. Çaj etkyre pokos-kърада
maşınalardыq tavызы ertenен enirge çetre çaan turdь. Bister
maşына çekken attarga minip, tys çortyp berip turdьk.

Enirde kъradan çangan ulustып киисыпь, tavызы çaan
boldь, авланып tavызы, atтып kiştegeni ugulyp turat. Enirde
işten çanganda, uj. koj çuunadarь baza bıstıñ mojlyvysta
boldь. Çalan izin istep çangan attardь sugarыр, armaksыlap,
tuzaarь baza biste boldь. Erten-tura ol attardь вагыр ekelip
sugarыр baza biste. Ce ondyj-da bolzo, işten amыг kyn bol-
gondo, bis enirge çetre ojnorp çyredibis: izyde suuga kirip
сомыпьр turadıvıss, ol emeze agaş arazzaña вагыр, çyzyn kat
çijlek terip ekelip, çaan ulustarga berip turdьk.

Çajdy kanajda etkyrgenigerdi вicir beriger.

Altyн çalan.

Sarъ cecek (oduvancık) çajylar tuzunda karındzым-la mee
oյп, koot boloton edi. Kazъ birde војьвьстып bir keregiuisse
braatkanыkta, ol aldынан varar, men kijninen varagyam. Kerekte-
gen kizi воър,—Adnaj!—dep, кыргыр ijерим. Ol kaja kөrgө-
ндө, men ваягыр yzyp algan sarъ cecekterdi çyzi orto
taştap ijedim. Ajdarda ol meni sogor воър çyryp, eveş-le
bolgovoj kalganda, baza-la mec ettirer. Bis mundыj kajkamсылу
cecekti tegin-le oյнга yzetenibis. Men bir katap mundы
açыktu neme bildim.

Bıstıñ ajlyvьстып çanьnda çalan bar. Ol çalanda aajy-sok
kөр sarъ cecek bar kereginde, ol çalan altyн oşkoş, bolgon.
Ulus oncozь opъ „altyн çalan“ dep, ajdatan bolgon. Men
bir katap вальк karmaktajып dep, erte turgam. Kerer bolzo,
ваягыр altyн çalaңым kөgөrip kaltыr. Opъn kijninde men tyşte
ojto çanyp klaatsam, ваягыр çalan ojto altyн clap sargaryp

kaltыr. Men опъ асаагър kөrdim. Еңирде ваягъ çalan ojto baza kөgөre berdi. Ajdarda men ваяр, bir sarь сеекти узур alala, керер balzom, опың cecegi çumaktala çиityр kaltыr.

Erten tura kyn сыккан kijninde sarь cecek kanaјp ojto çajыр асыр турганын kөrdim. Çalan ojto altыn oşkoş боло berdi. Onoң beri sarь cecek biske syrekej açыktu ceck boldy. Nenin ucun deze, ol cecek kizee tynej: enir keleri-le ujuk-tap, erten-tura ojgonyp turat.

Үyrenerge çuulganъ.

Çaj өtti. Kys keldi. Bicikke yyrener dep, şkolgo çuulgan baldardын tal-tавызь ugular boldy. Olordын kezigi војьпын çerindegi solыn тавьштарды kuiscыndajt, kezigi çajьда neni bicip algan, опъ kөrgyzet. Baza kazьзь çajьда kurgadыр algan çyzyn-çyyr olөндөrin, kurt-koңystарын, çuugan taштарын algыlap klgен emtir.

Yyredyci keldi. Baldardын тавызь çыlyjdy. Yyredyci ajttы:

— Bultыргъ yyrengen baldar oncozь şkolgo keldi-be? Kel-vegen baldar bar bolzo, munan arь ol baldardь oncozын sler şkolgo ekeleriger dep, men izenip turum. Buçыл çanьс-ta bala yyredyden kuru kalbazын dep, kiceer kerek—dedi.

— Bu biston çajьда çuugan çyzyn-çyyr nemeleribisti kaj-datańvьs—dep, Çoroj suradь.

— Çajьда çuugan nemeler i aajlap salar kerek, oncozын çanьс çerge çuup, kadaатын kadap, ilerin ilip, salaryн salыр, aajlu вastu eder kerek. Tetratkaa cijip algan bicigerdi munan arь kыссырь шyzer kerek—dep, yyredyci ajttы.

Yyredycinin ajtkanын baldar çepsindi.

Onon arь yyredyci yyredydi aajyn kuiscыndadь.

— Işbastalgalakta bis yyredydi aajyn plandap alar ucurlu. Ol planga yyreder yyredydi azылдыра шyzele, çazap salar. Buçыlgъ yyredy bultыргъзынаq başka bolor. Bultыr bis çyk-le albatыпьц çyrymin iş-tozьn, telekejde ne волър çatkanын biciken kөryp, yyrenip turatańvьs. Emdi bis bojlorvьs çeri-biste волър çatkan iшterge kirizer ucurlu. Kolxostыn, sovxostыn çurt-sovettin, onoң-da başka ucrezdenielerdin izin şinzilep kөryp, oo волъзър, ol iшterge bojlogvьs yyreneribis. Buçыlgъ yyredy aajynca ne-le iştin aajyn, usuryп baldar biler ucurlu.

— Gorottyp baldarъ ne-le çyzyn-çyrr fabrikterdin, zavottordып izin kөryp aajlap bilip çat. Biste fabrik-zavot çok, ajdarda bis cerebistiñ mal-aştyп izinin aaýp çyzyn-çyrr maşnalardып iштеп çatkan aaýp biler ucurlu—dedi.

Soñnda şkoldып bastra baldardып çiupъ boldь. Ol çuun şkoldып samoupravleniezin,—başkaruzып tuttъ.

Ol çuunda bastra gruptып kъş turkunъna uyrener izin plan-dap aldylar.

Mjud.

Çыл sajyn sentjabr ajda baştarpkъ voskresen kyn bastra çerdin ystyniñ kol kyci-le çatkandardып ças eškyryminin kyni boňp çat. Bu kyndi çer ystyniñ kol kyci-le çatkandarып ças eškyrymderi vojlogъпып kyni edip eškyryp turъ. Ol kyndi eškyrer usury kandyj dep, suragazып, oňyп usury mundyj bolor: Bu kyndi çer ystynin proletar ças eškyrymderi bajramdap, ol bajramda vojlogъпып kapitalister-le tartъzar kyci kanca kiree тъпър, çaanadagan, oň çыl sajyn bu kynde kөrip çat.

Oňyп usun bu kyn—proletar ças eškyryminin bajram kyni boňp çat.

Bu kyndi ças eškyryminin kyni edip, çыl sajyn bajramdap turar dep, 1915 çыlda Švetsarija-çurtъnda Bern dep gorotto turguskan. Oňyп usury mundyj bolgon. Ol tuşa kapitalister çuulazъp, turgan. Ol çuudып tybegine kol kyci-le çatkandar caksыrap, şyralap turgan. Kapitalister ças eškyrimdi çuu keregine aaý çok iştendirip, kycin çip turgan.

Ol ondyj tybekte turgan ças eškyrym vojlyп konferents çiupъп edip, kapitalisterdin çuuzъn toktodъp, ças eškyryminin çadъзъп ondondыrar dep, çep сыgargyladъ. Soñnda ol ças eškyryminin baştagan izi kendygip, ças eškyrymdi revoltsija keregine kozo tartъp turar boldь. Emdi bastra çerdin ças eškyryminin kynin çanys kapitalisterdin çuu baştaaşына туura bolor dep eškyrer emeş, kol kyci-le çatkandardып ças eškyrymi revolotsijapын ucun turuzъp, revoltsija kapital-la çuulazar çuuzъnda kozo çuulazar edip turъ. Bastra çerdin proletar ças eškyrymi kapitaldь vazъp, SSRS-çurtъп ucun turuzar dep, sy-melenip, bu bajramdь eškyrip, vojlogъпып ijde - kycin kөrip turъ.

Slerdin şkol bu kyndi eškyrerine belettenip turъ-va? Kanajda eškyrer dep, çep сыgardыlar? Bu kynniñ uspъп komsomol slerge doklat edip, ajdъp berzin.

Kolxostyң baldarъ.

Kolxosto baldardың çyrumi syreen çakşy. Olorgo kyci çet-
pes çaan uur iş berbej turat, kyci сыdagъдыj-la iş iştendirer. Al-
dъnan çatkan ulustыn baldarъ ondy emes. Olor çaan ulus-la,
kandyj-da isti teñ ișteerge kiceengilep, syreen uur iş iştеп,
къянальп турадылар.

Kolxos-baldařyна тъстанар өj çetkil bolot. Ol tušta olor
çyzyn-çyur ojnop ojnop etkyrediler.



Ojnop alър, baldar ogorotto iştеп turdъ.

Kolxos bir өзек suudъ çakalaj çatkan. Ol өзек suudън
çaradъ bijik emes. Suudъп çakazънда воро kumak çadat.
Kolxostyң baldarъ ol suu çakazъндагъ kumakta ojnobылар
turat, suuga kirip, сомънър turat, emeze kavыгсыктар-la
çyzyn-çyur endy taştar çuup turat.

Казъ birde kemee oturup alър, suu-la arъ-beri çy-
rediler. Kemezin suudъп çakazъна taştap, bojlorъ balыktap
çyrgylejt, emeze agaş ortozъна kirip cijlektep çyrgylejt. Kol-
xosty аjlandыra syreen çakşy agaş bytken, ol agaşтын ortozъна
kizi kirkende, ojto сыгар kyyni çok bolot.

Cecekty өлөндөрдин ортозында адарудың күнүлти угулат. Тоогсұқтың уны кандың چарап дижин, онь угуп-ла тур. Сыга bazar күнни çok bolor.

Kazъ birde baldar воjlorыпъң ogorodънда қызын-сыур iş edet. Baldardың воjlorыпъң iштеген grjadalarь bar. Olor ondo ne-le қызын ашъ өskyryp, iştendi. Olordың ogorodънда ne çok dep ajdar: ogurcып, arbus, calkan, markop, kapusta, sogono, kartop, onon-da өскө ogorot-azъ kөр.

Ol onco oturguskan azън өskyryerge baldar kiceenip işte-ner bolgon.

Çajыда baldardың қутвеген çeri çok, olor kandыj-la işke kozo turdy.

Pokos өji çedip kelerde, kolxostың uluzъ tergenip alър, çalanна өлөн işteerge сыкты. Kolxos-baldarъ ol işten tuura түрп kalbagan, Maşыналардың capkan өлөні kurgap bararda, baldardың съдалдузъ tarmuşka otuрып, өлөн қуup çyrgyledi, kazъзын буул тартып turgyladь. Onon-da өскө işke boluzъп turdy.

Ajas kynder edip, çut kynder bolordo, kolxos-uluzъ silos өлөн eder çerden orolor kazър, oo ças өлөndi тұktaj salър, опып ystyn, kej kirwegedij edip, туй bekter saldy.

Опын icindegi ças өлөн çaan yrelvej kыşкъ malga amtan-du toju azral bolot, maldың опојып azralып çetkil edip aldy.

Boluşkanъ.

Cuj icinde Cibit dep çerdin altaj uluzъ ozodon ве-ri kыralap, аш salar bolgon. Ce kыralaza-da, olor kыrazын eski-degi ada-өвөкөнин аајыпса, kыralap turar bolgon.

Kыганъ andazып-la tartып turarda, kыганъ çaan edip işteerge olordың kyci çetpegen. Kicinek-kicinek çerlerdi syryp alър, аш cacar bolgoп. Kyskeeri аш ръşkan соңында, azън sogър, emeze at-la bastыгър alър, ol-la çerde oro kazър alър, опып icine sogър algan azън urup salar bolgon. Ol ашъ kөckyn çurtъ-la kozo ағы-вери tartып çyrerinen сартыksыпър, опып ucun olor oro kazър, urup salar bolgon. Ondыj аш urganci orolordы kыра salgan çerlerde kem de bolzo, taap, kөrөр.

Emdi bu қуиғында cibit-uluzъ, kыганъ тузалузын bilele, kazъларъ temir salda alър, kыганъ евеş elbek edip, işteer bol-gon. Ce ondъja-da bolzo, аш kazъ çыlda çакшъ bydyp turar

baza çylda sookko tońpır turarda, kıra izi kəndygip albaj turdb. Sovet-Başkaru bolgon sońnda Cibittin uluzınyq kıra izine boluzıp turu. Koş-Agaştyq ajmagıb-la ondo turgan kolxos-sojus iştı kəndyktyrip turu.

Emdi Cibitte çatkan albat—orus, altaj—dep, ajdarb çok boldb. Kıra ișteer, mal azraar kolektivter bolup, birigip, kıra izin kiceedi. 1930 çylda çaskıda ol kolxostorgo boluzıp, kolxos-sojus-la ajmak-ispolkom çapı saldalar berip, kıra ișteer at-ta berdi. Ol vojıpcıa viçlı cibit-uluz 250 gektarga çetre aş saldı, eskide kəp-le deze, 70—80 ga salar bolgon. Ajmak-la kolxossojustıq boluz-la cibit-çurtı kırazınp çaandadıp turu. Onon eske ajmactıq agronomı şaantajıq Cibittin kıra ișteer keregine boluzıp turu. Cibittin kolektivteri vojıpcıa çurtınpıq şkolına boluzıp, çyl sajın şkoldıq kırazınp tartıp, yrenin sasırp berip turı. Kyskyde deze şkoldıq azınp sogınp berip turat.

Kolektivter çurtınpıq aldańnaq çatkan çoktu uluska boluzıp, olordı, kıranı elbek iștezin dep, kiceep turu.

Ajdarda Cibittin bastra kıra izi kereginde ajmak-ispolkom-la kolxos-sojus boluzıp turarda, kolektiv bolıp birikkenderi aldańnaq catkandar-la şkoldıq kıra izine boluzıp turu. Şkol vojıpcıa aldańnaq aştyq yrenin cıkkıg-va, cıkkıg emes yren-be dep, əskyryp, keryp bilip alıp, çopına ajdıp berip turu.

Onojdö ystynen temen, aldańnaq əre yzeri vojı-vojıpa boluzıp tştegeni syrekej çakşı boldb.

Cat.

Catta çatkan ulustıq kəvizi çoktu ulus. Ol çoktularıq kazızında çapıq attan bar bolgon, kazızında deze ol-da çok. Olordıq kıra ișteer çeri ozodon kəp bolgon. Çeri kəp-te bolzo, çoktularıq ol çerdi ișteer kycı çetpes bolgon. Olor çurt-bajlarınpıq kołna kirip kalgan bolgon. Şaantajıq çoktular çajgıda iştıp berer boıp, baj ulustan alımgıa akça, ol emeze aş alar bolgon. Baj-kulaktar çoktularıq sonno neme berip, ol bergeninin tert-beş vaazınp iştıdip alar bolgon. Çaj kelgende, ələnnin-de, aştyq-da izi tuzında, çoktular çaj otkyre baj-kulakka iştıp, eski alımyınp tələp

turatan. Bojlorъna išteerge cеlее çok bolgon. Kьş kelerde, baza-la baj-kulaktan вајър альма neme suragadъj bolgon.

Onojdo Catta çatkan ulus çaatajып çaj өtkyre bajdъn альмъ ucun ištep. bojlorъna çetkil өлөndi, ашъ ištep alarga cеlееzi çok çatkan.

Bajlar çerdin çakşyzын çonnon suragъ çok syrups, kыralap turar bolgon. Olor kyci çetkence көр аш сасыр ijer bolgon. Ol eskirgen çerdin çapыrtarga sagышка-da albas bolgon.

Sоңыnda çer kezily bolordo, çoktulalдың çeri vajadъ-la baj-kulakтың колында boldъ. Kijninde çerdin akcazып bajlar çoktularga төлөзө-de, kanca çaan төлөөr bolzып. Onoñ algan çal çayтm kursakka-da çetpes bolgon. Kulak çerdin сагын съгарá eskirgence ištep salarda, ol çerden ondu аш-ta съкpas boldъ. Coktulardың çадызъ tam koomoj војър, kijer kijimge, icer kursakka çerdinbes војър çattъ. Olordың çадызъ yrelip turдъ,

Biryzinde Catka ajmaktan agronom kelip çuun etti. Ol çuunda agronom çoktularga ajttы:—Kolxos bolup birigip išteger, ol tuষta sler çerigerdi маšына-la išteeriger. Mašынапъ çon-la alarga slerge çenil bolor, onып akcazып sler yc-tөrt çыlda өjлөp төлөp bereriger. Ol tu�ta slerdi çaatajып çip turgan baj-kulaktaрдың колына çыgarыгар. Buçыl slerge kolxos boluzъp berer, ol slerdin аш cacar çerigerdi војъньп traktorъ-la syrups berer, yren-aş çedişpej turgan bolzo, ol baza boluzar—dep, киисындашъ.

Онь ugup, çoktular sanaarkaj bergen oturdь.

Çe, em kajdataльвъs, тұнақ ағы çapыстан çatsabыs, ваядъ-la baj kulakтың колына kирeribis. Çapыstan çatsabыs çeribisti ištep alarga kycibis çetpes—dep, ulus kuicындашъ.

Онь soңыnda ulus kыганы birigip išteer dep, çөр съгاردъ.

Sоңыnda koштоj çatkan sovxos Cattыn çoktularына војъзър, војъньп traktorъ-la kolektiv bolgon çoktulardың kыrazын ištep berdi. Emdi sovxos-la Cattыn çer išteer kolektivъ dogovor etti.

Dogovorda Cattыn kolektivъ војъньп kыrazын, өлөнин agronomып ajtkanыпса ištep, artыk azыn gosudarstvogo berer boldъ, sovxos deze kolektivke boluzъp, çer išteer маšынalar berer boldъ.

Cattыn kolektivъ emdi çarandъ, olordың mal-azъ-da көртеди. Ozodon bejin olordың капын icken kulak-bajlardы çok-

edip, uradar dep, çep съgardь. Bojlorь emdi amыrency чуртап тuru.

Bir çыlda bистиң gosudarstvogo kanca tsentнер aş kerek? Bистиң kolektivrer, sovxostorъvъs gosuбарstvovъska kanca aş berip turu? (Miljon tseentner-le toolozo)

Çыldar	Kanca kre-zi aş kerek	Kolxostor-la sovxostordъn çыл тоозъна bergen azъ:
1928	120	10
1929	126	21
1930	134	67
1931 (plandaganь)	601	160

Bodolgo :

1. 1926—1929 çыldarda kolxos-sovxostor gosudarstvogo kerek aشتың kanca ylyyzin bergen? 1930 çыlda kanca ylyyzin bergen? Оль toolop альгар.
2. Bir gektar aشت iшteer rasxодь алдынаң çatkan uluska 20 sal. 55 ak. turar, маşына-la iштеген kolxosko 14 sal. 15 ak. turar. Kolxostың bir gektar azъ алдынаң çatkannaң kanca %0 çenil turup çat.

Ozogъzь-la emdigizi.

I.

Leningrat gorotton çaan uraak emes Karel dep albatъ aldyнan respublikalu boльp чуртаган. Olordың çeri nurgulaj agaştu çer boльp çat. Чуртаган albatъның toozъ 144.000 kizi, çeri deze 70.000. Olordың kursagy aш-la balк boльp-çat.

Çaskыда kar çапь-la kaýырп çogolgon kijninde, kareldiң krestjandarъ aш salar çer bedrep, agaşтың ortozъна varar. Aş salar krely ak çer çok bolordo, olor kъra iшteerge çerdi taldap alьp, опың agazып çыgar. Çысър alala, ezendegi çылга çetre onojodo çадър kurgazып dep, çana verer. Ezende boo katap kelip, ol kurgagan agaşтарь çuup alьp, өртөp salar. Ol agaş kyjerde, опың ызъ, cedirgeni burkurap turar. Baja kizi agaş тудырь ыстың, cedirgennin ortozънда agazъ kapsagaj kyjzin

dep, iștep turgan. Agazıp өrtөgen çerdi syrerge kyc bołyrcat, ol agaştyň tazýyla andazып ilinip turar. Çer tartylgan kijninde, ony yrendep ijele, budaktu cibi agas-la týrmuuştapsalar. Ondyj agaş kezilgen çerge aştý 2-3-le katap salar, onon arý çer eskirip, aş sýkraj barar, ajdarda ony taştap ijerde, ojto ol çerine ças agaş өzyp kalar. Otus krely çý өde berze, ol çerdin agazып ojto өrtөp alýp, çerdi iștep çadar boldy.

Tygy munan ozo bistin өskө-de çeribiste kyrany baza onojojr iştejten bolgon. Ol tuzunda agaş aaj çok kөp bolgon.

II.

Onoq wejin kөp çý өtti. Albatyr-çurt kөptөj bererde, yc çyldып vazyna zolok edip tartar çer çedişpej bardy.

Ajdarda aştý çýpçys-la çerden salyp turza, çakşy tyzymdy bolzyn dep, albatyr evin bedredi.

Kýra işteer çerdi albatyr yc başka welyyur boldy.

Baştarık welykte bir çyl çadagan arþ salar, ekinci ylyyde arva, kydeli, ol emeze sula salar boldy, ucuncı welyk çerdi deze ojto kyclty bolzyn dep, bir çyl aş salbaj, par tartar boldy. Parlagan çerde ølon өzyp turgan, oo mal sýgarar boldy. Ajdarda ol yc bolyk çerdin bir welygi blr çilda tegin çadar boldy. Çe ondyj-da bolgozyn, bu yc-le çyzyn aştý bir çyldan salyp turza, çer udabaj eskirer boldy. Nenin ucun degezin, ol salgan aştardып çerden alýp çatkan kursagъ tynej bołyrcat, onyq ucun aştyn kursagъ kapşagaj tygenip, aşka kursak çedişpej bararda, aş sýkraj barar. Çyldan çylga onojojr çer eckirip, aş sýkraj bararda, albatyr aştaar boldy.

Kýra işteer kizee aş çakşy sýcyp turzyn dep, nenin eder kerek?

III.

Çyldып-la çapys kyrada başka aş salyp turza, aştyn tyzyimi çandaar dep, krestjan ulus bildi.

Çerden өzөr nemenin çerden alýp çatkan kursagъ başka başka bolor; olordyň tazýla-da çerge tynej kirer emes,—kezigi tajgys kirer, kezigi teren kirer.

Çer iștep çatkan krestjan ulus çerdi 4, 5, 6, 8 ucastka edip yleer boldy.

Ol ucastkalardың biryyzine çылдың-la seliştirip klever-le timofeevka dep, көр қемитты өлөндер salar boldь.

Kleverdi mal azraar edip çaan elвек salar, оның tazъы deze icerdi çarandыгър çat. Klever-le vika dep өлөнди salgan çerge аş salza, ol aş parlagan cerde salganынан artык съгар.

Emdi bistin iceribiste aşть, өлөнди yc баška çerge seliştirip salarъ astaj verdi. Krestjandardың көбизи aş salarda, malga kursak bolor өлөндөрди baza seliştirip salar boldь.

Bodolgo: Karel albatыпъң toozь 144.000, çeri deze 70.000 kv. km bolordo, саңыс kizee kanca kvadrat-kilometreden kelizer.

Çer çarыndыrarъ.

Çerdi çarandырвай, çылдың аş salar bolzo, çыldan çылга аштып съсызъ koomoјтыр. Çerdi çarыndырarga syrekej caraar neme—өтөк bolor. Өтөк icerdin içinde cirip, cerden esken nemee kerekty kursaktъ çetkil berip turat. Өтөк-le çarandырган bir gektar cerden 80 tona kapusta çuyp çat, çarandырган cerden deze 42 tona алър çat.

Kazъ bir cerde cerdi çarandыrarga өтөк çedişpej çat. Onың kereginde cerdi eske neme-le çarandыгър çat. Çerdi kerele, ondo cerden ezer nemenin kursagъна ne çedişpej çatkanып çart bilip alър, agronomып ajtakanынca cer çarandыrar nemeni sadыр alala, çerge төгер.

Çe ol cer çarandыrar nemee akca съgarganca, kizi onon eske cer çarandыrar nemeni tegin alar. Ol tegin alatan neme—peckedegi kyl bolor. Peckee kyjgen odundar aldynda baza cerden esken agas bolgon. Bu agas ezer tuzunda vojnyның tazъы-la kerekty kursaktъ baza cerden alър turgan. Ajdarda ol agas kyjyp, kyl bolordo, kyldin içinde agas ezer tuzunda cerden algan kursagъ artыр çat. Kyldin çaksызы—çyzyn-çuyp aş-salamыпъң-la ot-өлөндөрдин kyli bolor. Torf-la taş kemyrdin kyli cer çarandыraga çarabaftan. Caraar kyldi temir kөnөkkө шыр алър, icindegi coktorъ kyjvezin dep kөnөktin ystyn tuj вөктөр salarga kerek. Kyl çадыр съкть-ваъып dep, onь kaјыrcakka-ва, bočkoo-ва шыр salыр, kurgak çerge turguzar kerek.

Kylge suu urbas kerek, onoñ eske oñpç cer çarandyrarga kerekty nemeni suu çupyp ijer.

Kartop, svøklø, calkan, ogorottyn onoñ-da eske azyn salar çerdi çarandyrarga kyl syrekej caraar, onon eske asalar klever salar cerlerdi çarandyrarga kyl baza caraar.

Kylden eske cer çarandyrarga takaañyn-la kyyle kuştyndy çudb çaraar.

Ol kuştardyn çudbında cer çarandañrga syrekej kerekty kalij, fosfor, azot dep nemeler bar, ondyj nemeler çerdin icinde as boýp, çedişpej turat. Kuştyñ çudb cer çarandyrarga syrekej çakşy bolordo, oñp kyn tyştygindegi Amerikadan Evropaa tartyp ekelip çat. Amerikada talaj çakazbnda, kaja taştardyn ortozbnda kuştyñ çudb bir kanca miljon tona boýp çat. Ol kuştyñ ondyj këp çudb kajdan kelgen degezin, anda sranaj kizi curtabas een cerler bolordo, kuştar anda çajym çadyp, balb-lä azranyp turar. Kuştar anda bir kanca çys çyl çatkanda, olordyn çudb aaý sok keptej bergen.

Oñpç ucun çerdin bir talazbnaq çaan talaj azra, bir kanca mun kilometr өdip, Evropaa cer çarandyrar nemeni çettirer boldy. Çaan çuu bolgolokto oñpç baazb çaan bolgon: 16 kilonp 2 salkovojdö alatan.

Oñpç bolordo, kuştyñ çudb sadyp alganca, kuş çadatan çerge oñp ne ucun çiubas, ol tegin çerge yrelip çat.

Kuştyñ çudb baza kyl clap cık kirbezin dep, kaýrcakka urup, taskaktyn aldyna turguzar kerek. Oñp kaýrcakka urar aldynda çazap kurgadar kerek.

Kuştyñ çudb as çuulyp turgan kereginde oñp-la çanys ogorottyn cerin carandyrp çat. Kuştyñ çudb çerge uran aldynda oñp suuga cejiltip alza çakşy. Malga syt kandyj tuzalu bolgon, cerden өzər nemee sujuk cer çarantyz baza ondyj-ok syreen tuzalu bolyp çat.

Ondyj çaratny-la çaman-da çerdi çarandyrza, astyntyzymi syrekej çakşy bolor. Ancadala ondyj sujuk çarantyz kapustaa, ogurcyna, pomidorgo syrekej caraar.

Ajdarda, ondyj tuzalu çarandyrunp taştabaj, çiup turugar.

Baldardyn zvenolorunpny iştejten izi.

1. Ogorottyn cerin çarandyrarga këşkeda kyl çiup turugar.
2. Çanys peckden këzyna çiugan kyl kanca çaan bolor, oñp bodogor.

3. Çanıbs gektar çerge çatym tona kyl urup çat. Çanıbs pescenin kyli kanca çerdi çarandırga çedizer, onъ bodoq albgar.

Ogorottыq çerin çarandırga kuştyq çuidын çiup turugar. Slerdin takaanlıq çanıbs çerde cuk konoton çer çok bolzo, onъ edip alarga kiceeger.

Çarandırgan çer-le çarandırvagan çerden çiugan kartoptyп tyzimi.

Өтөк-le çarndargan 1 gektar çerden çiuganъ	1 gektar çarandırvagan çerden
17 tona	10 tona

Klever.

Biste mal azrajtan klever dep өлөн salıp turgan çer vag edi. Biçyl bis onъп tal-orfozyn mal azraar edip savatan ejinde саар alganıvьs, çatmyzъn deze cappaj, yren alar edip, arttyskanıvьs. Emdi ulus kleverdin yrenin syrekej kereksiir boldь. Yren alar edip, өлөni cala sujuksu сыккан çerlerdi arttyskanıvьs. Ol artyskan çerleribistin өлөni andamunda belyktep esken boldь, ajdarda onъ kyn syrekej izidip turgan, salkын deze etkyre sogyp turdu. Ol yren alatan çer çoldып çanыnda boldь.

16 kilogram klever yrennin baazъ 0,33 tona ағыштып baazъna tynej bolyp çat. Bis војьвьска 32 kilogram yren arttyszъp salganıvьs, artkanып kooperativka berip saldyk.

Kleverdin çanıbs gektarъ kanca çaan tuzalu bolyp çat.

Klever salgan çanıbs gektar çerden, orto salıp bodozo, 4 tona (4000 kg) çemitty taldama өлөн альпир çat. Onъ çanıbs ujga çidirze, ol ujdan 500 көнек syt alar.

Bir gektar çerge salgan klever-le 100 kilogramnan et berer 10 cocko azrap alar. Ajdarda ol bir tona et bolor.

Klever salgan çerge aş salza, ol аştып tyzimi çerdi ys başka belyp salatan aşka (trexpolye) көрө 300-pe, 400-pe kilogram tyzimi artыk сыгар.

Klever војьпып tazlyb-la çer çarandıryp çat. Klever eskyrgen bir gektar çerde salgan аştып tyzimi 100 canak etek төгүп çarandırgan bir gektar çerde byder аştып tyzime tynej bolyp çat.

Bistin çerdin kərymçili xozjastvo-la Danija dep go-sudarstvoda aştyq tyzymi kandıj.

Danijanıq:

Çanys gektardan tyşken aştyq kilogramy:

Cadagan arış	2 800
Sula	3 300
Mal azraar svekle	96 000

Moskva guberni, Dmitrovskij uestegi kərymçili xozjast-vonıq aş-tyzimi.

Çanys gektardan tyşken aştyq kilogramy:

Cadagan arış	2,500
Sula	1,500
Svekle	55,000

Bistin çerdin-le əskə oroondordo buudajdın tyzimi kandıj.

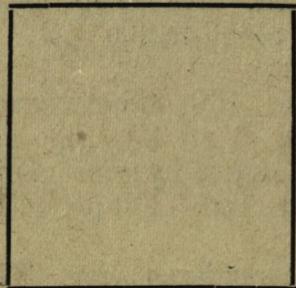
SSRSojuzınpıq icinde bir gektar buudajdın tyzimi 750 kg Belgijada 2 500 kg.

Beş çıldın planı aajıncı bis aştyq tyzimin çıldın-la 8—11%-ka əre kədyryp çadıvvıb. Beş çıldın içsında bis aştyq tyzimin 35% kədyryp alağıvvıb.

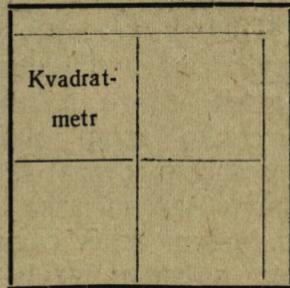
Çerdi kanajda kemçiir.

İştep çatkan çerdin aş-tyzimin bodor bilip alarga kacanda bolzo çerdin kemçyzin bilerge kerek.

Metr-kemçyden oro çerdi kvadrat kulaş-la, ol emeze kvadrat-arışın-la kemçiijen bolgon. Emdi kvadrat kulaş kem-çydi toktodıp, çerdi ar dep çanş kemçy-le kemçiir boldı.



Kvadrat-kulaş.



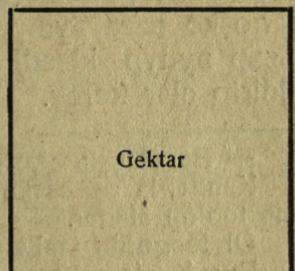
Kvadrat-kulaş 4 kvadrat-metrden çanş bolıp çat. Kvadrat-kulaş 4½ kv. metr-le tez bolıp çat.

Uzunъ 10 metr kendir armakсъ
belettep salъgar.

Tөrt сапъ ten, съпъ-tuurazъ 10
metrden çer kemçip alъgar. Opojъr
alzagar, ol—1 ar çer bolor.

Tөrt сапъ ten, uzun-sъпъ, tuuzarъ
100 metr çer kemdip alzagar, ol—1
gektar çer bolor.

Gektar desetinnen kicinek bolъr
çat. Gektardъ desetinge keliştirze,
ol desetinin 0,9 bolygi вelor. Kvadratmetr 2 kvadrat-
arşынга kelizip çat.



100 metr

Gektar

Agaş ortozъnda.

Men agaş ortozъnda oturdъм, ajlandъра көріп, тұңдап
отурдъм. Устымде агастьпъ byri bildirer-bildirbes шуулап
turдь. Olordың шуулап turgauыпаң қылдаң kazъ өji bolgonъп
kizi bilip alar emtir.

Kајъп агастьпъ byri sargargalak-ta bolzo, kystin kelip çatkанъ
onon таптыр turдь. Ol евеş kugara bergen boldь. Çаш, сапъ
өзүр turgan kaјъндардың kazъ biryziniп byri kъzarыр kalgan turu,
kazъларъ алтындыj sargargan, kynge çaltыrap turдь. Agaş or-
tozъnda kaa-caa celeciniп съкыldaganъ ugulat.

Agaş arazънаң съгараbastъm. Kyn çавызajla, kъrdъ az-
тына çede bergen turu, teñeri ajas-ta bolzo, опың өңi во-
ромык kек boldь.

Kynnин sogъ bar-da bolzo, ol кыjazънаң tijer bolgon
kereginde, опың izyzi çaan bildirbej, soop kalgандыj turдь.
Kujun salkып tyشتi, агастьпъ çalvyraktарын kөdyre sogър ajlan-
дырыр, mee udra ucurtty. Agaş, salkынга sokтыръ, çaan шууладь.
Çoldь temen kuru abralu kizi kalыradър, өде berdi.

Ne-le аштып bytkeni.

Өлөн-iзи çetre bytkelekte, kъrada астар ръза berdi. Arva-
buudajdyп ръзузъ çetti, olordь kezer kezek; olordь eecij
kendir, kydeli bydyp keler, ololdь baza өjinde çiup a'гадыj.

Onon өске, olordың вазып кисъјактар сокър, кактар салар. Karloško ваза bydip kleedi, оль каскадыј bolor. Kедире аш ръзър bydip kleedi, оль kysky çyttardan ozo չиup, kolgo kijdirip alar kerek.

— Виçыл ашъ kezip kacan baştadъ?

Кандыј-la аш, cackan kynineq ръзър bytkence, kanca konok өtti? Оль toolop alьgar.

Ol toogordь tablitsa ediger.

Viçыl bir gektar çaskъ cackan аштан kanca krezi аш tyşken, kartop kanajda bytken? Toolop alьgar.

Slerdiñ kolxos, nөkөrlik çajgъda kanajda iştegen? Оль вicip alьgar.

Slerdiñ deremnede kanca չyzyn аш salgan, оль bilip alьgar.

Çerigerdiñ kolektivъ kандыј ашъ kanc gektardañ salgan? Uyredy çоль-ла iştengen kolektivtiñ azъ aldынаç çatkan ulustыñ azънаç kanca ҹaan artыk bytti?

B о l ь ş c ы l a r .

Bistin oroon-çürtىvьстың tyn talazьnda çaj syreen kыska bolot. Çaraş çajdыn izy kynderiniñ өткөнин bilvej kalazьп. Kysky salgan агъш аш, çaskъ cackan ne-le аш kacan өскөн, kazъ ortoñna рьшапып kөrvej-de kalarып.

August aj baştalarы-la sook չвбар sogor boldь, suu çakalaj bargan sasta dan, baza kөlderden erten-enir tuman çысър, çerge çajылър turдь. Basыraja byrlengen vajbak kaÿппып çazыl çalvibraktarъ kenetejin cookurlaj sargara verdi.

Kyski өji çetti. Çalъp izidip çadar çaraş kyn-le kөgөrip turar teñerenin ordынаboro buluttar kajnap koskolgon, teñereni byrkej bergen turar. Çaňtъr, çaaş kanca nedelege сыгара caar, sook salkып sogъp turar. Оль eecij udabas, koron sook tyzer, teren kar çerdin ystyn vazъp ijер.

Çe deremnedegi uluska kuniçsъp, kalas oturarga boş çok. Өлөн izi bazalgalъ ajdan aza berdi, çapтыг deze, çok çerden ol ortozьна çap-ok çattъ. Өлөн izi bozogolokto, baza çapъ iş tavыldы: çadagan рьшть, оль kezerge kerek bolgъ,

Kydeli karara рьза bergen, bolcok baştarып kalандадып çazuurdы, çalandagъ kartoptып sargara bergen saptarъ çerge çыгылды. Baza bir çapънаç kөrzen: mazagъndagъ рьзър sarabajgan saganaktarъ шулаşkan, sula воյпъп sibirgidij salandaj

берген yrendy баштаръ тавьштаныр çattъ. Çaan iştin војь emdi bazaldb.

Çaan agam iştenip çatkan zavodъnaq otpuskaa съсър, өлөн савында çаныр keldi. Ol çanary-la mee syreen çакшъ boldы: оны-ла kozo çyrgeni oյын-katkylu bolordo, kynder etkenin tort bilvej kalъртъгъм. Agam-la eky çalan izine kanca çyrvedis bolbogoj. Ondo өлөн савадык, çok bolzo, ового saladык. Kazъ birde ol өлөн istegen çerde kono-da çyredibis. Ol tuzunda men tyrce ortozъна çygыгыр ваяръ, kurgak одын ekelgenimde, çaan ot salыр алър, аш-kursak kajnadадывъс. Agam deze ol ortozъна gorotto çyrele, nenи bilgenin, виcikterden nenи кысырганып, oncozъn киисындар çattъ.

Ol tuzunda атър сылаганып-da kizi undup salar, kacan-da көгвөгөн, kacan-da ukpagan kajnap çatkan solып çурут-çадышты sanaan-ла eecij bergen oturadын. Çe agamның ojto gorotko barar kyni çedip keldi. Agam ojto çyre verdi. Avgust ajdyн tal-ortozъ çederi-le, adamды, агаş çыгатан ulustып виcсызъ edip, агаş belettejten kontorazъ agaşтып izine aldyrdы.

Nenin ucun deze, агаş beletteer kontora bydyrerge көр çакыла alala, bistin-de, baza өске-de deremnelerdegi агаş kezip biler nekerlikterdi aldyrtър algan bo'gon.

Artkan ашъ kezip, исына сыргара enem-le işke сыкканы 14 çашту Liza degen еcem, baza on-bir çашту men.

Enirde kursaktanarda, onсовып stoldы ajlandra oturup alаgъвъста, enem onсовысты kerele, ulu тыпър ýşkyryp ijdi:

— Bu oturgan menin boluşcylarym — bara boluşcylar-lai Oolr-la isti kanajyr bydyreten bolbogojym? — dedi.

Enem nenи ajdyр turgанып, onсовып çart bilip aldyvъс. Енеvis кату uur işke kuci çetpej şyralap çyrgenin, bastra воjынын кынлаýр, edi-капъ агър, сыгаý кубулганып көгүр, bis, baldar oo kilep, çyregibis oogър, kөzibisen ças kelip, ыlagыдъj çyredibis. Enirde koldorын sъstajt, belim oogъjt dep, enemin ontogenып bis ugup-ok çyredibis.

Оноjyr enem çаны-та ondu bolzhar kizizi çok otura kalganып ajlandыra шyynip, sанаам тижктаныр, асынадым:

— Kajran, enem, kunukpa! Men Liza-la emdi ton-la onдыj kiçy emes, kanajyr-kanajyr izibisti bydyreribis.

— Men baza boluzarım! Kəryger, menin çudrugum da
kanca krezi—dep, Mitke kыjdygъr сыкъ. Menin kystyymdi,
caktuumda—den, koýn, çudrugыn onsovьkaş kərgyzip
turdb.

“Eneziniň kojpynda oturъan Vanja војпын çudrugын ене-
зине ваза kərgyzp turgan emtir. Enem baştagan, bis onco-
vъs опъ kөreлө, aaj-çok katkыrdvъs. Ol tarъyp sanaavъs
саqъp, çyregibis çenile tysti...

— Çe, baldar, oncogor ugugar! Sen, Liza, erten uj-maldы
başkarъp salala, ciir aş-kursakty pъzylagъp pъzylgъr, kajnadatыl
kajnadыр, onoң vаgъr, aş kezerin. Sen, Petke attı kiceep
keryp tur, Lizaa suu taazъp ber, onoң abralu kыraa kel—
baldar albzarga boluzatып, enirde kezilgen aștyп snaptaryп
tarъp apararып. Men erten - tura baldar-la kozo kыraa
съgаrьm—dedi.

Erten tura at sugarala, ajy temen çortyr kleedele kөrzөm,
oromnyп ortozъ-la ijnine serip ilip algan, tavыnca enem vазър
otury; опъ eecij, kolndagъ uzun съvьdь-la агъ-beri çapъr,
Mitke çutup otury, usыnda en kicy Vanja taltak buducaktarъ-la
taltajta vазъr-ok oturdь.

Çajyда өleң-aş izine, ogorot -izine onoң-da өskөzine kanajda
boľškanьgardыbiciger.

K a r t o p.

Kolxostып baldarъ çaskыда vojlorыna ogorot eder dep, vи
kicinek çer istedi. Ozo baştap ol çerge etek төktiler, so-
nъnda olor ol çerdi eki katap syrdiler. Tovragыn syreen
çымzada тұrmап, istep saldylar.

Опън kijninde kartopty oturguzar çerlerin temdektep
alъp, kyrek-le ojdыktap kazъp, kartop oturgustъ. Çaj өtkyre
baldar ogorodыnda, istendi, bir kanca katap өzip turgan kar-
toptып төzine tobrak үгър, kөmdiler, tovragы kurgap, ka-
dъp turarda çымzada oodъp turgan. Bargaa, сер өleñden
orogot icinde өskөnde, olordы çulup, kederi çiup turdylar.

Baldar clap kiceep, ogorottъ kolkos војь-da istep kө-
vogen. Çajyda baldardып kiceep uştenip turganып katkыr-
ta turdb. Ce ondьj-da bolzó, kynyn sajыn baldar tyni-tyzile
ogorodыna, mal, kuş kirbezin dep, karuuldap turdb.

Kolxos-ulusъ baldardың кіссе eigenin kerip turdь.

— Çe, baldar, slerdin kartovъgar өзіп turganъ kандыj?—dep,
bir kajap baldardan suradь.

— Kem çok, çakşъ bijiktep kleedi. Savыпъң соопъ sabar krezi
воър kleedi—deсти. Kartop сындар-та қарапър өсті. Опъң қал-
шагында сајыпър, воъ сеектеп turdь. Өскени-de syreen bijik boldь.

Kolxos-baldarъ kartoptь kazар dep çөртөсти.

Ertengizi kyn ogorotko вагър, kөргylediler.

Kartoptын saptary қызылган-da bolzo, gaan aldыгвagan turdь.

Baldar bir төs karptoptь kazар kөrdiler. Қаңs ujadan
одис азыра kartop съкть.

Опъ kerip, baldar воjlorъ-da cat kajkap turdь. Kartoptын
kazызъ kas қытықасъ krezi, көр sabazъ onoң-da kozъr боло-
ла, атисак boldь. Baldardың iштеген bir kicinek қеринең қири-
ме kap азыра kartop съкть. Оо baldar тың syyndi.

— Skolgo çyriп, yyrengenger tegin emes emtir—dep, kel-
xostың uluzъ baldardъ maktадь.

Slerdin ortokton iштеген ogorodъгар ваг-ва?

Bar bolzo, anda kандыj cenelte iş ettiger?

Опъ висир алъгар.



Maşына-la aş keskeni.

I.

Kolxostың kырадаgъ аштаръ sargatър ръзър kleetken.
Kolxostың baldaryп eecitkence Kudась өвоген kыраа bardы.
Ol өвөгөn kolxostың predsedateli bolor. Olor вагър çадarda,

kyn syreen izy turdь, çе ondyj-da bolzo, arazъnda ezin sal-
kып sogъp turdь.

Къраа cettiler. Kudась eecitken baldarъ-la aстardь aralap
kөrip cyrdi; çaranъp bytken aстardь kөryp, syyndi:

— Buçыл аш тъң-la bytken turь. Kursak bolor emtir—dep
turдь. Buudajduн mazagъ karъška teң bytken, salamъп enil-
tip vazъp turь. Kudась buudajduн çakazъna kelele, вөrygin-
cirsир kamagъndagъ terin çenі-le arcsyja, bir mazak buudaj
ysti. Onoп alakandarъ-la uuzap alъp, aшtyп bolcogъп tiшep
kөrele, ajttъ:

— Baldar, buudaj bytken turu, ertenneң arь aшty kezerge
maşына съgarbaganca bolbos—dedi. Onoп arь kыralardь aж-
landыra vazъp, kөrip çyrele, ejto çolgo съkkыладь. Otigър,
tъstanъp aldylar.

Saksuj dep uulcak Kudacsъdan bir surak suraarga sanandь,
çе onь ajdyпp albaj turdь. Ucsыnda çyregin vazъnъp alъp, ajttъ:

— Өвөгөн, oj өвөгөн.—dedi.

— Neni ajdazъп?—dep, Kudась ajttъ.

— Men maşына-la aш kezip kacan yyrenerim?—dedi. Onь
ugup, Kugась eveş sanandь.

— Sen araj kicinek boлp çадып, vi Erkemej aш kezip
yyrenerine çetti—dep, Kudась ajttъ.

Erkemej degen uulcak onь uсъp, syyndi.

— Өвөгөн! Taң erten men aш kezip yyrenip baştajын-
ва?—dep, Erkemej ajttъ.

— Çok, erten-tura saa aш kezerge çaravaş. Ozo baştap attar
maşынапып тавъзъна yyrenzin, semis attar çeskinerden ajavas.
Tal-tyş etkен soңьnda sen-de kessen, kem çөк—dep, Ku-
dась өвөгөr ajttъ.

II.

Ertengizinde kolxostып uluzъ maşыnalу aш kezerge kыгаа
съктъ. Maşынапып ystynde Сыгвак dep, ças uul oturъp, aш
kesti. Erkemej maşынап eecij vazъp, maşыna ol aшty kanajda
kezip turganып bilerge açыktар, kөrip cyrdi.

Maşына tabыstanъp, aшty kezip, tarmuuşтаръ ajlanъp, aшty
çиup cyrdi.

Çaan ulustar snap buulap istendi, ogos baldar çerde tys-
ken aшtyп mazagъп çиup çyrgyledi.

Erkemej maşınnaa oturarga encikrej çyrdi.

— Сырвактың ordına otırıp, aştın men keskem bolzom kajdat, aş kezerinde uur neme çök, onı bilbes, kizi kajtkan—dep, sanapır, maşınpanı eecijr vazır çyrdi. Tal-tyş bolordo, aş kesken ulus amırap, tışstandı. Çaan ulus tyrcé çadırı ujuktadı. Baldarda ujku çok, maşınpanı çalınan kederi vazvaj turguladı. Maşınpanı bydyzzin şinqzilep, körip turdaylar.

— Çanı men bildim—dep, Erkemej ajttı.

— Neni bilip aldañ?—dezip, eskeleri suradı.

— Maşınpanı onco belykterinin işteri, kyci onı çaan tegeliginde emtir—dep, Erkemej ajttı.

— Ee,— see ondız bolvoj kaşyń,—təgyndeve, tegeligin kajdatan. As kezeri calgızgnda bolvoj—dep, Baldardıñ birjyyzi ajttı.

Onojo səs blaazır turarda, Erkemej maşınpanı kizi oturaraçerine cısbır oturup:—Aj-aa, oturarga eptyzin!—dep turdi. Kizi bu munda çaj etkyre oturza-da, aldañbas—dedi, Onojo baldar ojnop turarda, Kudacın ojgonır turala, Erkemejdıñ maşınada oturup çatkanıñ körup, kylymzirendi.

Kudacınnaa eecij bastra ulus ojgonır turguladı. Maşınnaa attardı vaza katap çekti.—Erkemejdi maşınna-la aş kestirip, yyreder kerek, emdi ol maşınnaa oturzıñ—dep, Kudacın əvegen ajttı.

— Ol çıgbılala, maşınnaa kestirbezin—dep, Сырвак ajttı.

— Men nege çıgbılatam?! Sler menin aş keskenimdi köriger—dep, Erkemej ajttı.

Çe, kem çok, maşınnaa otur, çanıs attaşınpıñ oozyň bek tut.

Erkemej maşınnaa otırıp aldañ, attardıñ vozozınpıñ tuttı.

— Ce, çort!—deşti.

— Erkemej attardıñ vozozıp tarttı, voj korkıp, çyrek-sip-te turza, tıçydpıñ, attaşıp ajdadı. Attar çyryp ijdi, maşınna kalıraj berdi, vägär kezeten aşka kirdi. Eecij vägär çatkan Carvak—onı çanı çaar tart, aştın ortozına kirdriñ—dep, yyredip turdi.

Erkemej attaşıp tys bastırıp, maşınnazıñ aşka salıp berdi. Tırmuuştary, kanattary ajlanıza berdi, yc tudamıdı taştalary-la bir snaptan belyp çadat.

Erkemej syynip oturdь. Өskө baldar өнъ көріп, күжини-
зип turдь.

Slerdin čerde виçыл аш kanajda bytken. Bir gektardaң kanca kilogram аш tyشتі. Buudajъ kanca, aгъзъ kanca, sulazъ, arvazъ kanca kilogramnaң tyشتі?

Bultыr аш kандыj bytken edi, onъ bilip alьгар. Aшtyң tyzымин bultыргъ-
бъзъ-la виçылғызън тендеp kөryger, kazъ çылбанд аш tyzymdy byt-
ken emtir, onъ biliger.

Aş kezer maşына kynine 4 gektar аш kezet, çanъs kizi gektardы
10 konok kezet. Maşына bir kyninde kanca kiziniң izin edet?

Maşына-la cackan аштың tuzazъ.

Aгъs сасыр сепер kөrgөni	1-къ cenegeni	2-ci cenegeni	3-ci cenegeni
	Kanca	kilogram	cackan
Kol-la cacarda, bir gektarga сасылган yрен	140	160	140
Maşына-la cacarda, bir gek- targa сасылган yрен	110	100	110
Kol-la cackan aгъсттың bir gektardaң bytkeni	12	10	7
Maşына-la cackan bir gektar- даң bytkeni	15	12	10

Aшty өjinde саckалыпаң kyskyde azъ kөp bolor.

**Kozъr tyry ygen cacsan азъң tyzымdy
воlъp, воjъң چөөzөly bolorъң.**

Aştyň bir gektardan byderi.

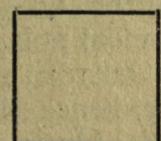
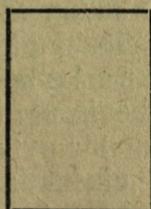
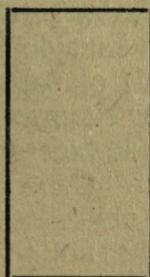
Cackan aştardyň adý	Kozyr yren le cackan	Tal-ortho yren-le cac- kan	Ogos yren-le cackan
	Tyzymi	Kanca tsentner bolgon	
Agyş	21	15	6
Sula	13	10	7

Bu tablitsaň munajda bodoľgo edip alýgar:

Bu ýc çyzyn yren-le $\frac{1}{2}$ gektardan aş salza, bastýrazynaq kanca tsentner aş tyzer?

1 tsentner 100 kilogram bolor.

Ýc çyzyn yren-le aýş cackanda, oňň ýtkenin diagrama edip alýgar.



Aş-bydyminiň bajramъ.

Aştyň bydyminiň bajramъ kyn şkoldo çuun edip, albaty-çongo kyrany yyredy çolý-la kanajda işteerin kiisىndap bereli. Mal-aşty çarandýrar ebin kem-de kizi bilgedij bolzyn.

Oňň kereginde ol bajramga agronomdý aldyrtsa, çakşy bolor. Ol albaty-çongo kyrany kanajda syrerin, yrenin kanajda cacarın kiisىndap berer. Saňs kyrany izin əsker-erin kiisىndaar emes, maldыn azralыn kanajda astamdu edip işteerin baza kiisىndaar—dep, şkol baldarъ kiisىndaاشت. Oňň kijninde ol bajramdý etkyrerge belettendi.

Aş-bydyminiň vajrattyň etkyrerge şkoldyň eder izi.

1. Aştyň bydminin vajrattyň etkyrerge ozo baştap şkol-baldař pionerler-le, komsomoldor-la, çurt-sovet-le, vojvojyla bolzhar komitet-le, ajmaktuň agronomı-la—olordyň bastyrazı-la çoptezip, ol bajramda ektyrer plan turguzar keek.

2. Bajramda mal-aştyň bytkenin kergyzer vystavka eder. Ol vystavkaný vi mutaýp eder:

a) Aş viçyl kanajda bytken, bultyr kanajda bytken, oný diagrama edip cazaar; b) çajyda baldardyň çuup al-gan ot elendör-le, tuzaly elendördin, başka-başka aştardyň kolektsiazын turguzar. Oo yzeri ot elendör-le kanajda tartızarын bicigen plakat kadaarkerek; v) şkoldyň, kolxostyň ogorot-kırazыnda өskөn ne-le çyzyn aştaq bir kicinekteň çuup alýp, olordy vystavka salar kerek; g) aştytyzymdy ederge, kıra-ogorottыň çerin kanajda işteer ucu-ryň ajdar plakattar bicip kadap salar; d) ol bajram kyngesten-gazet сыгарар. Ol gasetti pionerler komsomoldor-la, birge bicizin. Ol gazetke өskө kolektiv-kolxostordo aştyň bydyy kandýj boýp bytkenin baza biciir. Cenemeldy edip istegen kıralardyň azý kanajda bytkenin, elen-aşty maşyna-la iştengende, kanca krezi uluska astamdu boýp turgaňın baza biciir. Onon өskө kolektiv boýp iştengeni tegin al-dýnan iştengeninen astamdu bolgonыň vi vystavkada çart kergyzip beriger. Kolektivtin izi aldyňan iştengeninen astamduzын çarttaar materialdy өskө şkoldordon, ajmaktan, agronomnoq alýgar, mal-aş işteer kereginde bicigen knigelerden küssyryp alýgar.

3. Vojgar şkol-ucastka çerin kanajda iştogenin, doklat edip, küssyndap beriger.

4. Vystavka tuzýndagъ çuunda kergyzer oýyp beletteger. Ol oýypgarda deklamatsija aştyň bydymin këpdeder ucurlu bolzyn. Bu bastra isti şkol-baldař, çurt-sovettin organizatsi-jalarы-la ylezip alýp, etsin. Ol işke kemizi-de bolzo, bolşy.



Mal-aştyң vystavkazь.

I.

Ajmakta mal-aştyң vystavkazь bolor dep, çarladь. Bistin kolxos Semen dep өвөгondi ol vystavkaa ijdi. Semen adын abralap alarda, oo kolxostың predsedateli çyzyn-çyur aştyң yrenin berdi. Ol yrenderden bytken azынаң baza bir uuşaң tyyncektep salgan aş berdi.—Ol aştarдың bytkenin vystavkaa turguzыр kөrgys—dep, çakкdь. Ono өskө, eki kojdyң kurag-аып bergenlediler.

Ol kajыk kuragandar edi. Olordың enezi bu-la çerde bytken koj, adazь voloskij uktu kuca bolor. Bu kajыk kyragandar tegin bu çerdin kuragandarыnaң cik çok çaanボルp çat. Olordon өskө авгапың „kijninen“. Najdu dep adalgañ çaan uktu kara torvoktь çedindirip bergenledi.

Najdudь kolxostың baldarь azragan edi. Semen-le kozo vystavkaa baldar Çystyk dep kыzьсакть atandыrar deشتi. Çystyk baldardың mal azraar kruzogыny predsedateli bolgon.

Ajmakka çetre 35 kilometreden azыra bolgon. Semen-le Çystyk atangыладь. Olor çolgo сыgarda, anda ajmak çaar вагыр turgan ulus syreen көр boldь.

Olordың kazызь çyzyn-çyur mal cedingen, ajdagany, вагыр çattь. Kezigi kыrazында, ogorodына çdarапыр bytken aştarын kөrgyzerge alьp braatkan.

Semen-le Çystyktin adъna çedişken ulus, olordын çedinip oturgan Najdudь kajkap, kөrgylep turдь.

— Ej, nөkөr! Bu torbok kazъ çerde bytken? — dep, sonырказър, surap turdьlar.

Onođda suraarda, Semen kylymzirenele, avranып ystynde oturgan Çystyk çaar kol-la kөrgyzip, — ol, onon suragar — dep ajttь.

— Bistin Najpu syrekej ok bytken mal, ви камък maldыn ortozъnda bistin Najdu adak çaksъзь krely bildiret — dep, Çystyk sananър, syunip turдь.

II.

Semen-le Çystyk ajmakka çedip kelerde, ondogъ çalbak oromdo albatъппь въстъвкаа turguskan çyzyn-çyyr malъ tol-tura boldь.

Maldын kiştegen, ujdып mөөregon тавъзъ oromdo çaan turдь. Kedertinen curana-la, topşuur-la, ikili ojnogonъ uguldь. Onъ kөrip, ugър turgan, Çystyktin, вазъ ajlana berdi. Onođdo albatъппь aralaj вагър çadala, syreen çaan barata-eziktiň çaańpa çetkenin асаarvaj kалдь. Ol baratanы syrekej-le keerkedip çazap salgan turь. Onъ çojgonnyп byri-le çaran-dyrala, çaandu, ogostu kъзы manylardь ilip, çarandyrigan turдь, baza arba, arъş, buudajdьп snaptaryп çuruktap, çawa kadap salganып kerergө syreen çaraş boldь. Çystyk ol eziki kajkap kөrdi. Onъп ystynde çaan bukvalar-la „Çurt-icinin mal-azъппь въстъвказъ“ — dep bicilp salgan.

Semen adъn toktodьр, turдь. Abradan tyştiler. Najdudь cecip, çedinip alър, çaan stoldь ajlandьra oturgan ulus çaar bardыlar. Ol stoldь ajlandьra въстъvkanып komisijazъ oturdь. Semen-le Çystyk stol çaar bargylap turgan ulustъ eecij bardь. Çyk-arajdan stolgo çettiler. Ol tuşta въstavkaa kelgen maldь komisija kөrip turgan. Ekelgen-le maldь komisija şin-zilep kөrip, onъ ajlandьra kemçip turдь. Ujlardын eezinen kerekry nemeni surap, komisija kuucsъndazър turдь, baza kъzlarыпп ekelgen iýn kөrele,

— Çarabas, kederi alър var! — dep ajdьр turдь.

Çystyk onъ ugup — bistin Najdu çarabaj kalър, въstъvka-dan bistи syryp ijze, ujat bolbozып — dep, korko berdi.

Onojo tura olordyң oceredi çetti. Çystyk Najdudы stoldyң çanypna çedinerde, Semen kijninen ajdap keldi.

Stoldyң kijninde oturgan ulus Najdudы kerele, kajkaza berdi.

Najdu komisijaa çaraganып bilele, Çystyktin sagызь çatyr, — vystvukadan bisti syrbes turu, — dep, sanandы.

— Bu kemnin torvobъ? — dep, komisija suradы.

— Bistin! — dep, Çystyk кыjdygър ijgenin bilvej kaldы.

Stoldo oturgan ulus, опъ ugup, kylymzirenip, Çystyk-le nak kuiscыndaشتъ.

— Bu bistin şkol-baldardың azrap algan torvobъ, ви turgan Çystyk dep attu bala olordың predsedateli — dep, Semen kuiscыndады.

Onoñ komisija, kazъ kolxozon kelgenin, andagъ baldardың mal azraar kruzogъп Çystyktin vojnyпың adъ-çolып bicip aldy. Çystyk olorgo oncozып çarttap ajdyp berdi.

Komisija Najdudы baza katap kemçip korele:

— Bu syreen bytken torvok emitir, опън ишгъ 400 kilogr. çeder bolor — dezip, kuiscыndaشتъ. Onoñ bastыра komisija oturgan çerinen, turgulap, Najdudы ajlandыra turyp kөrip, опъ syreen çaradыр turdъ. Olordың bir kizizi çalbak doskonъ Semenge vezip, ajttы: — ви doskonъ torvoktyң turgan çerine kadaarың — dedi.

Ol algan doskodo „Najdu“ dep attu, nemets-uktu torvok. Опъ turguza puttaganda, 400 kilogram вазър çat“ dep bicilgen boldы.

Onon Çystyk-le Semen Najdudы, turguzar çeri dep kөrgyzip bergen çerge alparыр, turgystь. Ol bergen doskonъ Najdudы buulagan stolmoo çava kadap saldylar. Bojloq vystavkanы kөrer dep, baskylaj berdi.

Çystyk-le Semen vystavkanы aralap вазър çyrele, kыра izi-le өлон eder istin belygine keldi. Ondo uluska kөrgyzerge czyzyn astып çakşы bytkenin tudam-tudam-la buulap, ilip salgan turdъ. Stoldordын ystynde bankalarda çer çaran-dыrar czyzyn - çyur çarandыrgыштар turdъ. Bir kolxos çerdin tovragыn kөrgyzip turu; azы kandyj-da neme bytges çerdi çarandыгър algan, em ol çerde kandyj-da aş, өлон syreen сыгар bolgon. Опъ kanajda kiceep çarandырганып baza-la uluska ucurlap turъ. Ol çerden bytken buudaj, аяш, агва,

sula bir tudamnan çadır. Ol kolxostyп çarandıryп algan bir gektar çerinen 20 tsentner aş tyzyp turgan turu. Oo koştoj bir şkol vojnyп ogorodында bytken çyzyn-wazып turguzbırtыr: çanys svёklө 1 kilogramnan bytken turь, 1 tıkvа 30 kilogram bolъp bytken.

Onon өске, baldardып çajgыda çiup algan emge çaraar çyzyn-çyur өлөндөri çat.

Çystyk bastra vystvaka ne vägen kөrөrgө mendep turдь. Onon aяь bargyladыlar.

Ol vystavkada ne-neme çok dezen, oncozъ bar. Çystyk turguskan ne-le maldып ortozында eki cockopып balazып kajkap kөrdi. Olordып сыкаль 10 ajga çetpegen. Biryyizi 160 kilogram, baza biryyizi 190 kilogram boldь. Onon өске, takaalardы çaradыр kөrdi. Ol takaalar syreen boldь.

— Bu mundyj takaalardы bistin kruzok azragan bolzo, syreen çakşy bolor edi—dep, Çystyk sanandy.

III.

Vystavka kөryp çyrgen ulus kenetijin tavystanyp сыкъ, kөdyrezi bir aaj ulanып bardь.

— Komisija vystavkadагь maldardы kөryp çyri, sъjdь kem albagaj — desti.

Çystyk onь ugup, ulustь eecij bardь.

— Komisija maldardы kөrip çyrdi. Kazъ maldardып çanыnda doktor, kuiscыndazъp turдь, baza kazъ maldardып çanыnda turbaj, өdyp turдь, baza kazъ maldып çanыnda turup nenи-neni blaazъp turдь. Ol blaastu maldы ajlandыra vazъp, kөrip, vojlogып kniskezine nenи-de vicip alьp turдь.

Çystyk komisijanь eccij ulus-la kozo vazъp çyrdi. Najdu-дып çanыna komisija uzaak turup kuiscыndaşkaj-ne — dep sanandy.

Komisija Najdudып çanыna çuuktap keldi. Komisijanь predsedateli nenи-neni ajdьp iidi, onь Çystyk ugup albadь, onon Najdudып çanыna komisija toktop turbaj, өde berdi.

Onь kөryp, Çystyk cat kajkaj berdi.

— Bu ne bolgon? Bistin Najdu өске torboktordon koomoj bolgon bolor-ва? Ondyj bolordo, vaja onь olor ne ucun maktadыlar?

Onojo sanaarkap çyrele, Çystyktin вазъ ajlana berdi, sagъзъ çamanandy. Syreen çaraş koryngen vystavka Çystykke ol-la tuška çaman koryne berdi. Komisija tavlyvaj kaldы. Olor syjdy kemge beretenin çeptөzөргө bargan—dep, ulus ajdьstъ.

Çystyk vojynyp Najdu dep torvobyna çiuktap kelip, sanaarkap turdb.

Onojo turup çadarda, kyzeninin çыпьагапь uguldь. Albatъ-çon komisijapъ oturgan stolgo çuuldyladь. Olor biri zi viryyzinе ickeri turarga kiceenip, kystazъ turgyladь.

Komisija съкъ. Bicikten kөrip, kemniç azragan malъ artыktagan, oo kandyj syj сыгарып turgapъn кыждырдь.

Çystyk onъ ugup turdb. Onojo tyndap turarda — en, çaan syj—çys saltkovoj akcany „Къзы таң“ dep kolxostyn baldańpъn mal azraar kruzogyna Najdu dep attu, nemets uktu, torvogyn azragan үсүн berdibis — dep ajttъ.

Onъ ugala, Çystyk syyngен воjynsa, komisijapъ vaza neme ajtkapъn ukraj kaldь. Onoñ arъ, Çystyk bilinip kelze, komisijapъn stolynpъn aldynda turъ. Onъ bir kizi kołpan çediniп alъp, өре komisijapъn oturgan çerine alъp съкъ, komisijapъn clenderi kөdyrezi Çystyktin kołpan тудър, ezen-dezip, oo maktulu ses ajdьr turdb. Temen turgan albatъ alakandaryn sogъp, Çystykti maktaba turguladь.

Çystyk aajlanyp kelze, onъn kołnda on cervonets akca çyri.

Onon ondonola, Çystyk syynip, Semendi eecij stoldon tuura вагър, oturdь. Kenetjin komisja çaar ojto çiuk вагър kelip ajttъ:

— Men vystevkada turgan takaalardan bir erkek, yc tizi takaa alajyn dep turum, akcazyn kemge berejin? — dep, predsedatelen suradь.

Predsedatel Çystyk-le воjь kozo вагър, takaalardь alъp berdi, çystyk akcazyn eezine telep berdi. Bu takaalardыn adъ-çolyn, bytken үсүп bicilgen bicigin kozo berdi. „Altyn çumdu koxinxin“ dep takaa boldь.

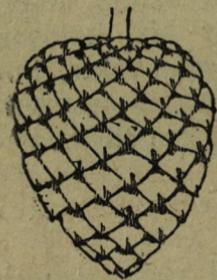
Çystyk-le Semen çanar aldynda komisijapъ predsedateli olorgo kөp kniškeler berip,—kolhos Nojdu dep torvokty syrekje cerberlezin — dep, çakъp turdb. Çanyp kelederde Çystyktin sagъзъ syreen çakşy çargъk boldь.

— Bi vystavkanъ eder dep kem taap etti-ne? Syreen çakшъボльшътъ. Emdi bis malъвъстъ syreen kiceep, takalardыda keptөdөriбis, çaskыда deze çakшъ ogorot ederibis, koштоçatkan шkoldordь margaanga късъгатъвъs. Mal-kuшtъ çarandыгъна kemibis artktaar—dep sananganca, çандь.

Slerdin çerde mal-aشتъп vystavkazъп edip turъ-ва? Slerdin kemiger ondyj vystvkanъ kөrgөп? Ol vystvkaa kөrgyzerge slerdin skol nenи turgustъ.

Kuzuktaganъ.

Bistin altaj çerinde, sentjabr ajdan арь ulus kuzuktар ватранан. Kuzuktajtan ulus azък-tylygin ozo azъndra belettep, keden konьstu өdyk kektedip (ondыj өdykty agaşka съdargaepty), coon kedenneq camda, şalmar kektedip, kap-sавып çazmadыр alъp, опып kijninde atanar.



Kuzuktaar bolzo, bir 3-4 өreko birigip alъp, varar. Kөр kizi, bolzo, olordып өмelyizi çылгыр болър çat. Kuzuktaar çerge çedele at biulagdyj, одып, suu algadыj epty çerge odu eder, çapas -cadыr çazaars. Kuzukть alarda, agaşka съkkыдьj съjrak uluştар agaşka съсьр, tobogo tyzyrer, agaşka съсьр bolvozъ kicinek taarlu çugur, bajadъ tyzyrgen tobogolordь terip alъp kapka urar. Кавъ tolo berze, опь alъp вагър agaştaq certip etken sereе urar.

Tobogo seride çадър, çымzaar, çetre pьşpaganъ ваг bolzo, pьzar.

Munan ozo kuzukть, (tobogonъ) uzun savыr-lasogър, tyzyreten bolgon, ce emdi ondyj sogъstъ toktotkon Nenin ucun deze, savыr-la çetre pьşpan tobogolordь sokkondo, budaktar sъппр, опып ezendegi çыl tobogo bolor eziilikteri kozo tyzer. Kuzuk tyzyre sogor baza bir neme — tok-pok. Tokpokтып çazalb mundыj: соопъ $1\frac{1}{2}$ sөem krely, узунъ 3 sөem krely bolcok, agaş kezip ala la, опь $3\cdot2\frac{1}{2}$ metr krely uzun agaşka saptap alar. Ol agaşтып bir исын çerge kadalta sajър alala, опь-la 2-3, kizilep caal мөөsti sokkondo мөөs silkinip turar, опып tobogolоръ carcalыр, çerge tyzer.

Tokpok tijgen çerden agaştyq совыргазь сојла berer, onoň arъ ol agaş artap yreler. Onың исин тунайп kuzuk alaryn çarabas kereginde baza toktotkon. Kazъ birde kizi съсъръ bolbos çulma мөөштергө, korkъbas ulustar temir takalu съсъръ çat. Kuzuktu çelda мөөштөн kizi çыссыръ, bertinip, kenep-te turat, əlip-te tyrganъ as emes. Kuzuk kөр bolgondo, onызъ çok bolvojt.



Товогонъ basmak-la sajlaar, baza маşына-la sajlap çat. Sajlap alala, onъ emikten etken elgek-le elgep ijer, ol emeze eskin-le ezip alar. Çakşъ kynder bolzo, bajkanga çajyr, eves kurgadyp alar.

Onып kijninde, gosudarstvonyq kuzuk çuup turgan organizatsijazъna, emeze kooperatsijaga sadyp ijer. Olor kuzukty alza, kaznapын turguskan baazъ-la alar.

1. Slerdin çerdin uluzъ çьшка kuzuktap çyret-pe?
- 2) Baldar kuzukka çyryp, kuzuk izine bołżat-pa?

Çęşta.

Çaskıda өмө-çegiș (suprjak) işke birikken ulus çajgъ
elen izin baza kozo iştediler. Ölenniq izinen vozoogъ-la
aş pystъ. Çišta kuzuk baza çakşъ bydip pystъ. Kuzuktaar
əji çetti, өmeliqtin uluzъ çep bydyrdi: 12 kizini kuzuktadar
deşti. Artkan ulus aş-kezer, yjdegi ne-le iştı eder boldь. Me-
nin adam ozodon beri kuzuktap, andap çyreten ucun, kuzuk
byder çerlerdi biletен. Kyzuktajtan ulustъ baştazып dep, onъ
kestədiler. Meni tobogo terizerge kozo aldylar. Menen өske
bir uulcak, baza bir kъzьcak kozo kuzuktadъ.

Baştarıkъ kynderde odudъп çanypaç aň-la tekşı kuzuktap
turdbъvъs. Bistin odubıstyň çanypanda kuzuktagan ulustъп odu-
larъ koptədi. Çuuк çanypdagъ mœştin kuzugъ alyp vozodъ. Bedrep
çyrip, kuzuktaar boldъvъs. Bistin odudъп uluzъ 3
başka çyrip tobogolodъvъs. Bis terty: adam, baştagan agam,
cenem tobogolop çyktyvъs. Adam kuzuktu mœştərdi baş-
tap agam-la agaşka сыръ, mœştin tobogozып tyzyrdiler. Biş
kuru kaptarga tobogo terip salp turdbъvъs. 2-3 mœştein ty-
zyrgen tobogo bir kapka tolp turdъ. Tyş kыjganca 4 kaptъ
toltyryп saldyvъs.

Agam eerly eki at ekelip, tobogolu kaptardъ koştop,
oduga cettirele, odudagъ sereе ityp saldy. Agam ojto çana
çedip kelerde, bis-le kozo oturyп, kursaktanып aldy.

Kursaktanып oturup, adam ajttъ:

” — Kyn tyşten cik çok kъja bergen emtir, bygynce
baza 2 kap krezi kuzuk alzavъş, çakşъ bolor edi—dedi. Ol
vojnsa vaza kuzuktadъvъs. Adamnyп ajlkanыca 2 kapka to-
vogonъ toltyrganca kyn sranaj çavzap, azarga çede berdi.
Tobogolu kaptardъ koştop alp, çarxka oduga çeder dep,
mendep, çandъvъs.

Oduga kelzebis, welyk-welyk kuzuktap сыккан nökər-
ləribistiñ çarmyzъ bisten ozo çedip kalgan, azanarga kursak
kajnadъp çat, artkanъ bistи eecij udabaj, baza çanyp keldiler.
Onsovъ tekşı çiulganda, kursaktanып alala, ottъ ajlandra
ulus oturup algan, kokrylaşkan, kuiscыndaşkan, kuzuk cert-
kence enirde uzaak oturdylar.

Kuiscыnnan ugar bolzo, bygyn kuzuktap сыккан nökər-
ləribistiñ bir welygi 4 kap, ekincizi 3-le kap tobogo algan

іүгъ. Kuzuktap çyrele, kuzuktu мөөш tappaj, tyş çetkence bedrep, tegin çyryp kaldbvbs—deşti.

— Adam olor-la kozo çyrýp, kuzuktu çerdi baştażyn—deşti.

Ol воյпса adam olorgo ertennen аь kuzuktu çer baştaar boldь. Biske deze adamnyң ordына Adъbastъ kozыр verdiler. Agam bygyn kuzuktu çerdi kөrgөn. Adъbas-la da kozo kem çok kuzuktaar—dep symeleştiler.

Ulus onoјyr kuiisçındaşanca tyn kirdi. Amъrap ujuktaarga tөzөktөrine çattılar.

Karanuj tyzyp kelerde, çerdin, agaştyң ortozъ eş neme kөrynbес şyk etken karackъ boldь. Çanъs koju agastardan, ajlandra turgan tuulardың вазъпаң bijik өre turgan tenere çаркъ turdь. Tenerenin koju çyldystarъ ot воlyp kyjip çattъ. Baza biston odudың kyjip çatkan одь çuuк turgan мөөстөрдин bis çaar keltegejin çarxдьр turdь. Ijtten çara ottyп çanъnda tyrylyp kalgan uncukraj, çattъ. Төзөkkө cada, тындаzam: enirde odudың çanъnda tuzagan, armakcыlagan altardың кытълдаa өлөн otogon tabызъ, baza kaa-çanъs въşкърганъ ugulъ turdь. Onoң başka çanъвьstagъ өзөк-suiscaktың şarkыrap akkan tabызъ birde çart ugulъp, arazында tabызъ çыяja vegen turdь.... Onojto cada, ujkum çedip kelerde, топымдь byrkenip alъp, ujuktaj verdim.



Kезыл OBOS.

Kys çetti. Albatъ çuugan ашъ oodъp, sogъp turdь. Ancadala kolxostың izi kajnap turdь. Kargan-tizeñnen temen, baldardan өre iştengilep turdь. Çanъs-la kulak-bajlar ашъ

Çuup alyp, klattajla, oly sokpoj turdь. Øskө ulus așty soğyp, mendep ișteerde, kulaktar nenin ucun iștevej tırgan deze, oly sanapyr turup ne-de kizi tabar. Kolkos bolzyn, tańpan çatkan çoktularыn, orto çatkan xozajstbalarь bolzyn, așty kapşagaj oodyp alyp, Sovet-başkarusyн kысьруз аяпса, artыk așty gosudarstvogo tabystyrar dezip turdь. Kulaktar deze, așty tygy kьştyn vojnda oodyp, azыj vojnyыn çaný-la artыk așty albataa çaan baaga sadar dezip turdь.

Ajtygoldыn uluzъ așty mendej-şindej soktylar.

Olor, bir kyn, așty ajmakka çettirer dezip, çuulgylap alyp, 20 avraa tolo aş salyp, kыzyl maapъзын tudungylap alyp, kыzyl obos-la“ ajmak çaar atandь. Olor ajmakka çedip kleederde, ajmakyн ucrezdenijeleri „kыzyl ovosty“ utkuur dep, ajmakyн çanýnda ak çalanqa çuuldb. Şkolдыn baldarь kыzyl maapъзын tudunyp alyp, baza ol çalanqa keldi. Ajtygoldon kelgen kыzyl ovosty, gosudarstvogo boluzъp, aş çettergen ulus dep, utkip, kanca ulus kyndylep, utkuul sөs ajdyp turdь. Şkol-baldaşyanan bir pioner, uulcak korukraj, çaltanvaj, toolu sөsti baza ajtt. Adakъ usыnda ol aş tartyp ekelgen ulustan karu sөsti bir kizi ajtt.

Andyj kyndyly sөsti ajdyp turganca, ystynen temen kleetken kөp avra kөryndi.

— Çalanaj vazыndagъ çatkan ulus kыzyl obos edip, baza aş tartyp kleetken turu—dep ulus ajdystь. Ol kelgen kыzyl ovosty aldyndagъ obos clas utkuubъys.

Sovet-başkaruga opoyp karuzъp turgan ulus gosudarstvogo boluzъp turarda, eşty bolgon uluzъ, bajlar boluzardan bolgoj orto çatkandardь-da, çoktularь-da vojnyыn sөzine kijdirip alarga kiceep çat.

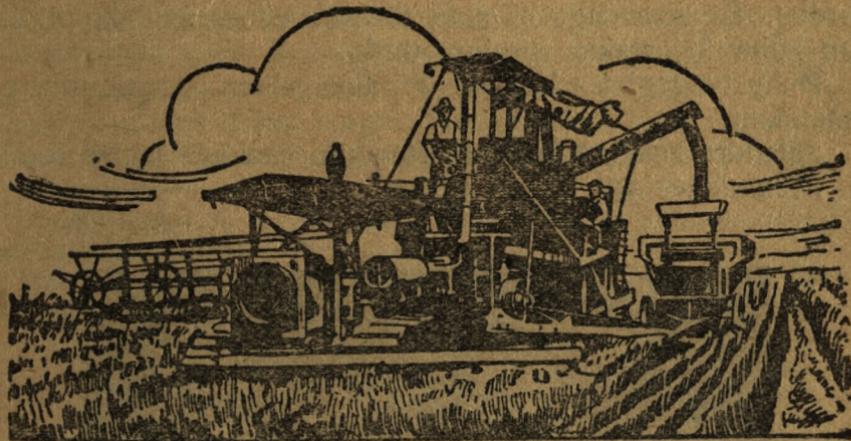
Ajdarda bis mundyj eştyly-de boloqъvysta, setsyalis-çolyna kirip, setsyalis-çurt çazap turubъs. Oly vasym bydyryp alar kerginde, bişke eşty bolgon kulak bajlарын, aldynan klastu boloqъn çok edip salar kerek ucun turuzar kerek.

Çuup alyp turgan așty kajda çyrgyzip çat.

Aşty fabrik-zavotto iștep turgan ismekcilerdin kursagъna çyrgyzip çat.

Aş Kyzyl cetydin kursagъna barar.

Kydeli, көвөп, saxar eder svøklө salatan rajondordogъ.
uluska ашъ baza çyrgyzer.
Yren ашъ baza artъыпса veletterp çat.



Kombajn.

Aş kezer, aş sogor, arulaar, cacar маşыналардь қаңыс
машына edip, kolboolop salgan çaan машынапъ „kombajn“ dep
ajdar. Kombajn degen машына ашъ kezip, ol-la tuşta sogыр,
сасыр, arulap turat. Өндүj kombajn dep kolboolu машынalar
sovxostordыn кыраларын iştep turъ.

Suu-teermen.

Men teermenge kirgen војнца ојю съгара çygyre bedim:
көрөргө syrekej korkuştı emtir. Bir tolgynda kizinin kulagъ
tungadъj, тавьстаң өскө тавьш boldы.

Teermenin icindegi kulurdың burkъragan toozьпъ ak
tuman boлp tura bergendij, kizinin kөzin karaңujladыр
turat.

Ezikke евеş turala, men ol тавьш съкан çer çaar bastым.
Potolokъын алдында, өрө turgan ooзъ ken, төмөн tyşken ись
cicke bir kaýrcak ilip kojgon turъ, ol kajrcaktын алдында
kicinek toskuur-tepsi bar. Онызь bildirer-bildirbes çaatайын

күйткітап қадар емтір. Ол тоскуурдьың, сінке исінәң теерменниң тағызың аяғына үшудай евеşten төгүлип тұр. Үстындеgi қаан таş айланызър алдындагы қаткан ондық-ок тастан үстіне келген үшудаңды оодо вазър, кулурлап қатканы көрдім. Тууразындаң қазалду ғоскыстан теermendelip оодыган кулур қајырсақка үрүлуп тұрды.

Бу үстындеgi таş қаңада ебіріліп қаткан исігын бilerge санандым.

Ajlandra аçыктап kelzem, stenenin çapında tepkiş тұrь.
Men ol tepkişti tөмөн тұстым.



Ondo биyyizi қаан, ві yyizi kicy eki tegelik айланызър қат. Stene азъра nemee тавағыр ағыр қаткан суудың тавызы үгүлат. Ondo не болыр қатканың көрөргө baza kyynim кeldi.

Men teermennen сұктым.

Бүккің суизъ teermennin ici қаар қазап којгон қол төмөн түзyp, қалбак канатту tegelikke тавағыр, онь ебіріп тұратан емтір.

Ол канатту tegelik, teermenniң eki штenezine kecire salған қаан bel агастьың үстынде қазалған керегінде, онь-ла қава айланызър қадатан емтір.

Опъ көгүр, виуктъп қапына kelzem, teermenniң ваңсызь тиъ.

— Teermen kanajda iştep turganын ajdyp ber—dep, ono suradым: Ol mee опъң исурун çarttap kuiscыndадь. Ol ки-иусындаада: termen kanajyr suudын ijdezi-le iştep turganын, viip ekelgen suu kanajyr teermennin tegelikterin ajlandyryp turganын айтты. Ono ағы teermendegi bel-agas ajlangan воյпса, oo ulaj çazap bargan taşty ebirtip, urgın aştı oodo kulur edip, tartyp turganын—oncozын çarttap ajdyp betdi.

Slerdin çerigerde teermen bar bolzo, ol suudын ijdezi-le kanajyr iştep turganын ватър, көріп keliger.

Suu-teermenneң өске kанды teermender bar, çer-tenistiң kycin baza kizi воյпна kanajyr iştendirip turganын çazap шуур альгар.

Үyредү çоль-la kudaj қаңы.

I.

Kөгylыс dep aalga çerde turgan deremne bar. Ono ағы gorotko çetre segizen kilometr bolgon. Bu deremneni ajlandra koju agas bytken sastu cer boldy. Bu agaşтың ortozъя bargan çoldын balkazъ ondu kurgabaj, қаантайын cejilip kalgan, attu - соју çyERGE koomoj bolgon. Deremneniң uluzъ azыj ada - өвекөнин қаңы-la çyrtagan. Ne-le symе - çөpti қаңыс авыстаң ugup çyrdi. Onoјyr çyrele, bala-barkanъ bicikke yyreder dezip, şkol turgustылар. Çaskaarъ şkolgo yyredyци keldi.

Çajyда kygек bolordo, Kөgylystin uluzъ, қаланна авыстаңыр, kudajdan қаңтыр surap, мөргү ettiler. Enirde er uluš çuulыр, çoppың kazъ-la kerekterin шызып oturdылар. Onoјyr oturganca, yyredyци keldi. Somojlo өвөген yyredyцинин қапына вазър kelele,

— Sler şkoldын катсызь bolordo, bis çon-la mөrgy ederibiste, ne kelbediger? Krestenip ijze, mandajъgar ojылар dep turugarва? Ondыj kылк biske қарабай тиъ—dedi.

— Men mandajъм соккыр krestep ijgen bolzom, sagыш ystyne sanaa kozылар dep turugar - ва? Sler - de bolzo, mөргү eder dep, kanca çakşy kyndi iş etpej, temej өkyrdi-

ger; çe, çaaş surap alganъgar kajda? — dep, yyredyci karu-cap ajtt.

— Çaaş çaabazъn sen kajdan bilip cazъn? — dep, oturgan ulus suragъlabdь.

— Men barometrden kөrip, ajdъp turum. Bistin şkoldo „barometr“ dep çepsel var. Bu çepsel — sook, izy bolorъn, ajas, çut turarъn, salkъn, çotkon tyzerip azъndra kөrgyzip çat — dedi.

— Çe, vi tınpың sөzine kem byder! Kudajdan artъk bologo turganъn! — dezip, ulus yyredycini elektep, katkyгьшtylar; ajt-kapanъn kerekke albadыlar.

Ус kyn ətken sonъnda, katсы şkoldың baldарына ajtt:

— Ada-enegege ajdъp vaxъgar: bygyn enirgeeri çamtыr çaar, enirde çaabaza, tynde ръzu-la çaar — dedi.

Сындап-ta, enirgeeri çaan çamtыr çaadь.

Ol војьпса ulus yyredycee çolksa, ezendezer, onъ-la kiисындаzar boldь. Çaantajыn şkolgo-da kelip turdьlar. Bir katap çer kereginde kiисып съкть.

— Къра çerleris eskirdi, aş sranaj вутреj bardь. Artkan çeribis agaş-sazъ kөр, aş salar çer çok dezip — ulus komъда-дьлар. Yyredyci onъ цырь, katkyгьпър oturdь.

— Çer kereginde abыs-la ne çөptөşpөj turugar? — dep suradь.

— Onon kizi neni ugar. Bu oncozъ kudajdan voльp çat dep ajtkaj, çe, kudajdan kizi erikty bolor emes. Çаңыs onon-la mөргyp çajnap surajtan — deشتi.

— Men bir ajmактың çerinde çyrgem. Anda kolxos var voльptыг — dep yyredyci kiисып съgardь. — Bu kolxostың çerinde yc çys ga krezi sastu çer bar, oo aş salar, өлөң са-vardan bolgoj, mal-da vazъp çyryp albas bolgon. Bu sastu kolxostың uluzъ kurgadar deشتi. Sastu çerdi, karcыj-tercij kanca çerden kazъp, suun agызъp kurgadъp kojdьlar. Bu sastu kыrtъş kadъ — torf emtir. Onъ kыrtъштaj kazъp kөrgiledi, алдында aş byder syreen çакшъ tobraitu çer boldь.

— Torftъ kazъp çuijla, kanca çыlga tuuzылbas belen odын boldь. Arcыган çerge aş salarda, syreen çакшъ ty-zymdy aş bytti; ogorot tarbyrda, baza çerte çakшъ ne-le aş съсьp çадьгъ. Bu tınpың ulus kajdan taap bilip algan deze, tınpың oncozъn yyredydin çolъ taap bergen. Sler baza ozо-gъ ada-өвөкөнин çанъп сасыр, çerdi yyredy aaјыпса, çанъ

çol-la ișteer kerek. Kolxosko birigip, maşınalu iștezeger, sal-gan azıgardың bydymi çaranar, tyzimi өre kedyriler. Çe kudajga izener bolzogor, xozajstvogordь өnzipidip bolboz-gar—dedi.

— Baza bir cerde aş salar çeri as, bar-da bolzo, kumaktu, katu cer bolgon. Anda çatkan ulus kolektivka birigip alala, ol kak çerge çaan suak cıgardılar. Çerin sugarıp ișteerde, kacan-da aştan bolgoj, өleni-de ondu bytpes cerde syreen çakşu aş byder boldь, өlen çırkas cerde, çetre çakşu өlen byder boldь. Kýralap salgan çemitty өlendөr onon artıkk bytti. Bu kolektiv emdi çaan kolxos bołp çaanadadь. Onын izi-çolsa çaranıp, tam tıppır tılgı—dedi.

Yyredyci onon-da eşke ukkadıj ucurlu kuiscyn cıgardı. Kazъ cerde, kandıj albatъ yyredyyin şyltuuş-la cer-tele-kejdi kanajda çengenin kuiscyndadь. Ulus onын kuiscyńny syreen çilbirkep uktılar. Ol vojıpsa ulus tuduş yyredycee keler boldь, kezigi onon çep ugadılar, kazъz deze tegin ermektezerge çaatayın ajtybas boldь. Bu deremnenin uluzъ gazet aldygыр, kысyrar boldь. Şkoldo deze mal-aş izinin kru-zogs tezöldi. Somojlo өвөгөн, boo çetre ozogъ çandı bek tutkan kizi dep, çarlu-da kizi bolzo, baza - la şkolgo keler boldь.

II.

Aleksej dep attı avыs kelgen, yyredycini keskө-çyske kөrvөs boldь. Yyredyci vojıpsı barometrıп uluska çarlagan kynneq arъ avыstıп kезine ol syrekej çaman keryner boldь. Avыstıп ulustı mekelep alar kireltezi kyn toozına korop, tutap çattı. Aldında kynyn sajın on kiziden, emeze onon-da kөp kelgilep, moleben ettirer, kөs ooruganъ agaru suu alar, elgen kizi ucun mөrgy eder, kizi olor aldanda mөrgy edip, oo maj syrter bolgon. Kem de kizi tyry-de çyrze, elgen-de soondo avыzъ çok bolbos bolgon. Emidi deze, nemenin aaýı çanı başka kubuldı. Çe onıdj-da bolzo, kudajga byder ulus ancadala kargan emegen-өвөгөndөr, artkan-ok bolgon, çe ças өskyrym çan dep nemeni taştagan, kereksibes boldь. Ças oskyrymnen bolgoj kargan-tizen-de ulus avыska as keler boldь, oo astamdb akca-manattı as çettirip turdb.

Bur katap deremnedegi ulus keler çajda kyjgek bolor dep, gazetten bliip aldylar. Bu tabış tyrce ortozına derem-

nee çajyla berdi. Опъ ugala, kezik ulus авъска baadь, kazъзъ
deze, yyredycee keldi.

Мипъ Aleksej авъс ишър alala,

— Kyjgek bolor degeni сып—dedi.—Мипън исиръ agaru
bicikke ozodon bicildeni bar. Albatynън etken kilincegi исун
kudaj kyjnaarga turъ. Опъ çajladarga mөrgyger. Çalanна ku-
daj-la çyryp, mөrgy eder kerek—dep, ulustъ sajkъдь.

Yyredycee kelgenderi deze,—Bu мандыj ermek çyri, ol
сып bolzo, koomoj boloton çat. Arganъ kanajър tabar?—de-
zip, suradьлар.

Yyredyци мипъ ugala,

— Conulus birigip alър, yýredy aaýnca ișteze, arga тавъ-
lar. Tartkan cerdi katap syrip, týrmaar kerek. Syrgen cerdin
сып uzak çadar. Опън ystyne cerdi etektep, çarandъrarda,
yyredydin ajtkapъnса, başka çarandъru kolър salatan. Onoýr
iștezeger, iziger tegin kalbas, astamъ çaan bolop. Kyjgek
bolzo, onoýr çerin kiceep iștevegen ulustъjъ kynge kyjyp
kalar, slerdin azъgar kemine çakşъ byder.

Kyjgekke ebeş-te tuturbaska turgan bolzogor, birigip,
çaan suak çыгаръгар. Kыragardъ, өлон тurguzar çerigerdi
sugarър turugар—dedi.

Ol-la tuzunda çer çarandъrar kerekty nemelerdi aldyгър
alatanып, bir gektar çerge kanca kireden salatып, baza
suak çыgarza, опъ kanajър çazap, sugararып—oncozъп çartap
ajdър verdi. Ol воյнса deremnenin uluzъ eki çara belyndi:
bir çartызъ авъстып symezinen сыкрадъ, baza bir keltegeji
yyredycinin sөzin uktъ.

Baştaркъзъ—mөrgy edip turdъ, ekincizi—kolxosko birigip
alър, çerin yyredycinin ajtkapъnса kiceep iștediler. Ças çetti,
сынdap-ta, kyjgek boldъ. Bejigi ulustъп kыralap salgan azъ,
өзип turgan өлони tekши kyjgekke tutturdb. Avыsta ne bolzъп:
çaaş surap, mөrgy edip turum—dep, ulustaң akca-çөөзө çiup,
toju çattъ. Avыstyп mөrgyy temej boldъ, oo izengen ulustъп
azъ, өлони kynge kyjip kaldъ. Uyredycinin sөzin ugup,
yyredy aaýnca iştengen ulustъп azъ, өлони өjinde çakşъ
bytti, suaktap iştengen kolxostъп çerinde deze, syreen çaksъ
aş bytti.

Ol-la tuzunda kudajzak өвөгөндөр вазъп çанъ týrmandы.
Avыстып mekezin çанъ bildi. Ol войнса авъс-kudajdan çana

tyştiler. Kolxos keregi deze, tam çarandъ. Ulustъn çendej kөp çanъ kolxosko kırıp, çanъ çyrum baştadъ.

Serdıq şkoldo barometr vag-va? Barometr ajas-çut kyn bolotъn ażъndra kapańyr kөrgyzyp turgan aańp uyyredyciden ugup, bilip alЬgar. Barometr çok bolzo, ońp taap alarga kiceeger. Ol çok bolzo, qazap alarga belen aańpsa, cibiniń budagъn kadap alЬgar. Ońp ajas-çutty kөrgyzer aańp, baza ugup, bilip alЬgar.

Kys.

Tyman tyşti, çer byrkedi,
Turluu çerge kuş çandъ.
Tuu vazъnda kar kөryndi.
Tajga-karъ kөptədi.

Ajas kynder çogoldь,
Agaş vazъ sargardъ.
Aştyń izi bozodъ,
Avra çolsъ yreldi.
Çaaş-çamdyr kөptədi,
Çakşy kynder astadъ.
Izy kynder çogoldь.
Kajran çaaј kubuldb.

Kyn.

Kьşkьdagъ kyn çavьs ədyp turarda, ońp sogъ çerge kъja tijip, çerdin ysti çetre çыльвај, sook turat. Ol tuşta çerdin ystyndegi bastra neme sookko tonъp kalgan turat.

Ças kelerde, onco neme kynge çыльпър, kьşkьdagъзъпан eškөlөnө beret: kaýlgan kardыń suu kovь-çik tөmөn korkьrap, keldin, өzөktөrdin icine kijdire agъp tyzet. Өzөktөrdеги toş oodlyp tyzip turat. Kөldөrdin, agъp turgan өzөktөrdin suularь kynniń sogъna izip, izigen suu vии bolup, өre kejge kedyrilip сыгър turat. Ol өre сыккан vии katap soop, ojto kojuńp, bulut bolot. Buluttan çerge çaaş vołp tyzet.

Ol neniń üçün ondyj deze, kynnin kyci-le ondyj vołp çat dep ajdar. Çajgъda çerge tyşken ne-le өlөn-agastańp yreni ças kelerde, kynge çыльпър, өzip baştadъ, өlөn-agastańp tazlyb

çылуға өзір бастандь. Өлөң-агаş onojo өзір turat. Ol nenin
ucun ondyj deze, baza-la kynniq ijdezinе ulamボルp çat.

Çaskыда аju icegeninen съгат, сътып, сътааль, томонок
көгөен көртөj beret; вальктар yrkenin сасыр балаап, көртөj
өзір turat. Bu oncozь baza-la kynniq ijdezinе ulam bolot.

Kizi војына agaştan tura çazajt, ol turanъп agazъп çerden
kyn өskyrgen.

Taş-turanъп elkende, ozo kumak-la balkaşty otko өrtеп
kirpic eder, ol kirpičterdi sъstyrarga ortozына ceret salat
ceretti baza-la ceret-taşty otko өrtеп eder. Ceretti өrtөөрдө
baza agaş odurup çat. Ol agaşty baza kyn өskyrgen.

Kizi војына kursak edip, aş, kartop, onon-da өскө çerden
eskөn nemeni çip kursaktanat. Olordып oncozьп kyn өskyrgen.

Kizi ne-le maldып, aqпып edin kursak edip çip turat. O
mal, an өлөң çip өскөн, өлөң baza-la kynnen bytken.

Ne-le tyry-tъnar neme aş-kursak çip azranat. Ol kursak
edi-капып çыльdat. Onon өскө kizi kъşкыда sookko тоңbosк
turaa salar одыпып belettejt. Odып belettegeni kynniq çылу
uzып belettegenge tynej. Turanъп ici sook bolordo, kizi pec
keniñ icine odun sala-la, ot kamыzъp çat. Kyjgen odunны
izyzi turanъп icin çыльdat. Odun çыluuzып baza-la kynnen
algan. Çer ystynde ot bolup kyjyp turar onco neme kynnen
bytken, опып çыluuzь—tynej kynniq çыluuzь.

Ol өзүр turar neme kynge çыльпър өскөн, kynniq çылу
uzь ondo artkan, emdi otko kyjdyrerde, опып kynnen algan
çыluuzь kyjet. Kizi bolzып, an-kus, mal kursak edip kynniq
aldына өскөн-çyrgen nemeni ciir. Опьп ucun kursak kiziniñ
maldып icin çыльdьp turat. Kursaktyп çыluuzь baza-la kynnen
bytken.

Salkыппъп, suudып kyci-le teermenderdin taştaryп ajlandы
тьp, aştы teermendep turat. Suudы, salkындь kem çyrgyzip
çat deze, baza-la kynniq kyci bolor. Ol kanajda degezin, kyn
niñ cogъ çerdegi kejdi çыльdьp turarda, izigen kej kөdyrylip
өre съгат, опып ordыna sook kej вагър çat. Опьп kere
ginde salkып bolot. Ajdarda salkып baza-la kynniq izyziner
ulam bolor turъ. Suudып agъp turganъ—baza kynniq izyziner
bolor.

Fabrikte, emeze temir çoldo, paroxotto maşына iштей
Опь viuidып kyci-le istendiret. Suudы otko kajnadьp, ol su

udaq съсърп тнрган вишиң кыси-ле машинаш иштедирет. Одып
едип емеze агаş, емеze таш комур өртөйт. Olor baza-la күн-
нен вүткен.

Çылу онко немени иштедирip չылдыгар. Çылу çok bolzo,
онко нeme toktop kalar. Çылу as bolzo, iştin չыларъараај
bolor, çылу көр bolzo, iştin չыларъчаандар. Çылу syreen көр
bolzo, onко nemенин iшteeri-չыларъ syrekej түп bolor. Ol—онко
немени չыргызип, չыльштыгатъ ҹанъ-ла күннин izyzinen, опып
ijde-kycinen волър çat.

Traktor.

Erten tura, күп съккалақта, Stapan dep uulcak ujkuzънан
турдь. Bygyngi күп kolxostън uluzъ traktor сенер көрөтен.
Ajdarda Stapan опь көрөр dep, turadaq съккан. Тъшкагы
съгада, anda ҹанъста kizi çok boldь, „Araj erte emtir“ dep
ajdala, sooksыпър, ожо уjge kirgen. Kөзнөктин ҹанънда
отурып аль, күп съдагып sakър oturg n. Ulus ujlardъ saap
возојла cedenderineң съргарыладь, tal-tавьш ҹанъ-ла ugula
berdi. Kүп кырдың вазънда тиди. Anca-munca волводь, күп
Stapannың көрип oturgan kөзнөккө тije berdi. Stapannың са-
наазъ ҹарыдь, ol syyndi. Stapan bir ajak syt icti, опон аль
bir ebeş kalaشتъ karmanga sugырп аль, тъшкагы съкть. Ulus
вөlyk, вөlyk волър deremnedен съгара вазър oturdь. Bir
вөlyk волър braatkan baldarga Stapan җедизеле, olor-la kozo
ҹарызър چыgyrdi. Baldar ulustың ҹиүлър turgan چерине җеди-
zerde, anda traktor turgan emtir. Ol traktordың kijninen bir
kanca myysty saldanъ тудуштыгър, ҹазап kojgon emtir.

Endrej dep kizi—онко нeme вelen-ve—dep, ol traktordь
sinzilep көрип turdu.

Опып kijninde Endrej өвөгөн traktordын, tutkazънан
тудър, tolgop ijerde, traktor kyrkyrep, burkurap, тавъстанып
съкть. Oo turgan baldar kajkap tura berdi. Egor dep kom-
somol uul traktordын ystyne отурып аль, tutkazънан тудър
tolgop ierde, traktor ickerledi, oo тудуш saldazъ syrteldi, опып
bir kanca myysteri kadalър, çерди syrdi.

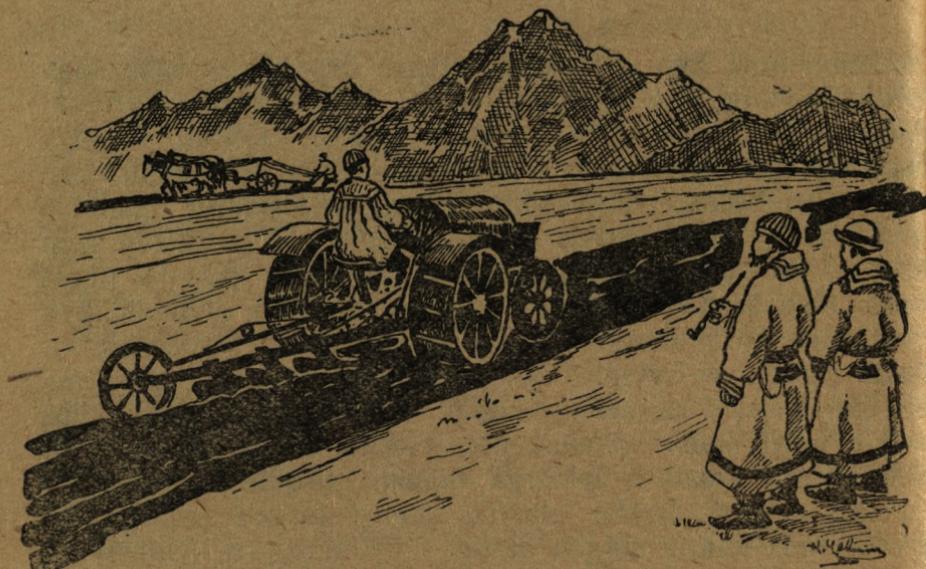
Oo ҹулған ulus, baldar clap, baza alan kajkazър
tura berdi.

Баяжъ Стөркө dep uulcak eecide ваър, traktordын
bir uunda tartыр aparatkan çoldordь toolordo, çeti çol boldь.
Ajdarda опъ tegin salda-la tartkan bolzo çeti takыр çortorgo
kerek.

Traktor syrgen çalaңпың исъпа çedele, ojto burulыр,
вајајь atangan çerine çedip kelerde, çeti çol baza tartылды.
Стөркө baldar-la kozo агъ-вери вазър, kajkap turдь.

Traktor ojto burulыр, агъ barardal ваяжъ Endrej өвө-
гөн traktordын iштеп çatkanын kөrөргө kelgen uluska kelip
surадь: „Çe traktordын izi çакшь-ва? — dedi.

— Onon artык kандыj bolzын! — dep, çuulgan ulus ajttь.



Bu çurukть ucurlap, biciger.

— Emdi bistin çyrymibis çaranar. Ajla ви тиңпың ваазып
bir çылга төлөөр emes, опъ өjlөp eki-yc çылга төлөөр. Traktor
deze çаньс-ла çer syrer emes, uur neme-de tartar, aş-ta sogыр
oodor, onon-да еско çyzyn-çyyr işke turar,—dep, Endrej
өвөгөн ajttь.

Onon агъ Endrej өвөгөn ol uluska traktordын kol-
xosko çettirip turgan tuzапың исигын киисьндаган.

Стөркө traktordь eecij ваър, ojto ol çuulgan uluska ke-
lip, olordың киисьпын исьр turдь,

Tal-tyş krede, ol çaan çalaңпын қарытъзы тартылды, иштеген улус азанар деп, traktordы tokтодыр salды. Çuulgan улус таркады. Stөркө deze kyn aşканаң anda turдy. Ujuktaarga қаңда, „Men қаандазам, traktordы başkararga yуренип alva-gancam kalbazым“—dep, sanаппьr қатты.

Slerlerden traktordың iштengenin kөргөн kizi bar-ва?

Slerdiң kolxostordo kандыj маңынalar bar, оның чурап алала, алдына маңынаппьr адын ciјp beriger.

400 миң traktor къра iштеп turgan çalandarga barar.

Bistin promыshenos syrekej kapsagaj өскөнинең ulam bis аш-кұrsакты-da көр kerekspip қадыбъыс, çurt-xozajstvozъ deze promыshenoska çetpej sondop, araaj өзіp қat. Revoljutsija bolgolokta астың kөвizi saduga pomešcikterden kelip turatan. Revoljutsija bolgon kijninde pomescikterdin çerin krestjan-dardың ortoziна ylep bergen. Emdigi bir kanca miljon ook krestjandardың xozajstvolоръ қерди iшtengilep қat. Ce оlor қerdi iшteze-de, olordың izi қaan xozajstvogo çetpes, koomoj bolor. Ol bastra ook xozajstvolordың ycyni ylyynde at çok çoktular bolor. Оның исүn çurt-xozajstvozъ төзинең веjин өскөртергө, қарандыrarga kerek.

Ook-ook xozajstvolordы өмөлікке, kolektivke biriktirer kerek. Biriktirgen kijninde cer syrekej қакш iшtelip, saduga көр аш съгар.

Ce andыj қaan kolektiv bolgon xozajstvolorgo traktor, onon-da өскө çurt-xozajstvozъ маңынalarь kerek.

Bu маңыналарды, bistin tyrgen өзіp қatkan promыshenos съгарар үcurlu. Ol promыshenos bistin xozajstvozъ өскөртиp, қарандыrarga bolzhar.

Stalingrat dep gorotto bis traktor edeten қaan kysty вa-аты-zavot tudыр қадыбъыс. Сыңпа ol 50 миң traktor eder. Onon өскө Xar'kov-la Celjabinsk dep gorottordo baza eki zavot tudulыр қat. Xar'kovтың zavodы ыңпа 50 миң traktor eder. Celjabinskтиң zavodы deze, 40 миң traktor edip съгарар. „Krasnyj-putilovets“ dep, Leningrattың zavodының traktor edeten вөlygin, көr traktor съгарып turzын dep, қaanadыр қat.

Bistin traktorlordyň toozь 1925 çыlda 30 mun bolgon, çanъs 1933 çыlda deze sovettin çalandarын 400 mun traktor syrer. Traktordың biryzzinin kycin orto salza, 30 attyň kycine turar. Ajdarda bu 5 çыldың исъ-çaar 12 miljon at edeten išti bistin traktorlor edip salar. Ajdarda zavottorъvъs curt-xozajstvogo iş ederge traktor сыагыр, syreen çaan kyc berip çat. Beş çыldың исъ-çaar traktorlor eder zavottordon өске eki çanъ zavot 40 mun kombajn dep maşınalar сыгарар. Ol kombajn degen maşına bir kanca maşınalardың izin çanъskaan bydyrer. Ol aştı oodolo, veenkelejle, kaptarga uýp salar.



Beş çылга сыгара aş oodor, өлөн савар, aş veenkeleer, aş kezer maşınalar көpteөр. Ondыj maşınalardың көвизин Rostotgotь-la Novo-Sibirdegi zavottor сыгарар. Onoң өскө ondyj zavottor Uralda, Ukraynada, Povolozjede, өскө-de өрдө byder.

1928 çыlda сыгargan curt-xozajstvonyň maşınalarының vaazъ 150 miljon salkovojo turdu. 1933 çыlda сыgaratan maşınalardың vaazъ 3 miliard salkovojdon azыra bolor.

Kъra salar çerler-le өлөн turguzar çalandar-ga ekskursijaga варып аçыktараь.

1. Testek төң çerge çygerde: slerdin deremneni ajlandra çatkan çeri-le plannan kөгүр, воյгар turgan çerdi тавьgar. Agыр turgan suulardың, өзектөрдін baza çuuka-çыркьтardын

çavbstaj alıp, baş-aaj bargan čerlerin taap alıgar. Tən bijik-tegen čerlerdi, baza çavbs čerlerdi planda temdekteger.

2. Kığa salgan čerlerde çygerde: bijik čerde, kur-gak čerde, baza çavbs čerde, cıktu čerde çatkan kыrtızьпъп kara tobragьпъп kańcьп kemçiger. Eki başka čerdin kыrtızьпъп tobragь kanca krezi cıkti, kanca krezi pыkta, tүpejleştiriger. Çadagan aş salgan kыrada çatkan taşlı antarlıp kөryger, onon çadagan aştъп kыlgazъп tynde sъsyp çip turaasь çыçыркай kurttardь tabar bolorъgar-va? Agytъп kыrada artkan salamъ-naq kөre, aştъп cıkkan bydymin, oňп tuzymin bilip alıgar. Kыrapъп ankanъnda baza kezilgen aştъп ordundagь artkan ot өlөndөrdi yrenderi-le çuup, oncozъп ыlgap alıgar; olordъп yrenderin salkьnga udura sасsгар, bu yrenderdi salkьп kana-jda usurgapъп kөryger, baza tartkan čerlerge yrender kana-jp tuzyp turgapъп şinzzilep kөryp-turugar. Ot өlөndөr-le-kanajda turuzъп çenizer arga var?

3. Өlөn turguzar čerlerge çyrze: çenes өzip turgan suulu, cıktu čerlerdin ortozъnda, kacan-da çenes cıkray turgan kicinek tegerik čerlerdi taap alıgar.

4. Aldъnda suulu sastu, emdi kurgatkan čet-lerge çygerde: Mundыj čerlerde çenes tavylar-va? Bu čer-lerdi өlөn turguzar edip, kanava kazъp kurgatkan-va? Tөnө-zekterin kezip arsъgan-va? Çemitty өlөndөr tarъp çaranđyrgan-va. Kanajda cazagan? Çakşy taldama bytken, koomoj byt-ken çalan өlөndөrin ыlgap çuup alıgar. Olordъ ыlgajla,— bisticin çalandardып өloni—dep bicip alıgar.

Plan degeni ne.

Serenkenin kavyп stoldып ystyndegi caazынга sala-la, oňп ajlandыra karandaş-la bicip alıp, onoň kavyп kederi alıp ijze, oňп ordunda tөrt tolk cijilip kalar. Ol tөrt bulundu bicilgeni serenke-kavyпъп planъ bolor.

Onoň өskө kandyj-la nemeni caazыпъп ystyne salala, kыrandas-la ajlandыra bicip alza, ol oňп planъ bolor.

Serenke-kavyпац өskө neme taap, oňп planъп vi ajdь-lganыпса cazap alıgar.

Çe emdi kөryger. Stoldып planъп kanajda cazap alar? Oňп plan bicip turgan tetrattып ystyne salıp bolbos. Ajdarda

stoldъ plandaza, оның војып kicineertip plandaar тұрь. Оноң өскө оны plandap bolbos.

Stoldъ plandap alarga ви тунайда ediger: santimetr алър, plandaarga turgan stoldың сыпын, tuurazын kemçip алъгар. Kemçigende, stoldың сыпь 100 santimetr, tuurazъ 70 santimetr boldъ. Emdi kemçyzиниң сыпь-tuurazын bir aaj ten kicineertiger. 1 santimetrdъ caazынга 1 detsimetr edip salgar. Ajdarda stoldың сыпь 100 milimetr bolor, ol — 10 santimetrgе tynej. Tuurazъ deze, 7 bolor. Onojo plandsъ kicineertip bici-irin „maştap“ dep ajdar. Bu stoldың planын biciiribiste, bis 1 santimetrdi 10 katap kicineertip bicidik. Оның исүн maştabы mundыj bolor: $\frac{1}{10}$ santimetr. Ajdarda bir santimetrdi on katap kicneertken тұрь.

Turanyң planын çazagar. Оның icinde kандыj neme var, ol neme kazъ tuzында тұрь. Оның oncozын maştap çazap plandagar. Planda turguskan nemенин tyn çanъ kacan-da planын ystynde bolor, kyn сыбъш çanъ, он çanънда, kyn vadъш çanъ sol çanънда, kyn tyştyk çanъ deze aldbında bolor.

Oblastың icinde kандыj attu çaan suular var вояртъг, оны плannan taap kөrgyzip beriger. Trak çoldor var-ва? Bar bolzo, ol trak çoldor kандыj attuцерден, kazъ çerge ваярь çat. Ol traktың uzada сыпь kanca kilometr bolor, оны maştap-la podop алъгар. Onoң, kандыj ajmakтың planы kazъ çanънда тұрь, ol kazъ suudын çakazында тұрь, оны biliger.

Вояргардың şkol turgan çerigerdi planga salыр алъгар. Oo yzeri deremne-çurtty kozo plandagar.

Plandsъ çuraarda, оның ysti-vazынан төмөн çuragar:

Plannың ysti-vazъ deze — kyn tyndyk talazъ bolor, төмөнгизи — kyn tyştik talazъ bolor, sol çanъ — kyn vadъшъ bolor, он çanъ — kyn сыбъшъ bolor.

Magnitti сенеп көрөри.

Magnit dep, bir kezek bolot var. Оны taap алъгар.

Оны сенеп көрөри soлып, ақыктүр bolor.

1. Stoldың ystyne ijne salыр коյғар. Magnitti oo çuuktadыgar. Ijne kanajyr barar?

2. Stoldың ystyne agaşтың kubałyп, kumak, kөmyr, bolot ijneler, ook temir kadular çiup sogыр коўғар. Olordың ystyne magnitti аль-вери tudыгар.

Olordıň kazъzъ kыjmyktabaj çadar, kazъzъ magnitke çarşınpar?

3. Ijnee magnittin tal-ortozып çava tûdyp keryger. Magnittin ortozъ artыk tartar-va, ictarъ artыk tartar-va.

4. Kołgarga bir kicinek şil tudunър alьgar, opын ystyne ijne salьgar. Şildin aldy-la magnitti arь-berr çыldыгъгар. Şildin ystyndegi ijne kanajyr çat? Şil etkrө magnit tartar-va? Şildin ordыna caazъп, emeze çalbak agaş tudunъгар, opын ystyne ijneni salala, baza onoјр aldyнаң magnit kыjmyktadыр keryger. Caazъп-la çarcaga etkrө magnit nemeni tartar-va?

5. Magnittin исъпа ijne çava tartыrala, egegen temirdin, kireentizine çava tûdьgar.

Temirdin kireentizi ijnee çarşınpar-ва?

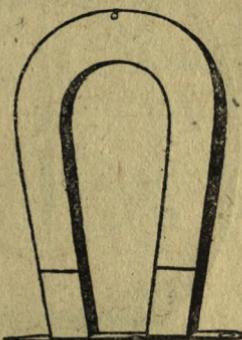
Ijneni magnitten ajгър koјьгар. Ijneni temirdin egentizine çава tûdьgar. Ijnenin nemeni tartar kycu artkan-ва.

6. Stoldын ystyne eki ijneni koştoj kulakiarып ten edip salьgar. Magnittin вір ajъzъпып исъп karartър koјьгар, ekincizineң tanыlu bolzъп. Karartkan исъ-la ijnelerdin tal ortozынаң baştap kulaktarъ çaar kanca-kanca katap kecire tartыр, çaatajып ortozынаң baştaар. Magnittin karartpagan исъ-la vajadъ eki ijneni talortozынаң ictarъ çaar çыzър salьgar. Emdi sler eki kicinek magnittu boldьgar. Ekilezi kysty-ve dep, ceneп keryger.

Bir ijneni ortozынаң ucuk-la tendej øre виulap koјьгар. Biryyzin alala, ilydegi ijnenin ucuna magnitten udra tûdьgar. Çava tartar-ва, ajla ijde salar-ва? Emdi ilydegi ijnenin yjdine bir ijnenin исъп çava tûdьgar. Magnittin kazъ çanъ çava tartar, kazъ çanъ ijde salar. Eki исъ-la eki başka çыzър salarda-ва, emeze, çanъ исъ-la çыzarda, tartty-ва?

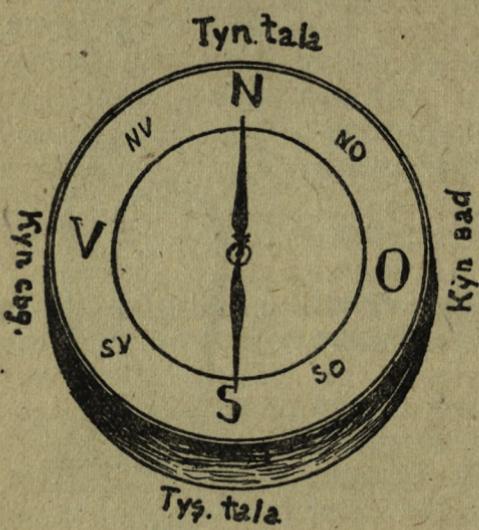
Kompas (çer talazъп kөrgyzer çepsel).

Kompastъ kөrөr bolzo, tegelik cas kepty, kalajlap edele, sililep kojgon neme boýرتыг. Ol tegelik çepseldin cike ortozъ tuzunda ijnedij cicke kadagan kadu var. Bi kaduga eki исъ cicke saadak oşkoş neme kondыгър kojgon. Onoјр çazagan



Magnit.

saadak војъ тавыпса вош ајланър turar. Ol saadakът аçыктар көрөргө-de башкааръ нeme. Kompastъ къйтъктатпас bolzo, опын kondырган saadагыпън вир исъ kynnин tyndyk çапы çaar тудуšbastanър kalgan turar. Baza вир исъ deze, kynnин tyştyk talazъ çaar bastangan çadar. Ajdarda опын вир исън kyn събыт, вир исън kyn azыт çaar kөrgyzer edipbastandыгър-ta kojzon, ваза-la ojto çana azыj аајыпса tura berer. Опын исун ви kompastan kөryp, karanuj tyn-de bolzyn, kyn kөrynbes byrynkij tyş-te bolzyn, kizi kacan-da çer talazъпън turgan аајып çazым çok taap alar.



Kompas.

çапып, baza azыт (badыş) çапып bilip alarъ belen.

Suraktar: Slerdin şkoldың keznekteri çerdin kazъ talazъ çaar, sler опы bilip bolotьgar-ва?

Slerdin аյыдан kөrзө, şkol kazъ tala çaar turъ?

Skoldоң kөrзө, slerdiң ajыl kazъ talazъ çaar emtir?

Slerdin çerdegi suu kazъ talazъ çaar agыр tyşken?

Slerdin çurtka koştoj turgan çurt çerdin kazъ talazънда turъ?

Salkыппып аајып, kycin bileri

Salkып kazъ çапыпап sogыр çatkanып bilerge ajlanъзыр turar „fljuger“ dep neme eder. Опь ederge kyc emes. Çuka tala (cas) temirden сөjвөк çalbak, tutkalu eki temir tilip kezip alar. Опын eki tutkazыпън ictartын kadu orto oroor, (ajlanъзыр turar eder). Ol kadudъ, talazъ-la kozo agaşтып исъна kadaar. Опын kijninde, ol fljugerdi salkып ajlandra sogor, опојър ajlanъшкапыпап salkыппып аајь bildirer.

Fljugerdi salkyn soksyn dep, ajlandra aсык bijik çerge turguzar: agaştyq vaxypa, emeze turanyp ystyne tokynadar.

Ol agaştyq vaxypa karsyalaştyra eki agas kadagar. Опън виyyizi bir ись-la kynniq tyştygin kergyzer. Ekinci agas bir ись-la kynniq сыгыш сапып kergyzer, bir ись kynniq vadys сапып kergyzer.

Fljugerdin çalbak talazъ salkynpyq aajyp kergyzip turar.

Saadak aajlu, salkynpyq aajyp caazynaga kergyzip turar neme eder.

Salkynpyq aajy-kycin mutaýp viciir:
19 cislodo salkynpyq kyci—2, 20 cislodo
salkynpyq kyci—3 dep viciir.

Salkynpyq kycin bileri mundyj:

O—тъмък, ыш өре кени съгар (eezin
çok kyn).

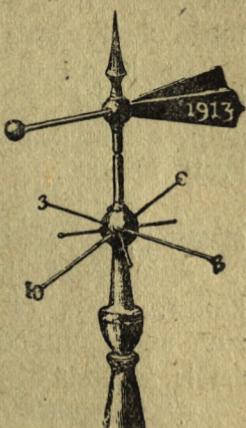
1—өлөннин çalbragъ кытъкtaar, ышъ
къяя sogor (eezin).

2—agaştyq byri kытъktaar.

3—cicke agaştar çajkanar.

4—çoon agaştar çajkanar.

5—salkyn agaştar antarar, turanyp ystyn
(çavuun) cacar, (çotkon salkyn).



Fljuger.

Salkynpyq aajypca kynniq çudъ, ajaýzъ kanajda kuvylъ
çat, açyktap çyriger.

Buuđyп ijde - kyci.

Bir ись tujuk, kendej temir alýgar.
Опън tal-ortozyna çetre suu urala, воş
oozyn syrekej bek edip, вөк-le вөктөр
saýgar, vi çuruktyq kergyskeni aajypca
ottyn ystyne izidip keriger. Ol temirdin
icindegi suu kajnap kelgende, temirdin
вөги kanaýp keler?—Опъ agyktap keriger.

Begi nenin icun suurylyp keldi?—
Опъ şyyp, ajdyp beriger.

Cejgennin icindegi suu şorkurap, kaj-
nap keierde, опъn kakradabъ nenin icup
өре carcalyp turat.

Salamardyп kakradabъ nenin icun yjttу
edip çat? Опъ şyyp, taap aýgar.



Tyrgen suuda.

Egorka dep uulcak bal'ktaarga syrekej čilbirkek bolgon. Çanyskaan-la, ol emeze yre-çele baldarlu-va suuga kelip carvak bal'ktardy karmaktap tudup turatan. Bal'k arvyn tудular bolzo, bal'ktagan çerde bal'ktы tylyp чип çyreten. Ertenizinde tal-tyşte çanatan bolgon. Cala ebeş çaan bal'ktardy ajylga araqyr bereten.

Bir katap ol ajyldыq izine vozovoj, nedele krely bal'ktabagan. Bir kyn işteq vozojla, azъk-tylykti, karmaktardy al'p, bal'ktap bargan. Bal'ktagan çeriniň uraagъ beş kilometr krely bolgon.

— Men bygyn sanaam çetkence bal'ktajtam — dep, sanapъr, çyurp oturdь.

Azъj bal'ktajtan çerge çedip keler bolzo, suu cek soolъr kaltыr. Egor ol suudыn soolgonыna kajkap, turala. Vagъr suu bedrejdim dep, karmaktaryn çyaapъn ortozыna sugup salala, bastь.

— Øre vagъr bedreze, çakşy-va, temertinen bedreze, çakşy-va — dep, sanapъr turdь.

— Bir-le agъp bargan suudь kijninen neker barza, oo çedizer emes — dep, sanaazъnа kiperde, temen varvaj, øre vazъ Opojъr çyurp otigъr, ol baza uraak bargan, barza-da, suu çok bolgon. Ol uul cat сёkejle, çanar dep turganca, kөrer bolzo, øre suu kecire bijik stene oşkoş neme turъ. Çiugъnа vazъr keler bolzo, suudь viip salgan emtir.

Bir kizi vazъr kelerde, Egor suradь: — Bu suuvbystь sen viip saldyн-va? — dedi.

— Ee, men — dep, ol kizi ajttь.

— Sen kajttыn, çyyldin-ve? Bis, baldar emdi kajda ezineri-vis? Bal'ktы sen baza undup turun-va? — dep. Egor surapъ.

— Ce, sen, cuguldaba! Bis vi kynderde suudь agъspraj vekter turdъvьs emdi onъ ojto agъzar. Enirgeri suu ojto aga berer — dep, vajadь kizi ajttь.

— Bu suudь sler ne kerekty viip saldygar?

— Suu biske maşыnа ajlandыrar. Ol tegin ne agъp turar, onъ istendirer kerek.

— Ol maşыnапъ men kөrөjin-ve? — dep, Egor suradь.

— Kem çok, vagъr kөrgin.

Баяжъ кизи теккишті төмөн түзүр, бир қаан сараждың киргенді. Егор оның еесінің басқан. Сараждың ісіндегі ролын кирпіктен қазаган емдір, пoldың ыстынде бир қаан маşына ажланып тұрь.

Ол маşынапань ажландра улус қыры, оның өсілінде арсып тұру. Егорма маşынапань шінзілең көрөлө, сурады:

Би машынала нени edip rurъgar? — dedi.

— Elektricestvo съргарп қадыбъс — dep, ondo turgan ulustar ajttы.

— Ol elektricestvo nege kerekty neme?

— Ol nege-de kerekty. Ol fabrik-zavottогы, машыналардың ажландығын тұрар, түнде қарындар қарык беріп қат, оның-la аста оодып тұрар. Elektricestvo-la едер неме көр — dedi.

Elektricestvonың sler kanajda қыргызип қадыгар?

— Ol stenelerdi еткыре bargan emikterdi көрүп turuң-ва elektricestvo ol emik-le kajda-da варар. Оноң арь Egorma салынғанда, қаланғанда, ondo turgan stolmolorың қашык көргөн, stolmolorың вазыла, emik bargan, се оның-la elektricestvo bargаны bildirvej turdь.

Акыр, ol elektricestvo қазынган bolordo, мен оның уркыдyp ijein dep sanанды. Қерде каткан исінде таş biulagan kъskacak emiki alala, ol stolmolorың вазындағы emik ере састь.

Ol сақсан emik stolmolordogы emikke тijerde, қаан седирген съкты, мылтықтың тавызына туңеj boldь, Egorka deze, korkып съыбыла берди.

Onon turala, deremne төмөр қыгырди.

Onon арь Egorka elektricestvodon korkor boldь. Suuga karmak salgazып, onon вальктың ордына седирген съкты, kizini өltүрбезин dep, korkып, вальктаbas boldь.

Bir kyn kyskyde ol uul turanың icine oturarda, bir kizi emik tudunып тұраа kirip kelerde, uulcak onon қазынган. Kelgen kizi deze, Egordың adazынаq suragan:

— Slerge elektricestvonың lampockazып turguzып береге keldim, оның kazы orto қазап коjoып? — dedi.

Egor stoldың алдынаq вазып съгадып алар, ипсикті: — kallak, biske lampocka kerek çok! Men bu elektricestvo degen nemeni bilerim. Ol srañaj мылтықтан atkan clap адып қат, ol bistin takaalarында қыса адып salardan magat çok — dep, ajttы.

— Çok ondyj emes, oo kizi tijveze, ol atpas, kazъ kizi opыn stolmolop tartыр bargan emiktin ystyne baza emik, ol emeze, eske-de temir ildirze, ol tuшta elektricestvö myltыk сыlap adatan. Sanaalu kizee deze, ol syrekej tuzalu bolor.

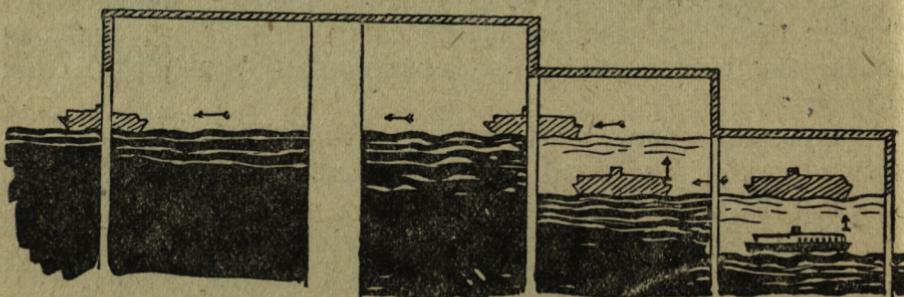
Ol војпса lampockanъ stoldың ysty orto ilip çazap kojgon. Bu lampockanъ çarыdьр alьр, Egor къзъ-ла виcик късыrар boldь.

Dneaprostoj.

Dnepr dep suudын çakazында turgan kicinek gorottыn icinde iş syrekej tyrgen bydyp turgan. Otompyн icinde аь-beri neme tartыр turgan abralardын тавъзы, syreen çaanボль turu. Abralardan doskolor-la toormoшtor съагарь tyzyrip turgan. Agaşтың çыдь çытапыр turдь.

Kajda-da kерze, onco doskolor-la toormoшtor çatkan. Согыр salgan czyzyn - çyur kajыrcaktar-la bockolor çадды.

Ol—Dneaprostoj. Ol—Dnepr-suuda syreen çaan kysty elektricestvonын stantsijazын edip turganъボль çat.



Шлюза.

Dneaprostoj dep stantsija çer ystynde kандыj-da stantsijalardan artыk kysty bolor. Dneaprostojdын ajlandra bir kanca çys kilometrga elektricestvонь emik otkyrip vagar. Ol emik-le elektricestvo vagыр, kamъk taşыnalardь ajlandыrar, turalardын icin çarыdar, temir çoldың vagondorын çyrgyzip turar. Çаңь tutkan zavottordo bir kanca çys mun iшmekci ulus iшteer. Suu виugan виuktyн keltegejinен agaş, аш tartыр turar çaan paraxottor өдер edip „şluza“ dep çaan etkyş çazagan.

İşmekciler kağıltkan temir oşkoş bek kaja taştı suudıň
çarattarın tarla, dinamit-le oodıp turat. Ol dinamitti kaja
taştardıň icine salar edip, ony ozo bolotton çaan өrym-le өrym-
dep yjtteer.

Kenete-le çaan yndy sýgыrtkış uguldı.

— Munaq kederi brarga kerek, onon eske, taş-la kozo san
ere carcalıp kalarıp — dezip, ulus voj vojlorıp çakaargıştı.

Eki-yc minut etken kijninde bu çarattarın çanında kizi
arträj barganda, bir kizi vazıp kelip, yjttegen çer temen
vajadı dinamitti salar.

Ol salıngan kijninde vajadı kizi oo uzun usuktu etkyre-
le, vojndagı işyp serenke-le kyjdyrdı, voj tuura tyrgen
çygäre verdi.

Bajadı kyjdyrgen ody taryga çetkence ulus tabystanar-
dan bolgoj, çaan tılvaj-da, sakıp oturdu. Ony kijninde ke-
netiin aaj çok çaan kyrkyregen tabış-la kozo çaan, çaan kaja
taştar çemireldi. Ulus ojto kelip, işke kire verdi.

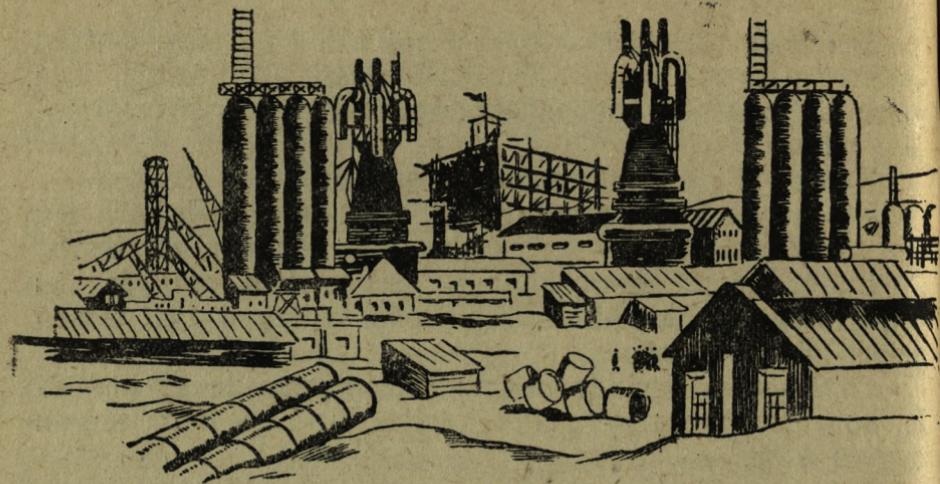
Onoyp kizi Dnepr dep çaan suudı vojna syrekej tu-
zalu edip, iştendirerge albadanıp çat.

Ol işte 12 mun kizi iştеп çat. Olor bu işti, plan aajypça
bydryer bolgon einen, çartı çyl ozo bydryeribis dep, sovet
gosudarstvoyska ajdypgan səzi var. Dneprostroj dep stants-
ija çer ystýnde elektricestvonyp çyregi bolor, ol 1932 çyldıň
Majdaň baştapkы kynine çetre bydyp kalar. Bu kyndi unut-
raj çyryger.

Dnepr dep suu kajda, ony plannaq taap kergyzip beriger. Dne-
prostrojda suudıq kazıp tuzunaq bydryr çat, ony plannaq taap ve-
riger.

Kuznetskstroj.

Tom-suudıň on çakazında Kuznetsk dep, ozogъ gorot
turyp çat. Altaj ulus ony Ava-tura dep ajdar. Ava-turana
ajlandra, ancadala Tom-suudıq sol çanında çatkan cöl
çerde kęp taş komyr bar. Bu taş komyrlı bastra çerdi „Kuz-
bas“ dep ajdar. Sibirdin çaan temir çolsy bytken kijninde-le
Kuzbastıň taş-komyrin kazıp turar boldı. Ol komyr temir
çolgo kerek bolgon. Çaan çuu-sogystıq aldynda-la Kuzba-
stıq taş komyrin kazıp alară tıpyldı. Kęp taş komyr Ural-
daň başka-başka zavottorla vägär turar boldı.



Çe Kuzbasta çanısl-la taş komyr kөр emes. Munda temir dinrudazъ baza kөр. Temirdin rudazъ bar cerde taş komyr bar bolgondo, ondo temirdin rudazъn kaýltыр, соj, temir, bolot istep alp turarъ çakşy Oпън исун Soviet-Başkaru Kuzbasta соj-temirdin syreen çaan zavodъn turguzъp çat. Temir zavotbydyrerin, taş komyr kazъp alarъn çava „Kuznetskstroy“ dep ajdar.

Bistin xozajstvobystъn ne-le izine kөр temir neme kerek boľp çat. Temirdeň etken neme çedişpej turu. Kuzbastыn temir, соj istep alar çaan zavodъ bytken kijninde bistin cerde temir, соj çetkil bolor.



14-ci Oktjabrga altajdъn ajdar sezi.

Oktjabr-revoljutsija bolgolokto
Onco vojvъss karanujda edik;
Oktjabr-revoljutsija kelele,
Ol karanujdan ajgъr aldь.

Ojrot-oblastu edip kojdъ,
Onco iшti باشtap berdi,
Onco ulus tynej bolzyn dep.
Ol iшti өмөly edip kojdъ.

Bajlardың alvan başkaruuн
Bazъ-la çogoltър kojdъ,
Başkaru sovetti төзөjle,
Batrak çuktular başkarar dedi.

Albatъ-kycin aktuga çigen
Acap bajlardъ çajladър kojdъ.
Aktu kycin çidirtkenderdi
Amъr çolgo baştap kojdъ.

Sovet-başkarudың bytkeni
Sondogon biske arga boldъ.
Sotsialis-çyrymdi
Somdop biske ajdър berdi.

Ook baldar yyrener
Onco cerde şkol boldъ,
Çaan ulustъ yyreder
Çatkan cerde likpunkt boldъ.

Albatъda ne solып bar
Altaj ulus bilzin dep,
Altaj tildy gazet edip,
Altaj congo tarkattъ.

Sarыndu bicik ordына
Совет-bicik çajыldъ,
Sanarkap esken altajga
Sotsialis-çyrym tezeldi.

Curttan сыкpas yj ulustar
Çuundi çerge çyrer boldъ,
Çirtvьbъstъ çanqытaryn
Çuuлp, olor shyzer boldъ.

Авъs-вijge çidirtken
Altaj ulus bis edik,
Aktu „Oktjabr“ kelele,
Ajъp aldъ olordon.

Kam-çarlıkka çıdirtken
Kara albată bis edik,
Kajran „Oktjabr“ kelele,
Kanzak tişterin sýndýrdy.

Опъң исун bis altajlar
Опсовыс ajdyp turubъs:
„Oktjabrдың“ on-tört çыль
'Onco çerge kyndyly bolzyn!

P. Кисъяк.

Oktjabrдың Revoljutsijazь nenі berdi.

1917 çыlda fevral ajda kol-kyci-le çatkandar kaan başkaruzын antarыр, çok etti. Kaan-başkaruuн çok etken kijninde başkarudъ kapitalister-le pomeşikter војьпън kolnya aldy. Ol kapitalisterdin başkaruzын udrumga turgan başkaru dep ajtkan. Bu başkaru tuzunda ismekci-le krestjandardың çyrymi ondonboda.

Ol tuzunda V. I. Lenin ajtkan: „Bu turgan başkarudъ çuulap, çok edele, başkarudъ ismekci-le krestjandar војьпън kolnya alar ucurlu degen. Ol-la çыlda Oktjabr ajda ismekciler-le krestjandar kapitalisterdin turgan başkarudъ çuulap çok edele, başkarudъ војьпън kolnya aldy.

Oktjabrдың revoljutsijazь krestjandarga bastra çerdi berdi, ismekcilerge fabrik-zabottordы berdi. Oktjabrдың kijninde ismekciler bir kynde segis castan ișteer edip turgustы.

Опъң yştyne kresijandarga serkve-le monastırlaryn çerlerin ajyръ berdi.

Oktjabrдың revoljutsijazь altaj-da uluska, onon-da eske oók-teek albatylarga çajym çyrym berdi, karanuj çarýdar şkoldor, aldýnaq başkagъпър çadar avtonom Oblas berdi, onon-da eske bergeni kөр.

Çe, типиң oncozып ojgor bytken Leninge başkadыр, опъң şыltuunda aldývъs.

Lenin tөzөгөн komunis-partijaga ismekci-le krestjan biringip alýr, başkadыр, Oktjabrдың revoljutsijazын bydyrdi.

Altaj albataa çapъ çajym çyrym bergen Oktjabrдың revoljutsijazын kacan-da kyndylep bajramdap cyreli.

Oktjabr tuzında Petrogratta ne bolgonъ.

Өргөөнин çapындағы акта үлүс көр волър, вадьшрай турдь. Канча-канча оромдордон туман еткөө too çok алваты сивар сыйты.

Бу үлустың көрөр болзо, көвізи saldaattar, matrostor, кызыл ceryler emtir. Бу алватыптың алдында кааппың кыşкы өргөөзі қаан туудың tenkeje bergen karagър турдь. Ol өргөө қазыпты, neme sakър çatkan aajlu, — eki-le kеznөгінде көзөгө ет-kyre ot kөrynet. Оның eziginin şililerinde eki-çanъs kiziniң kөлөткөzi kaa-çaa elveңdeп ijet. Oromgo tolo bergen мылтык-çepseldy алваты, тавъш çok, тым турдь. Nebskij-prospekt çapынаң çanъ отrat-ceryler yzeri kelip, kozылъ-ла çattы, oromgo вадьшразына çetti. Onoң ағын вазары çok boldь.



Kaan-өргөөзиниң çapында.

Ondyj-da bolzo, kajda-la karuulga turgan ceryler kelip-le çattы, kalык там көртөп-le турдь. Tujmegen алваты kara çerdi вектөј verdi. Nebszij-prospekti, Kыşкы өргөөнин çapындағы оромдорына Znamensktj oromgo cetre алваты tolър bardы. „Nevskaja zastavapы“ ағы çapынаң Vъborg - keltegeinen, „Kargышка kalgan алваты, bastra çerdin kuldarъ, turugar...“ — dep, алваты kozondozыр keldi..

Өргөөнин چапындағы қалып оромго қиуқтаган сајып, оттандардың козоңын кенете үзүліп токтор, вазыдь тъңпәр, асык танаңы көртөп турды.

Kenetiin-le — Ҫык! — etti.

Ol — кьышкы өргөө چапынаң мылтық адьылды. Olor ozo бастанатты. Ajlandra turgan albatынън udra atканына от-çалкып соjile berdi. Aştagan ku'dar kalaptu қиудь баştадь. Өргөөнин چапында соккон одындар бар. Ol одыннаң шибенин ezigi қаа үйгүрден улустың көлөткөзи карарат. — Шлемирлер! — dep, менин چапында bir қоон yndy kizi қыждырды, мылтык-сактырмазъын сатылданған тавызы ugulды. — Me, yiyynди all! — dep, ol-ok қоон yndy kizi қыждырала, ағы адьыр tura berdi. — Neva-suидың келтеgejinен uj мылтыктың тавызы ugulды.

Sil oodылъыр șыңыраarda, korkыр uncukkan ynder ugulды. Ol — uj мылтык-la „Avrora“ dep, kerepten atkan. Ol-ok Кьышк өргөниң көзнөгін oodolo, stenee kadalgan. Albatz deze, ozo don бері kaandar çatkan өргөөнин belygine kijdire адьылды. Мылтыктың тавызы үзүлбес, қаңыс ааж тавыш болыр турды.

Albatz turguzala өргөө kirgedij boldы. Ol ne onde deze, ol turgan albatz үйреки көдүрілгеніне bilinvej kalga tuzы bolgon. Tujuk kara қаан sagaldu ismekci, bir ko lьnda мылтыкту, bir құdrugын көдүрип algan menin چапынан өдүр қат. Ol өргөөгө құdruk kөrgyzip, қыждырлы, kekeniп bardы. Uraaktan ugarda, kargыш, ses ugulды, қиуқтап baral uksam, kozonпың ись emtir: „Bu kalgансы... kalaptu қи... dep kozondoj-la өргөө қаар құdruk talajdy.«

Bir қаш uulcak өргөөнин қаан ezigine қедип-çetpej үйреки колындағы мылтыбын ыскынала, otura tyشتі. Ol uulcnkka мылтыктың оғы 1—2 minut ozo tiigen oшкош, ol deze үйректиң тевүүлө, елге өктө, қедер өрнине қедип қыбыlgan emtir.

Oromdordың ortозынба tyni-le tyjmezip istengen: шибеси biuidaktar қазаган көлөткөлөр kajnap turdy. Oromның қолына agaş, taş, kajyrcak, kumaktu taarlar, abralar соғыр biuidak қарagan yj ulus, baldar kozo istegen, Eki uulca çok arajdan kumaktu taar syyrtep keldiler — „Kuukтъ“ kajdaa eder? — dezip turdylar. — Akыраар, torboktor, kajda, taard men tudaјын, — dep bir мылтыкту ismekci ajdarda. „Çok, өрөкөн bis воjьвьс!“ — dep, baldar taaryn vervej turadylar. Ajdarda шmekci katkyrala, ajittы:

— Çe, syyreteger-le, baldar... yyreniger—dedi.

Tumannıq ortozında myltıktıq tawızı ugulıp-la turdb. Anda-munda adış tıçır turar boldı... Myltıktıq yni kirendi... Oromnıq ortozında, kizi bazat, taktalarda, taştyq oodıbgı çadat, çerde anda-munda təgylip kalgan kan kərynet... Ol işmekcilerdin kany! Ulus ol kanga ćuuılp acuur-kany kərgilep turı... İşmekcilerdin kany!..

Bozogon!... Ćuu-sogıç toktogon!.. Byrky buluttu Oktjavrdıq kyni işmekcilerge arga boldı, icmekciler çendi, ergəc emirildi. Oktjavvrdıq kyni—ulu kyn boldı.

Oktjavrdıq revoljutsijazъ işmekciler-le krestjandarga nenı bergen?

Oktjavrdıq revoljutsijazına çetre çerdin kəp sabazıq aan-la pomeşikter eelenip bilip turgan, fabrik-zavottor leze kapitalis-bajlardıq kolında bolgon.

Krestjan ulustıq toozı çys miljonnon artıq-ta bolzo, çerdin yc ylyynıq biryyizi-le olordo bolgon. Çe ol-da çeri oncozь koomoj çer bolgon; aş byder, ələn sıgar taldama takşı cerler oncozь pomeşikterdin kolında bolgon.

Kanca miljon işmekciler bojloqınp kycin çalga sadıp, fabrik-zavottordo katu işke turıp, kanca tura turguzırp, çoldor, kyrler çazap, bytkyl gorottordı gorodı-la tıdıp, çer dılnan temir, taş komyr kazıp çyrdı. Bu kamyk çoozənin ezezi—va Jagı-la kapitalis-bajlar boldı.

Ol tuzında işmekciler-le krestjandardıq çyrym-çadıbzıx kandyj bolgon deze?

Kandyj-la pomeşik—barınnaq krestjan ulus kut-la çok korkıncak bolgon. Pomeşikti uraagınaq-la kərzə, vazınp dagıv bərygin siiqırp, vazıqırp, çalınpırp turarat. Kanın dvojan-pomeşikterdi krestjandarga bij edip sıgaratan, çargıçsyz edip turguzatan. Pomeşikter deze krestjandardı çaldap alıp, vojınpırp çerindegi kanca tymen kıra-aş, ələn izin ettireten. Çe olordıq istegen çalınp syreen çydek as bereten. Çalınp kanca-da as alza, krestjandar—çargaa kirvejli, tyrmnee otırvańı, ş çok basrajı—dep, pomeşikter-le kıjızarga syreen çaltanar bolgon.

İşmekcilerdin çyrgimi baza syreen kyzalandu bolgon. Kapitalis - bajlar vojloqyp fabrik - zavottorında baş-aldaynaq vij voyp, eves-le çaratpagan ismekcini syrerin syryp, çalyń astadarın astadır, vojypnaq tavyna kylpyp çadar bolgon.

Kara albat pomeşcik - bajlarga batyr çalga iş surap, tizelenip turyp, mərgyp, çalynar bolgon, olor deze albatyp nemee bodobos bolgon. Albat çazyna çoktu bolzyp, bicik bilbes karaçuida bolzyn dep, kiceer bolgon. Nenin ucun deze, bicik-neme bilbes albatyp kystaarga, çimekteerge belen, çakşy bolgon.

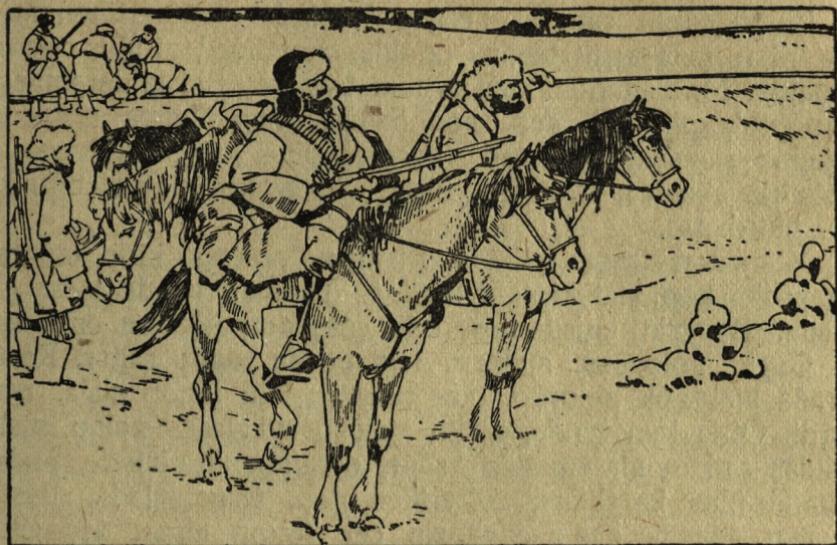
Albat sýdazyp albadı, Oktjabrdı revoljutsijazı etti.

İşmekciler-le krestjandar birigip alıp, vojloqyp oştylerine udurlaşty. Kaandy şireezinen antardı, pomeşcikterdin çerin blaadı, kapitalis - bajlardıq fabrik - zavottorın ajydy. Çe muñyp onsozyp çenip alarga, ismekciler le krestjandarga syreen kyc bolgon. Bu tartışta kanca tymen kizi kylıldı. İş eder ak çalandar een çada kaldı. Fabrik - zavottor uzaak iş etrej tegin turdu. Gorottordo, kör deremnelerde acana tıpydy. Albat - çurt çoksyradı.

Çe albat vojypna sanaazyna çetti. Çerdi vojypna koypna aldy, fabrik - zavottordu kapitaldu bajlarda blaap, baza vojypna koypna aldy. Emdi bastra çer fabrik - zavottor, altyntönyup, temir, ces, taş komyr kazar rudnikter, anda iş eder maşyna - çepselder, mal - aş izine kerekty maşnalar — onsoz go-sudarstvonyu kolnda, bastra aktu koldyq kyci - le çatkan albatypna koypna boyp çat.

— Oktjabrdı ulu revoljutsijazı bolgolı 14 çyl etti. İşmekciler-le krestjandardıq başkaruz ne - le iştı başkaqar, yrelgen fabrik - zavottordu çanqırtır çazadı, çanqı kör fabrik - zavottor bydyrip turı, çer aldaynaq iş edip, taş komyr, onoñ - da eske kerekty neme kazar rudnikterdin izin çarandıqır tıpyttı; yrelgen - casıqgan temir çolgordı, kyrlerde, çanqırtır çanqıdan kör edip, tıpyttı; bistin çurtibvystı hozajtvozı kyn toozyna tam tıpyr, çaranpır turı.

Munaq ozo, çurtibvystı kaan, pomeşcikter, kapitalis - bajlar başkaqar turarda, albat kanca - da iştaze, çoezəzin өre tartıp bolbogon. Emdi başkarı ismekci - le krestjannıq kolnda turganda, olor komunis - partijaga vaştadır, birigip alıp, sotsialis - bydyly çanqı çyrgum təzəp turı.



Partizan.

Avgus aj ətti. Kyski çaaştı kynder çede verdi. Çe ondyy-da bolzo, albatypq kyradagъ, pokstogъ iş sraaj vutregen turъ. Anda-munda-la ovogolor korynet, klattagan aš sraaj çok boldь. Aşty çapqas-la kargan-tizender, bala-bark -la, yj uluš keskilep çat. İş eder ondu degen er ulustarъ, iştoşty sасыр, oncozъ partiz ngä bargan.

Bir kyn erten-tura enem-le eky kyradagъ işke braatsavъs, aldyنان өre 15 krely ulus kleediri, ol ulustып kezigi myltк cyktagen. Bu kandyj ulus dep, bis korkyр, adъvystъ çoldon tuura edip, ol ulus ətsin dezip, sakyp turdbvъs. Ol ulus çuktaj çortyp kelerde, bistin deremnenenç partizanga bargan ulus bołyrtъr.

Ezendezele, bistin temengi işke baratkalyvъstъ kerip alъp, viryyizi ajttы:—Bygyn temengi işke varış çok. Carastъ өre kөp sluzvbaј kazaktar сивар kleet. Bis, partizandar çii'p alъp, olordь bir çerge tozyp alъp, adъzagъvъs. Ajdarda slerdin varış toktozyn— dedi.

Bis adъvystъ ojto vигър alъp, çandibvъs. Partizandar deze nekerlerin sakyp, ol çerine turyp kaldы,

Enirde, kyn چавызај bergen kijninde, temeortinen мыткardың ىىسىragan тавызы uguldb. Deremnedegi ulus oncozь چазынды. Мыткardың тавызы tam тъңдь. Bajala deremnege چиى چууктап keldi dep bododьvьs. Ança munca bolvodь, vajadь sluzъvaj-kazaktar deremnege кыjь - къшкъзь - la, мыткытъ atkanca, kirdi. Bis, on-beş krely kizi potpolçogo kirip, oturdьvьs.

Мыткытъң тавызы ىىلىجь. Bistin potpolçogo kirip oturgan turavьska көр kizi kirgeni bildirdi. Turapъn icinde тавьш چаанадь. Byrynkij enirde bis, erik çok, potpolçodon сыйтывьs.

Сыгар bolzovьs, айылбын, icin boş-la tonop saltыr. Karыn turada kizi çok bolordo, olor turapъn icin tonop alala, çyre verdi. Ol-la kyn tynde, bistin айыдан syt alaасьボль, biske ajyldаш چاikan bir emegen kelele, deremnenin icinde anda-munda ulus kazaktarga өлтүртken dep, kuiscыndadь. Bastra ulustыn ebeş-le baalu چөөзөzin cek tonop algan dep ajtt. Ertenizinde ugar bolzo, emegenniң ajtkanъ сып boldь. Bis bir kezek baldar چиулър, deremnenin icine barar bolzo, anda-munda elgen ulus چаткан. Bistin kezibisce-le bir Matpij dep kizini چоju bastыгър, ten azыга aparala, adъp saldь. Өskө-de ulustь baza aaj çok sogъr, сывыктап, syreen кыjnарь turдь.

Ertenizinde, kyn چانь-la сысьр kelerde, şilemir-kazakтар sandырадь. Bis түндап ugar bolzovьs, partizandar deremneni kurcap kelgen emtir. Опън ucun kol kyci-le چatkandardын kanyн төгөөci nemeler korkup, sandыradь. Ança munca bolvodь, anda-munda мыткытъң тавызы uguldb; опъ eecij: „ura-a-a, ura-a-a“ — dep, көр ulustың кыjьзы uguldb. Bis сысьр көрөr bolzovьs, partizandar deremneni ajlandra kurcap keldi. Kazakoptor onon kut çokボль kackыladь.

Partizandap deremnee kirip keler bolzo, olordың көр sa-ваzь мытк çok, kolnda temir ajruuشتu, мыткыtar deze ne ondu мытк deer, oncozь trap-мыткыtar, ortozьнда eki-чаньс چактىrmalu кылу мыткыtar bar. Ce ondyj-da bolzo, partizandar ondu çakşы çugum ucun turuzър چatkanda, olordың ijde-kyci тъңр, nemeden çaltanvaj, syrekej тъп çepseldiy ceryni nemee водовоj, sygyp turganъ ol.

Partizandar bistin deremneviste bir kyn amьrap چadar des-ken. Meniң olor-lo kozo barar kynnim keldi. Biştin аյыла چаткан partizandarga kuiscыndap berzem, olor meni kozo alar

boldy. Ertenizinde partizannын biryyizi mee at ekelip berdi. Enem meni bozotpoj ыjlap-ta turza, men ajtkan sozimneң сък-paj, partizandar-la kozo çyre berdim

Partizandar Cargъ-oozъna çedele, oo ajlandьra deremnelerdin partizandar-ла biriger dep, ondo toolu kyn turar boldy. Onon атъ partizandar yc polk вољр вөlynele, yc ваška çol альр varar boldy. Deremne toozъna bis tam-la kөptөр turdъvъs.

Beltir dep çaan deremnede turgan aktardь syryp ijeribiste, bistin kycibis tam тъңдь. Onon атъ partizandar bastra Çasturanaң ujezindegى celdi kolgo kijdirip aldylar. Aktar dese сасылъr, kackyladь.

Onon атъ çaan udabaj Kolcak çatkan Omsk dep gorot kъzъl ceryniң koъна kirdi dep uguldь. Onъ ugala, partizandar tam тъңдь. Artkan - kalgan aktar çuulъzъr alъr, Monol ceri çaar uulanarda, bister onъ neker Cibitke çetre syryp bardъvъs.

Baza-la bir eveş kyn өderde, Kolcaktып korkuştı alvan çanъ събыldь dep bildirdi. Kolcak вољr kyn съльзъ çaar kасыр turala, tutturgan. Ceryzi dese kijninen çugur oturyr, kъzъl ceryge, partizandarga soktyrъr, сасыла berdi.

Partizandar Kolcaktып alvan çanъп bazarga kъzъl ceryge opojojr boluskan edi.

Sakъl.

Sakъl аյыldu bolgon соында udabaj-la, encizin alъr, ada-zынаң айтылъ. Encizine: minerge eerly at, sydin saap icip çyter dep, bozulu uj aldь.

5 çыл çurtardь, eki balalu boldy. Çaj kelze вољpъn eki-çanъзъна өлөн edet, kөbizin argalu baj uluska вагър, çalga iş edet. Ce, argalu ulus onъц etken iziniң çalyп çavъs bodop, çetre төлөвөj, kycin cip çyrdiler. Onojojr istep alganъ bala-barkazънъц çiir kursagъna, kijer kevіne çetpes, cucurap çyrdi.

Kys keldi. Ulus andap attandy. Sakъl emegeni-le çөptөsti:
— Kalan-kasta төлеөr akсаль kajdan alar, andap съgarga kerek, deشتi. Sakъl, вaa вajga вагър çalypъr, azъk eder ar-вањ, өdyk eder tereni, çaj kelze, өлөн edip berer вољr, соңдо aldь,

Emegeni talkan azък belettedi, Sakыл воъ кoцojoympan sonno 2 salkovojo ok-taargъ aldъ.

Sakыl andap tajgaa сыктъ. Anda uzaak andadъ. Tijin adър, сattъ.

Уjdegi emegenine Boldыр temciden eki katap elci kelip cyrdi.

— Kaanga төлөөр kalan bu çыл er-bazana 3 salkovojdон tysti. Onъ tөлөдip alagra ekincizin keldim—dep, elci kizi adълдъ. Boldыr temci syreen cuguldap turъ. Kalan төлөjtөn srok etkeli bir aj boldы. Shakыl çangan bolzo, kozo ajdap kel dep, çakkыган—dedi.

Eki kongon kijninde, Mөr dep attu şyleni keldi.

— Kalappын ystyne Sakыlgы 5 salkovoj çuuş akca tyşken, onъ alagra keldim—dep oturdbъ.—Sakы çanza, turguza kalan-çuuşын төлөzin. Төлөвөs bolzo, çapъs iуп targalap sadala, төлөdөr dep, çajzaq temcileri-le çakaarъp turъ—dedi.

Eki aj krezi andap, Sakыl çандъ. 120 tijin adър algan keldi.—Uraak-ta çyrzem, andъ eveş tapтым—dep, sagъzь omok çандъ. Çe, emegeni Sakыlgы kanca kamyk kalan-çuuş tyşkenin, elci ulus kelip, nekep turganын ajdarda, al sanaa tyzyp, kunuga berdi.

Adър algan tijinderin koçojoymga sattъ.

Sonno algan ok-taargъ исун төлөdi, artkan 8 salkovoj аксаль узе kalan-çuuşын төлөp, berdi. Воъна bir-de akca artpaj kaldo.

Ajlyna çapъp, yji-le baza çopteşti.

— Andap tapkanым, oo-boо çetpedi. Uzun kьştъ kanajyr kьştap alarъvьs—dedi.

Yji ajttъ:—Cөlgө вагъp, iş etpegence bolbos. Cөldө çatkan ulus aştı. Eder izi kөp dep ugadым. Men ton kөktөjin, sen tere uuza. Onojtpogonco, bala-barkavьs-la kьştap alar argabъs çok—dedi.

Ol воънса, andap, argъza mingен adъп amъradъp alъp, bala-barkazын alganca, cөlgө вагъp kьştадъ. Anda çyrip emegeni-воъ tyni-tyzi-le isteze-de, alъp turgan çalb ваза-da as boldы. Ekydiq kьzynna istegeni çyk-le ciir kursagъna çeder воъp kaldo. Kьş bargan војlоръ çaskaarъ çaj çandыlar. Iştep taap alganъ çok, çajnagan-komъdagан keldiler.

Kaan tuzbnda kalannq kəvizi kemge tyzeten?
Çoktu ulustηn iştəp taap algan akcazıñ peniñ ucun kəp nemeye
çedişpej turgan?
Çoktu ulustηn kyci-le kem azranp, vaýp turatan?
Çoktu ulus neniñ ucun alımgə, iş eder təlyge tyzeten?

Altajadıñ malъ.

Altaj çeri kyn съдьзынаq kyn vadış çapnya bargan.
Uzada sъnъ 600—700 kilometrden azar; tyndyk talazъnan
tyştyk talazъna çetre baza anca bolor.
Bistin bastra çeribis tuu-tajgalu çer.
Kazъ-la çanъ çaar kərzən, bastra-la ooktu, çandu kъrlar
bolor.

Ol kъrlardыn, olordыn ortozъndagъ çatkan əzekterinin
icinde cyzyn - çyry agaş bytken, çe ondъj-da bolzo, ol agaş
bastra çerdin ystyn tuj byrkegen emes, ol agaştyñ orto-
zъnda aćsk, agazъ çok ak çerleri kəp. Bu aktarda, sъnъ-
darda ələnnin byderi syreen bołp, mal azraarga çakşy bolot.

Ças keleri-le, tuulardыn karъ kajylgan soñnda Altajdыn çe-
rinde mal çiir syreen çakşy ələn əzər.

Ojrottыn çerinde altaj ulus çyrtagan. Altaj ulus eskide aş
salbagan, aştı salza-da, bir ebeşten kaa-çaa çerde-le salar bol-
gon, olordыn tes izi — mal azrap əskyieri bolgon Altaj çerinde
azragan mal — çylky, uj, koj, ecki, tœ, sarlyk bolor.

Başkъda bastra mal çerde kъstaar bolgon.

Onыñ ucun altaj ulustηn çadırzъ kəckyn bolgon: olor
malъ-la çyl ətkyre agy-beri maldыn kursagъna bołp, kəcip
turatan.

Malъ çerde kъstaar kereginde altaj ulusta maldыn ceden
kazagazъ-da çok bolor, bojlorъna çadarga tura-da etpes bolgon-

Kъstu, çajlu çerinde ajyl tudыp, ondo çurtaar bolgon.

Kъş etken səñında, kъstuden çajluga kəcer. En ozo ono-
torъ maldы ajdap alparar, onъ eecij ajyl-çurtыn, ne çozeezin,
katu-kamъrgыn tartar. Çajluga kəcken soñnda, ələn əskende
altajadыn malъ çanъ əskən ələndi çip, tojyp p turat.

Syt tyşkende, uj-maldu, koj-eckily ulus çastan ala kysk.
çetre cegen azyp, arakъlap, ətkyrer bolgon. Çajdy çaataja

ezirik ətkyrer ucun, çaj tuzunda maňna өлөп edip albas bolgon.

Çe onoja tura kış keler, maldың odor çerine kaňq kar tyzer, sook çaanadap varar.

Ol tuşta altaj ulustың çadъзы katu vołp, koomojtъr turar.

Maňn turguzar cer bedrep tabar kerek, kardъ sarсыр az ranarъ altajdың maňna syreen kyc bolor boldь.

Altaj ulus өlөndy çerge baştap çылкъ maňn salar, olor cerde çatkan өlөndi kodoro sarсыр, çip turar.

Ol çылкъпың çerdin өlөnin kodoro tepken çerine uj-la sarlkъ maldы salar, oo yzeri koj-eckini salar.

Çaňs töslər kursak talabay, agaştyң ças korboozын, tege nekti-de baza çip turar.

Çaýsda dagъ semirgen mal emdi kardың ystyne kıştap turarda, syreen arъp, koomojtъr turat.

Çaskaargъ altajdың maňn vazъp albas, yze arъk, kodyrtkezi kөp bolor.

Ol tuşta altaj ulustың sagъzy—maňn kanaýp-kanaýp çastы ətkyryp alarynda-la bolor.

Çe kazъ çыlda altajdың maňn yze arъk-ta bolzo, çыldы cыgъp, өlөп өzөrdө, ojto tojyпp semirip turar. Çe baza kazъ çыlda çastың çudына, ton dokko bastыгъp, maldың ystyne çaaş vazъp, aldyndagъ cer toçыp kalgan kereginde, kursak taap albay tura, altajdың maňn kыlyp turar bolgon.

Ondыj çыldarda kөp-te maldı ulustar srañaj bir bolcok maňn çok artыp kalar boloton.

Emdi sovet-başkaru altaj ulustы çanç çadъsha baştap turъ.

Olordы maňn azraar өlөп edip beletteerine, onon өske ne-le aş salaryna baştap turъ. Eski tybekty çadъstı taştap, çanç kolektiv vołp, birigip, çadar çadъsha baştap turъ.

Altaj ulus mal-azып biriktirip, sovet-başkaruga başdadыr çatsa, ondыj tybek çok bolor.

Malдь kiceeri.

Azragan maňn kizee kөp tuza çettirip çatkanын alvatъ tekşı biler. Miner at çakşы iştezin dezen, saan uj sytty-de, semis-te bolzын dezen, maňnpын azralып, ceden-kazaganын çakşы tudaryn bilegre kerek.

Maldy kiceep azrajtan oji — kys, kış, ças. Ol tuzında mal tekși azralda turıp cat.

Neden de ozo kiceejteni — maldың azralь bolor. Malga azraldyн tok cakşyzып berer.

Açъktap cyrzeger, çerde cyrgen mal olən-le bolgonын cibey, oləndi taldap, ciir. Ajdarda maj kyynzep, ciir çakşy oləndi caap eder kerek. Sas çerdin oləniň, çedu bagraa oləndi mal kyynzep cibes. Ajdarda sas çerden, çedu barganъ, katu oləndi etpes kerek. Katu oləndi, salamdy ogostop kezele, kajnagan suu ıgъr, kulur seep, tus salъp, cazap berer kerek. Iştep turgan atka sula berip turar kerek. Ujdyн tok azralь — azral-calkan, svoklө, markop. Maldy əjly azrap turap, uzaak kuru turguspas kerek.

Çerde cyrgen mal çajym çyri, suudын aruun icip cyrer, çerdin kurgagъna, çytzagъna çadar.

Ajyla, kolgo turgan maldy baza ondyj çajym aru tudar kerek. Mal, uj, koj turar ceden, kazagan aru bolzyn. Tezegin kynyn agsyr turar, opып өtөgin kыганып çerin çanqыrtarga çuup turar kerek. Çadar, bazar çeri tөzөkty bolor, ol tөzөkti çanqыrtыр turar. Kыştyн vojыnda icer suudь ebeş çylu edip berer. Kыşky kazagandы salkып, çvarg kirbes edip, tulku agaştan certip eder, emeze öske neme-le bekteer kerek.

Sler malьgardы ne-le azrap çadъgar?
Kыşкыда mal turar çylu kazagan var-va?

Kolxostың çylu kazaganын kanajda tudar.

Batrak, çoktu, orto çatkan ulustar mal-azып biriktirip kollektiv, kolkos bolup birigip cat. Olor vojlogъnyн izin astamdu ederge kiceep turu. Altaj çerinin tөs izi — mal azraar iş bolup cat. Opып kereginde maldy tam astamdu ederge kiceevejince bolbos. Maldy eskidegi aaýpса çerge turgussa, astam baza-la as bolor. Emdi tөzөlgөn kolektivter maľna çylu kazagalar edip turu. Çe çylu kazagandы tudup baştagalaktan ozo, opып en baştap izi — ol kazagan tudar çerin kөrip tabar. Çylu kazagan turar çer salkып çok, ызък çer bolzyn, kazagan turgan çeriniň tovragъ kurgak bololo, suu oo toktop turbaj, turguza çerdin tybi çaar edip kire berer bolzyn.

Onoq өскө, kazagan tudar çer aru bolzyn, malga ooru şobol tavybagadyj çer bolzyn. Onoq başka, kazagan turar çerge koştoj maldyn sugadı bar bolzyn. Kazagan tudar çer sugattan kederi uraakta bolzo, oo koştoj çerden kazınty kazıp salar. Kazıntypq suuzı mal sugararga caraar - çagavazyn bilip alar kerek. Çylu kazagany kandyj-da bolzo, aqyn şuuqduň çakazyna tutkany çakşy. Maldyn kazagazyn tudar kereginde çanys vi ajtkandardy biler emes. Kolxostyn çylu kazagandaryn tudar aldynda eñ ozo çakşy açıktap, cottor alar kerek. Onyq azralyn tartar uraak bolvozyn. Nenin ucun degezin. Maldyn kazagany azralynan uraak bolzo, ol azraldy tartar rasxot azragan maldyn ystyne tyzer; ajdarda maldyn astamь astap turar.

Azragan maldyn rasxodyn astadarga maldyn çylu kazagandaryn maldyn azralynpa çiuk edip tutsa, çakşy. Ajdarda ony pokos-kırgalyň çiugynda tutsa, çakşy. Ol tuşta maldyn azralyn tartıp turar iş astap barar, onyq ystyne tyzer rasxod-da astaar.

Maldyn çylu kazagandaryn tudar tuşta, ol emeze tudulgan kazagandardy-da vojypyn turar çerinde tudulgan-va, ony açıktap alar ucurlu. Bir tona nemeni bir kilometr çerge tartar 0,3 salkovojo turar. Kolxotyn çanys çoon maňna kıştaj azraa ga 3 tona azral kerek, baza 3 tona çanys maldyn etegin kыraa tartar kerek. Kыra-la azral tartar çerdin uraagy 6 kilometr. Kolxosto 280 çoon mal bar, ol onco maldyn azralyn, etegin tartar rasxodъ kancaa çeder?

Çylu kazagandy kanajda tudarыn knişkelerden taap, кысыгър, bilip alьgar.

Çylky.

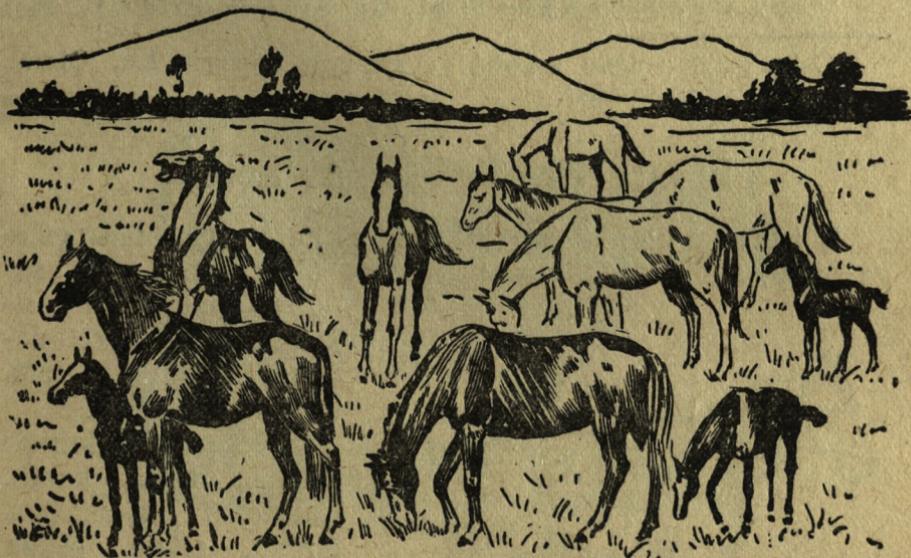
Baş-bazında çylky — çerdin aň bolgon. Kizi ony tudyp, yyredip alyp, mal edip algan. Emdige çetre monol-çerinde çerdin çylkыzъ bar. Ol çylkylar yyrly çyrer.

Eñ ozo kizi çylkыp aňdap, onyq edin çip çyrer bolgon. Soňnda yyredip alyp, miner at etti. Emdi çylky kiziniň koňpa yyrenele, kizizi çok çyrip albas boldy.

Çылкъ ne-le maldan ojlu sagıştu mal. Onъп kəzi kurc, kandыj-da karanujda kəzi ıraakka çedet, seskiri baza syreen, onъп kulagъ ukkur.

Çылкъпън виđь syreen тъп, kyсты bolor. Onъп bastra bytken bydyzى-de вөкө bytken. Çылкъ mantaarga-da syreen çaraş, çuzyn-çyyr anda oo çederi as, çылкъпън kuci-de kөр. Ol laptap tepkende, вөryni oltyre teep salat.

Çылкъпъn kursagy — өлөп bolor (çылкъ-la ujdып çigenin kөryp, kemizi nezi-le өlөndi yze sogыр turganып bilip alьgar). Çылкъ — kizinin syreen çaan boluşsъzь. Emdi-de çылкъ kizee udan kerekty bolor. Ol ne-le neme tartыр, ne-le iştı istep turat. Onъп beli syreen вөкө icun, onъп eertep minip çyredibis.



Bu çurukтъ ucurlap, biciger.

Çe çылкъпън ишь көр: koş tartar вөкө çылкъ var, minip çyperse çenil çылкъ var, çelişkir uktu çылкъ var, tegin ook çылкъ var. Minip çyrer çылкъ armijaa kerek.

Çe ol çылкылардың ortozында bistin altaj uktu çылкъвъs var. Ol bistin altaj çылкъвъs војь kicinenk-te bolzo, сыдьмъ syreen. Bistin çылкъвъs çakşъ azralda turbagan, ol ondьj-da bolzo, altajdыn tuulu, taştı çerinde minip çyerge kandыj-da uktu çыlkaa çendirbes. Bistin çылкъвъstъ minip alzabъs, kandыj-da

tajganъ azър, kандыj-da bogosъпь չъсър çyre bereribis. Altaj չълкъзыпъп minip çyrer съдалъ bar bolzo, опын tutагъ baza bar: ol koş tartarga вөкө emes. Ol авра-canakta salgan koşть orus adъна çetre tartър alvajt.

Bu altaj չълкъвьстъ çarandъrar ucurlu. Ol minerge-de çagazъп, uur neme-de tartarga çarazъп.

Altajdъп չълкъзъ em turguza ook шөөкty bytken չълкъ волър çat. Ce опь çaanadar ebi bar. Опын taldama, çaan degen, չълкъп аյгър алър, başka çакшъ uktu ajgъrga salza, olordып baldaш uktap, baza çaan byder, ol çань өзүр tyrgan kulundарын kacan-da argъspaj azrap, өskyrze, исънда ol maldып ugsъ baza çandaar.

Ondыj çaanagan չълкъ biske syren tuzalu bolor.

Çълкъ maldып ugsъп өskertөr չъзүп-çyyr ep-syme bar. Olordып bilip adър, bicip, salsgar.

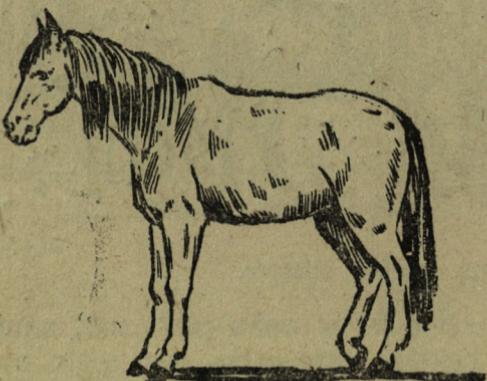
Iş işteerge kандыj at kerek.

Iş işteerge kizee вөкө, su-kадыk at kerek. Çaatajып չълига turър, sookko alдьргадыj at işteerge çarabas. Kъштып soogып, шuurgandu salкъндарын kerekke водовоj çyrzin dep, attь taskadarы kerekty.

Iştener at kursak taldabas bolor kerek. Çaatajып aş-azralына turgan, erkee өskен attь istenerge azraarga kyc bolor.

Iştener kiziniп adъ съдымкаj bolor kerek. Опын ystyne birde uur iş mojнына түзет.

Iştener at өjинең өткыре çaan bolbos kerek. Çaan atka көр azral kerek. Ondыj attь tudarga kacan-da syrekej kyc bolor. Ondыj attь koomoj azraar bolzon, опын-la iş iştejtenin çok.



İş ederge tal-orto sœekty at kerek. Ondyj attyn kyci-de çetkil bolor, azraarga-da çenil bolor. Etken өлөнин as bolzo, orto sœekty съдамкай attar azraza, çakşy.

Olorgo көр kursak kerek çok, че çurt ortozындагь ne-le turum işke ol съдап iшteer.

Çakşy uktu at bytsin dep, altajdyп веэзин angliskij çelişkir ajgыrga salganda, оны уктап kulun bydyp çat.

İştener kiziniң adь kandyj bydysty, кыъсын kandyj bolorgo kerek? Bistiң çerdin attar kandyj?

Mal kazъ krede көр kursak чиir, çыluda-ва sookto-ва?

Bistiң azragan kuştar nenin ucun çaan-çaan sooktordo тоңbos? Çerdin kuştarы nenin ucun тоңыр өле? Kolektivtiң çылу казagan-dagь ujlaryп вазър kөrip, azragan аајып surap, ugup alьgar.



Uj.

Uj—tujgagъ ajъ bytken mal. Ujdyп buttaryпып ajъ tuj-gaktarы вазър çyrerin epty edip çat. Ujdyп çaan myysteri ici kendej boлыр bytken. Ujdyп myysteri kandyj-la өшtylerden korylanaga kerek. Ozo uj kizinin kolына kirgelek an oşkoş bolordo, ol myysteri-le et чиir çaan andardaң korylanar bolgon. Оны ваза bir korylanar nemezi kujrugъ. Kujrugъ-la uj çuzyn-syur сътып syryp cat.

Uj өлөң чип çat. Опъң исүн опь өлөң чиir mal dep adagan. Өлөң degen neme ettiж, syrekej tok kursak emes. Bir bolcok et baza tynej bir bolcok kalaştan tok вольр çat. Ças өлөннін tok bolorь onon-da koomoj.

Опъң исүн иjdыj çaan malga көр kursak kerek вольр turganьла kajkaarъ çok. Uj өлөң otoordo, çapъс өлөннөн yzyp çijten bolzo, ol kacan-da tojbos, ac bolor edi. Arъ çapъpan uj byderde, опъң азъ kacan-da tok bolzъn dep bytken. Ujdyн өлөң otop çatkanын kөrijger. Ol өлөndi kanca krezi tudamdap yzip чип çat. Ol воյыпън kodыгmak tili-le bir tudam өлөndi ajmaj tudыр tiшterine çava edip yze sogър alър kelet. (Ujdyн alдындагъ tiшteri çok). Ujdyн alдындагъ azu tiшteri uzun, cala kъja aldъ çaar baştana bytken. Опъң исүн uj kandыj-da çавыs ook өлөndi otoor. Uj өлөndi otop çyrgen çerine-le yze cajnap azыгър ijeten bolzo, ol kacan-da tojbos, ac bolor edi. Опъң kardыпън төт başka вelykty bytkeni oo syrekej tuza вольр çat.

Uj воյыпън kardына tolтыгър algan өлөnin ojto съдагър kepşenip çымzada-la, baza katap azыгър çat. Опъң исүн uj çaatajыn cajnapыр çadar. Uj çigen azын ondu cajnapvaza, katu aş oo ondu kursak вольр tuza çettirbes. Ujdyн çaan çalbak tisteri aş cajnaarga syrekej epty bytken. Olor kursaktы teermennin taştarynaq artык çымzadar.

Uj —tuzalu mal. Ol войыпън amtandu sydi-le eezin, опъң bilezin azrap çat. Опъң sydi—çurtka astam berer neme вольр çat. „Uj bar bolzo, aş-kursak-ta stoldын ystynde, bolor— dep, kep sөs bar.

-
1. Uj өлөndi kanajыр чип çat?
 2. Ujdyн tiшteri kandыj aajlu bytken?
 3. Ujdy kandыj maldarga kozor?
 4. Опъң myyzi kandыj aajlu bytken?
 - 5) Опъң tujgaktarъ kandыj?

Bistin çerde kandыj uktu ujlar tudыр çat.

Çoon uj maldъ, olordын kereginin аајыпса tudыр turganъ ys вelykke вelyner: syttin uj bar, et kereginde tudыр turgan, baza attын ordына istener-de ujlar bar. (Ukrainada, monol-çerinde, onon-da өскө çerde carlar-la istep çat.)

Etke azrap turgan uktu mal çoon bolor. Olor çigen aş-kursagъn çanъs etke salar, olordъn bozularъпьн-da өзөри kapşagaj воър çat.

Işteer uktu uj mal kysty, caktu, веке bolor; сөеги çoon çalbak çaan, воър kysty bolor.

Syt saar uktu ujar кеп syt berip çat.

Bistin bir kezek guberlerde tutkanъ—sytty uj. Olor ujlarъn eltyrip çibes; karyj verze, ol emeze sydi astaj verze, çanъs ol tuşta eltyrer, Erkekterin eltyrer воър, azrap cat. Bistin SSRS-ta syt kereginde tuura çurttardan, çakşъ uk'у ujlar ekelip, azrap çat.

Grannън аръ çanъndagъ çurttarda mal azraarъ bistijinen uraak aratък воър çat.

Olordъn ujlarъ bistin ujlardan caan-da, sytty-de воър cat. Tyryge beskeleer bolzo, өске oroon çerdin ujlarъ 640 kg vazър çat. Bistin çerdin ujlarъ çyk-le 240—320 kg çetre vazър çat.

Tuura çerdin ujlarъ çыльна 300—400 көнек syt berze, bislin çerdin ujlarъ çyk-le 150 көнек syt berip cat.

Çe ondyj-da bolzo, bistin ujlardын bir çakşызъ bar. Bistin çerdin ujlarъ сыдымъкаj bolor, olordъn ijlarъ ujan bolor. Ondyj ujlar çarabas çerge kelze, oogъj berer, ancadala өркөзинен oogър, cemet ooru tabar; ol ooru ujdын şydin icken kizee ooruzъ çuguştalър, kizi oogъj berer. Bistin çerdin ujlarъпьн sydi as-ta bolzo, koju, mayj кеп bolor, koju sytti kizi icerge tok, toju. Bistin ujdын artък nemezi ol воър cat.

Bistin çerdin ujlarън ondu kiceebes kereginde, olor tuura çerdin ujlarъна çetpej çat.

Bistin çerdin ujlarъп çakşызънаq taldap, syrekej kiceep azrap tudar bolzo, toolu çыldardын vazъnda сөеги-de, çoon, sytty-de ujlar byder. Bistin orus çerinde çakşъ uktu ujlardын taldamazъ „joraslavka“ bolor.

Опъп bytken ceri Jaroslav guberde. Baza Xolmogor uk bar. Opъ baştap azrap turgan ceri Arxangelskij gub. Xolmogorskij ueste воър çat. Xolmogor-ujlar, jaroslav ujlardan çaan, sydi-de кеп. Çe olordъn sydi syjuk воър çat.

Bistin altaj uj baza bir başka uktu uj воър çat. Bistin altaj ulus uj kiceep azrabajtan, kъşкъда өлөндөвөйтөн. Çaskъда опъзъ көdyrtke bolor, syt çok bolor, emeze өlip kalar. Mu-

дъј керегинде bis altaj ujdъ sytty edip өңзидерге мундъј едер кerek: къшкъда uj չылу kazaganga turzъn. Bis onoјр etken kijninde, onoң ағы maldың ugын çarandýrar iş aajlana берер.

Bis војьвъстъң azrap turgan ujlardan taldap alър, ol emeze sytty ujlardan tarkagan ujlarga, sytty ujlardan сыккан çakşy bukalar salar bolzovъs, ujlaryvъstaң-da baza sytty ujlar byder. Bulardan tarkagan ujlarga onoң artык çakşy uktu buka salan bolzo, uj tam-la çaranыр çaaandap өзөр.

Maldы тънајыр өskyrzin dep, altaj uluska çer başkariuипын bergen çakyltazъ ваг.

1. Өскө oroon çerdeñ kelgen kандъј uktu ujlardъ SSRS-тъң icinde tarkadыр өskyrrip çat.

2. Neniң ucum өскө oroon cerdiң ujlarynyң ugы çakşy волър cat?

3. Bistin cerdiң ujlarynyң çakşyzъ nezinde?

Bir ujdan kandъј çerdeñ kanca syt saar alър çat.

SSRS çeriniң ujlary:

Komoj ujdañ çyельпа	850 litr syt alar
Tal-orto "	1.560 " " "
Çakşy degen ijdañ çyельпа	2.280 " " "
Syreen çakşy "	3.840 " " "

Danuija çeriniң ujlary:

Tal-orto "	3.600 " " "
Çakşy degen "	4.800 " " "
Syreen çakşy "	8.400 " " "
Amerika çeriniң ujlarynaң "	9.600 " " "

Amerika çeriniң ol ondъј syreen sytty ujlarynyң bozularы syrekej çaan baalu bolot.

Uj-la bolzo, опың sydi tynej emes. Kazъ ujdың sydi koju bolor, baza kazъ ujdың sydi sujuk bolor. Koju sytte sarçuzы kөр bolor, опың исин опь коju dep ajdar.

Sujuk syttىң мајь 3,6%—ten 4,5%—ke çetre bolor, orto sytte 4,5%—ten 5,75%—çetre bolor, koju syt degene 5,75%—ten 7,5%—ke çetre bolor.

Altaj çerinin ujlarъ tal-orto koju sytty bolor.

Sarlyktyң sydi koju bolor, oňq tal-orto sydi 8,5% — ten 11% - ke çetre bolor. Çakşъ koju sytty sarlyktyң sydinde maý 14% çetre bolor.

Slerdiң kolxostyң saap turgan ujlańpъп vıgyuzineң kanca litrden syt съдыр çat? Olordың kazъzьpъп sydynde kańca % maj var? Oň bilip alýgar?

Azraldardың kemçyzi.

Saan ujdъ өjlөp azraar çoldu bolor. Ol çol — ujdъn kur-sagъn kemçip berip azraar çol boňp çat. Ujdъn çigen kur-sagъ-la saap turgan sydin kemciir. Sydinin astamъ kursagъ-pъп rasxodъnan kөp bolzo, oňq azralańpъп çaraganъ ol bolor.

Maldъ azraar çyzyn-çyyr azraldar var, çе olordың malga tok bolorъ tynej emes.

Kazъ bir azraldъ mal kөp-te çize, tojъp albas. Kazъ azral astu icun, oň mal as-ta çize, tojъp barar. Oňq kereginde çyzyn-çyyr azraldъ kemciir kemçyzi kerek. Ol kemçy-le azraldъп malga kursak bolor çemit-toşып kemçip turar. Bis bestin uzadazъn metr-la kemçin biledibis. Maldъn ciir kursa-gъп ne-le kemciiriбis? Oňq kereginde bu munajda etken: azraldъп 1 kemçyzi dep, 1 kilogram sula turguskan. 1 kilogram sulanъп çemidine kanca krezi, kandъj kursak tynej bolor.

1 kilogram sula.

Byk çerdin ełeni	2,5 kgr.	Siros	8,0 kgr.
Sas çerdin ełeni	3,0 "	Kukuruza	7,0 "
Ak çalańpъп ełeni	2,0 "	Buudajdyн salamъ .	5,5 "
Maj sokkon yrenniń şagъ .	0,75 "	Sulanъп salamъ .	3,5 "
Kulurdып elgentizi	1,0 "	Svekle	9,0 "
Lytserna dep ças ełen .	7,0 "	Calkan (turneps) .	12,0 "
Klever	6,0 "	Morkop	7,0 "
Vika	4,5 "	Kartop	5,0 "
Sula-vika	8,0 "		

Maldaň azraldarъ.

Mal azraar ne-le azraldar tört çyzup bolor:

1) Katu azraldar:

Sula-salamъ	3,5
Aгва-salamъ	3,0
Buudaj-salamъ	5,5
Sulanып koozozъ	2,0
Taraanып koozozъ	3,0
Byk өлөңи	2,5
Çalaңпып çакшъ өлөңи	2,0
Sastып өлөңи	3,0
Klever өлөң	2,0

2) Çaan çemitty azraldar

Kulur (kandь-da)	0,8
Kulurdып elegantizi	1,2
Maj sokkon yrenderdiq şagъ	0,8
Kyn kuzisgъппып şagъ	0,9
Kөвөп вазъпъп şagъ	0,8
Onoп-da өskө ваг.	

3) Selyzindy azral.

Azral-svёkle	9,
" врjukva	8,
" turneps	8,
" morkop	7,
kartop	5,

Azraldaň silostorъ:

Kukuruza	7,
Klever	6,5
Өлөң	8,
Kartortып савъ	7,5

4) Çaş azraldar:

Sula-vikazъ	8,
Klever cecektep turarda	6,
Ljutserna	7,
Magar	6,
Kukuruza cecek tuzъnda	7,

Uj maldaň azralыпъп өji (normazъ).

Normalap, azrap turgan çapъs ujga bir kynde çirge kanca krezi azral kerek bolorын bilip alarga en ozo мунъ biler kerek: uj војь канца kilogram tartar, ol bir kynde канца kilogram syt saadъp tyrgalyп bilip alar.

Өzip turgan ças ujlarga azralda мунаджда berer: Онь tyry војып puttагanda, 100—120—130 kilogramъна 1 kemçү azral berer. Онь мунадж biler. Bir ças ujdъ turguza puttагanda, 295 kilogram tartar. Ol uj bir kyninde 5 kgr. syt saadъp turъ. Ondъj ujga bir kyninde berer azral mundyj bolor:

1. Edine kerekty azral 2,9 kemçү bolor
2. Sydine 2,0 kemçү kerek

Kolektivtiq maľпып kursagъ dep, katu azraldan өлөң, salam bar; çemitty azraldan—kulur-elegantizi, şak bar; өskө azraldar çok bolzo, ol buttagan ujdъ kemçip azrap turgan bolzo, onъ munajda azraar;

Byk çerdin өлөпин	2,5	kilogram	berer	(1 kemçy)
Sula salamып	2,8	"	"	(0,8 kemçy)
Kydeli yreniniң şagyп . .	1,8	"	"	(2,0 ")
Tyrneps) " " . . .	8 kl.	"	"	(1,0 ")
				4,8

Boos ujgá opып icindegi borzuzъ əssin dep, kursagын قاандадыр berer. 1 kemçy azralдың ordына 1,3 kemçy edip berer.

Kemçyly edip azraar ujdъ beskee salvaj, puttap alarъ.

Ujdъ turguza puttап alarъ çenil. Buttarga turgan ujdъ santimetr-la kuirugыпъң төзинең bazarkazына çetre kemçip alar, onoq bazarkazыnan këksin ajlandыra kemçip, kanca santimetr bolgonып bilip alar. Onoq baştarkы too-la ekinci тоопъ yzeri көptөdip ijer. Kijninde bytken тоопъ 40-гө ylep ijer. Bytken too kemçigen uj kanca kilogram bazарып kөrgyrer.



Sarlyk.

Ulus ne-le maldың ишп چарандыгыр, војна tuzalu edip alaryп bilip aldy. Sydi as ujlardы kөp sytty edip turь, kyci as çылкыпъ вөкө kycty edip azraarып bildi, çоғысь araaj չ-

Ікіпъ syreen tyrgen сөркіту да edip azraatып bildi. Kojdыи иғып baza czyzyn-çýyr өskertip turat. Edi kөp bolзып dezer koj çoon sөekty bolзып dep, kojdып иғып çarandыgar. Tyg çытшак, çакшь, kөp bolзып dep kiceegende, агып, çытшак tykty koj azrap alar.

Bistin Ojrot-çeribiste sarлk dep mal bar. Сүj вазында чүркіту ulus опь saap, sydin-de icer, аль-вери minip-te turar. Sarлk baza syreen сөдьм mal болыр çat. Sarлkты и mal-la tyndegende, sarлk ви çerdin iупап çaan bolor. Опын edi ujdыjypan kөp bolor. Sarлkты kiceep, azrap, опын иғып çaaандадыр, edin kөpdөdip, sydin-de. kөptөdip alar aaј bar. Sarлkтын sydi kөp emes-te bolzo, syreen koju syt bolot. Ujdyн, syreen-le koju degen sydi 7% majlu bolordo, sarлkтын sydindegi маjy 14% cedar. Ajdarda sarлkтын иғып çarandыгър, sydin kөptөdip alza, ol syreen astamdu mal bolor.

Emdi Ojrot-oblastын mal azraar cenemel stantsijazъ sarлkты kanajda sytty edip azrap alaryn, bolgoop azrap turъ. Uj maldы kanajda sydin kөp'edөr edip azrap algan, sarлkты baza onojo azrap, sydin kөptөdip turъ. Sarлkтын sydin kөptөdip azraar çольпып вурызи mundыj: sarлkka kөp sytty uktu ujdып bukazыn salar. Ajdarda onon, съккан kajlyktarъ енеzinин иғып uktap, sydi koju bolor, adaryпып ugun uktap sydi kөp bolor. Ajla sarлk-la ujdы kajlyktaganda, olordыn baldarъ ada-enezinин иғыпап cik çok çaan bolot.

Cocko (kakaj).

Cocko syreen astamdu mal. Cocko таşынаа tynej dep ajdarga çaraar. Cocko ne-de ашъ taldabas, çip turar. Опын semireri-de syreen, edi-çuuzъ-da kөp bolot. Ujdyн, kojdып çigen kursagъ edi-кальпа tuzalu-da bolzo, cockопып çigeniyc katap onon kөp tuzalu bolot (1 kilogram kulurdan ujga kanca et өзөр, cockoo yc anca et өзөр). Cocko çibes nemе çөk. Опын исун xozajsivoda icken çigen ne-de nemeden tegin artыр kalarъ çok. Çаянпъ, өлөннин, ашъып oodьсы—опын cozyn cocko çip, et, çии edip çat. Опын исун cocko тұдаты syrekej astamdu. Cockопы kiceep azrazan, bir çашту cockodon 150—160 kilogr. et сыгар.

Çe cocko-la bolzo, tүңеj emes. Oncozъ ondъj ettenir emes. Cockonъ vaza çakşy-çaman ugъ bar. Oncozъnaq çakşy uktuu—anglijapъ cockozъ bolor: anda eki başka uktu cocko bar: ak-jorkşyr-la kara jorkşyr dep adalgan. Olordыn azragan taldama çoon cockozъnaq 500 kilogramga çedet Onon өskө vi cocko vaazъ çaanボル、өзөргө syrekej neme. Bir-le төrөgөndө, 12 balaa cetre төrөөr, çында eki katap төrөөr. Ak-jorkşyr uktu cockonъ agronom-da emes, yyrengeñ-de emes tegin-le Josif Tullej dep kizi өskyrgen. Ol çakşy uktu cocko azrap algan icun anglijapъ çerinde 1851 çыlda bolgon въstavkada ulu nagrada-sыj algan. Onon beri 80 çыldыq turkipпna ol cockonъ ugъ tam çarangan. Emdi onon astamdu mal çok.

Orus uktu cockonъ azraarga astamъ çok. Olor kapşagaj өspөjtөn, ыltam semirvejten. Çazъна çetken cocko 60—80 kilogramnaq artыk tartpajt. Çe orus uktu cockonъ çaanadar çолъ bar. Онь jorkşyr cocko-la kajlyktaganda, olordыq ugъ çaranыр turat. Ol kajlyk cocko emdi bisten çurtta kөp, olordыq bir çашка çetkeni 150—165 kilogram et beret.

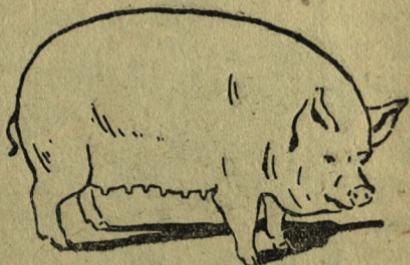
Anglijapъ jorkşyr uktu cockozъ bisten çurtta bar-da bolzo, bisten çeribiste olorgo çyrege koomoj. Olor ooruga tutturup kъrylat. Çe olordыq kajlygъ deze kem çok, aldyrbajt. Orus cocko-la jorkşyr cockonъ kajlyktarynyq bir çаштузънан 150—165 kl-ga çetre et сыгат. Olor cokum jorkşyrغا çetpes-te bolzo, orus uktu enezin uktap ooru-çobolgo aldyrbajt.

Emdi sovet-çurytyvьsta 5 çылдьктыq planыnda et keregin çetkil bydyreten çолъ—cocko azraargındaボル、өзөргө çat. Онь icun cockonъ azrap өskyrerin тъңдар kerek.

Bozu.

Kolhoztyq uluzъ enirde kursaktanър oturdыlar. Predsedatel ajittы:

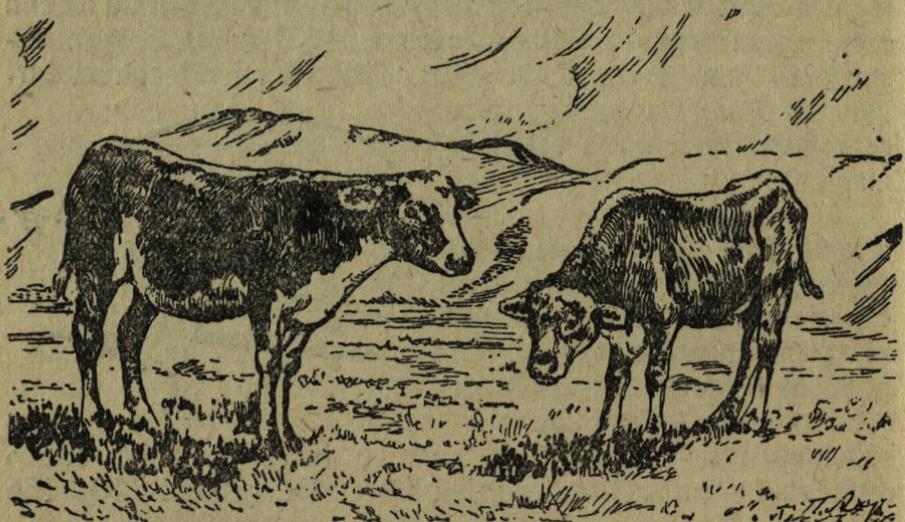
— Kursaktanър alala, tarkavagar. Bir eveş şyylte edelder—dedi.



Ulus sakър aldъ. Predsedatel mundъj kuiscып съgardы:

— Mal тудър sugar چylulagan kazagan bytti, emdi malъ-
въстъ вѣlyp sugala, agronomъп ajdъr bergen چеви-le, kem-
çyly—өjly azraarga baştajъ. Uj terezo, bozu çok saarga uyre-
der kerek. Bozulardъ baza yyredy aajыпса azrap өskyrze, ca-
raar edi—dedi.

Bu kuucundъ ugala, koштоj turgan stolgo kursaktанър
oturgan baldardъп biyryyzi Makъş dep uulcak ajttы:



Çarandorgan uktu bozular.

Bis şkolgo yyrenip cyreribiste, yyredyci viske ças bozudъ
kanajър azrajtanъп ajdъr bergen. Ol ajdarda, baştarkъ kyn-
derde bozuga enezinin sydin berer kerek. Çanъ tөregeп uj-
dъп baştarkъ „uraktu“ sydi bozudъп kardып, iceelerin aru-
laarga syrekej çakşъ neme bolър çat—dep ajtkan. Baza vo-
zudъ baştarkъ kynnen ala kanajda azraargъп ajdъr bergen.

Şkolgo cyrip yyrenip turgan bistin baldar ças bozulardъ
azraar, olordъп kijninen kiceep cyrer dezip turubъs. Sler ne
dep ajdarъgar?—dep suradъ.

Çaan ulus:

— Çep,çep! Baldar bozulardъ yyredy çolъ-la azrazып —deşti.

Şkolgo cyrgen yc uulcak, baza eki kъzьсak bozu azraar
boldъ. Olor şkoldo oturarda, olordъп ordына bozudъ kiceep

azraar edip, şkolgo yyrenip vozogon, emdi kъzъl tolъktabaza kolxostogъ pioner keregin başkarъp çatkan tert balanъ kөstөdiler. Opojъr, eder izin ыlgazъp aldylar.

Udaan çok, Cookur uj tөregeп dep, baldar uktъ. Bozu turatan kaz ganga вагър kөrzeler, ceeren bozu emtir. Onon Cookur ujdъ yj kizi saap berdi. Baldar onъп sydin şyyp, vozudъ вагър azradыlar. Ozo baştap kөp syt vevej turdыlar. Baştapкь eki-yc kynge vozudъ eveş aşadыр-ta turza kem çok. Ças bozu ejinen etkre kөp syt icse, oogъj-da berer. Baştapкь kynderde bozu tegin-de as syt icip çat dep, yyredycinin ajtkanъп baldar sagъstanъ съgargavaj çyrdiler. Baldar ceeren bozu sytti kөnөktөn icsin dep yyrettiler. Çe bozu bir kezekke, вазъ-la tyrtyp kөnөktөgi sytti cajvar, tegyp-te turar boldъ. Baldar onъп yyredip alarボльр, ozo baştap koldotъп çazap çипър alala, sabatъ la vozudъп oozъna sugup, sytti icirip turdыlar. Kijninde bozu yyrene bererde, kem çok kөnөktөgi sytti vojnyп тавына icer boldъ.

Yc kynnin kijninde erkek bozuga enezinin bir saagan sydinin bezinci ylyyzin bereten; tizi boruga deze, onoп eveş as bereten dep, agronom ajtkanъп baldar baza biletен bolgon. Baldar bozuga sytti bererde, beskely, kemçyly berip turdыlar. Soñooyь beske cokko ajak-la kemçip berer evin taap aldylar. Bu kynderden аь çeeren bozuga berer syt tam-la kөptөp turdu.

Baldar emdi vozudъ albadap azrabas boldъ, ceeren bozu vojnyп syt icer kөnөgin kөrz-e-le, baldardъ çыга tabaгър ijgejdij kelip, blaazъp turar boldъ.

Aş-kursagъ turkaагъ çaranър, bozu өzөr ejinde өzip çattъ. Emdi bir kynge aldyndagъ icerinen yc anca artыk syt icer boldъ, onъ-da kөpsinbes boldъ. Baştapкь ajdyп исъ çaar ceeren bozu cala çaan maldып izine baza berdi.

Baldar vozudъ өlen çiirge yyretti. Ol өлөndi makatъp cajnap, çip turar boldъ. Ol-ok tuzunda onъп kursagъ eveş başkalandy: aldynda ыlgыj syt icer воjъ, emdi kajmagъп alъp salgan kajnatkan syt icer boldъ. Bozudъ baldar baştapкь kүnnen ala çaatayп çипър arulap alъp çyrdi.

Baza bir kanca bolgon kijninde, ceeren bozu, tyşte azanar tuşta, syt-le kozo өlen, onъп ystyne sulanъп kuiutъп (bir tyşte 200—300 gr. çetre) çiir boldъ.

Çeeren bozu yc ajga cetken kijninde, baldar oo syt ber-
vej bardylar. Emdi oňyň çijteni: өлөн, baza suuga koşkon
sulanıň kulurъ boldъ.

Baldar çeeren bozudъ onojoýr bir çasqa çetre kiceep az-
radylar. Өskө baldar wölynip alýr, artakan bozulardъ baza
kiceep azradylar. Bozular bir çasqa çetkende, olordъ çoon
ujlar-la kozo azraarga berip turdylar.

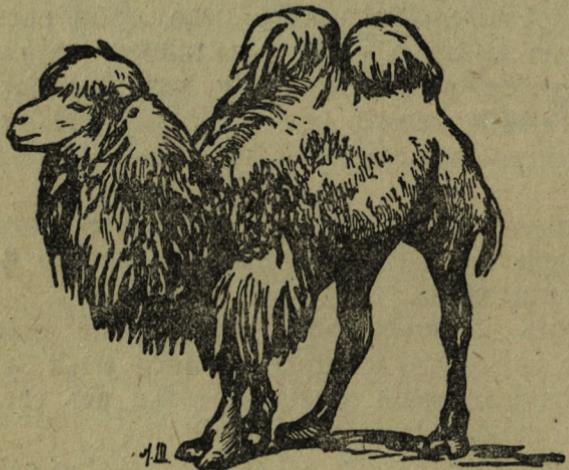
1. Slerdin kolxosto bozudъ kanajda azrap çat?
2. Bozudъ kem kiceep azrap çat?
3. Bozudaň өskө baza kandyj ças maldъ yyredy çolsъ-la azrap
çadylar?

Tœø.

Bistin oblasta Koş-Agaş ajmakta çurtagan albatъ tœø azrap
çat. Tœø maldъ bisten ulus bazыnda Monol-çerinen ekelip az-

ragan. Monol-çer-
din albatъzъ ol tœø
maldъ ozodon bejin
azrap, minip çat.
Monol-da çerinde,
bisten-de Koş-Agaş
ajmagъвьска çutra-
gan kazak-la telenit
ulus avranъ srañaj
bilvejten. Ajdarda
tœø — olorgo avra
krely bolyp çat.
Kandyj-da uur ne-
meni tœölere koş-
top, tartyp çat. Tœø
dep mal een çerge

syrekej çarajt. Monol-da çerine, өskө-de kazъ çerlerde
өлөн çok, suu çok een çerler kөp; ondyj çer-le tœø bir kança
kyn barar. Ajdarda ondyj çerge tœödөn өskө mal suuzьnga,
kursakka сыдап çyrip albas edi. Tœø deze srañaj nedele krely-
de suu icpej cyrze, aldygvas. Nenin ucun tœø suudan ondyj
syrekej сыдымкай mal degezin, ol suudъ icerde, syrekej kөp



icip çat; icken suudyn kezigi kardyňpäň başka kъvъna varar. Ol kъvъna bargan suu tœoge bir kanca kynge azъgkボ-лър çat.

Tœe kursaktъ syrekej taldbas. Tœenip oos-tandaýpyn, tiliniç terezi syrekej kalып ucun ol kandыj-da katu kursaktъ çip turar. Onып bir syrekej kursagъ — kargana bolor. Ol onып tegeñegin kereksevej, çip çyrer. Tœenin tizi kurc-ta, bek-te bolor.

Çanъs tœoge, tal-orto salza, 250 kilogram koş koştoor. Onып ucun tœe een çerlerge koş tartarga syrekej mal bol-лъr çat.

Maldың emcizi.

Bir deremnede keltegej kezi çok Kыlk dep өвөгөн çatkan. Ol syreen kudajzaak kizi bolgon. Vojыn syrekej bileeci kizee bodop çyreten. Maldың-da, kiziniç-de kandыj-la ooruzып emdeп çazarып dep, maktapъ çyrer bolgon.

Ol deremnenin uluzъ onып ucun, maňna emeze ajlyndagъ kizizine ooru-la tavыльза, Kыlk өвөгөнгө çygugurp kelel bolgon. Kыlk өвөгөн сузып elendөrdi kajnadыр alъp, oo çava şımyrap, şırpшар alъp, ol өлөп kajnagan suudы ooru kizee icirip turar, emeze balu bolzo, ol baluzына syrttirip turar.

— Em çazылвај, kajda baratan edi—dep, воjь maktapъ ajdyp turar. Kыlk өвөгөndi ulus emdegen ucun sъjlap turatan.

Bir katap koştoj çatkan Ajыldaş dep kizinin çanъs adъ oogъ bergen. Ajыldaş vagъp, Kыlk өвөгөndi kъсьгър ekelip, ooru adъп kergysti.

— Kөrzөer, bu adъm srañaj çydep, oogъp turu. Minь kanajъp, kanajъp çazъp bereten bolzogor, men slerdi kyndy-leer edim—dep ajtt. Kыlk өвөгөn—ooru attь kөryp:

— Bu neme emes turbaj, men onь çazъp salvaj—dep, ajdala, balu çerin ajlandыra syrtkyştep tur—dep, neme berdi. Kыlk өвөгөn çangan soñnda Ajыldaş adъпып baluzып ajlandыra, Kыlk өвөгөnniç ajtkапыпса, eki-yc kynge сыгара syrtkyştedi. Kөryp turza, adъпып terezin syrtkyş ojo çip turgan boldь.

— Akыr, bir kicinek тұштандыrar—dep ajdala, emin syrtkyş-tevej, toktottъ.

Ojo өртөгөн тереzi вір канца күннин вазында курғап
қазыбас boldь, ёе ондың-да болзо, адь өндөпвөj турдь, қа-
антайып сөжкөніp, војьлың edin војь тишеп турат; kursagын
çакшы çip alvaj bardь, тереzi չиигыль, kezik چерлер bolcojo
torsojыр, چаль kuiргүс tazap turdь. Kazъ چерин сөжкөніp қа-
ра չызыр saldy. Attып eezi—ёе ви ҹаныс адым elze-de kajdaшы,
ҹаныс veem-le, ҹавагама ваза ви mundыj ooru tabыldь. Ba-
za-la edinin кысъткагына съдашпай aa-воо չызыпър, атыгар
alvaj baадылар—dep, киисынданды.

Кылък өвөгөнді алдыртп алды. Кылък Ajдашty kerөle,

— Sen ne sanaarkap kalgan, адың ҹазылыр turu-ва?—dep,
suradь.

Адым ҹазылбаган. Emdi kajdataнып bilip alvaj bardыm.
Adымнаң bolgoj өскө-de ҹылкыма ooru tabыldь—dep, ajttы.

— Ёе, sen ҹaan sanaarkaba. Ot odurup, ҹалбак temir izit.
Bis turguzala attы ҹазыр alaѓывь. Ёе, eveш edi асъза-da
kajdar, соңында војьна çакшь bolor, ҹарт ҹазыла berer—dep
Кылък өвөгөн ajttы.

Ajyldaш ol-la tuшta odun ekelip, ҹerge ot saldy, ol otко-
ҹалбак temirdi salp kыzьтть; војь вагыр cedendegi ooru ҹыл-
кыларын tudup, çedinip ot ҹанында stolmozьna Кылък өве-
гон-le eky bekter biulap saldy. Mal izy temirdi kөryp al-
вазын dep, ҹылбыларын kөsterин kur-la түj biulap saldyлар.

Kызара izip kalgan temir-le ҹылбылар — kөrkijlerdin ooru
çerlerin ҹидирip turdyлар. Temirdin acuzына съдашпай, kөrkijler
cirenip, түркыrap, въшкыль, agaшty тишеп turdyлар.

— Bir eveш съдагар, kөrkijlerim, ooruugar ҹазылар, со-
ңында ҹаланда kек съksa, slerdi agyдp ijerim—dep, malына
киисындап turdь. Onojo tura Kылък өвөгөn-le Ajyldaш mal-
darылың baluzын izy temir-le ҹидирip turarda,

— Sler nenи edip turaar?—Bu maldь ne kыjnap turaar?
dep kizinin yni uguldь.

Kылък опь ugup korukan војьнса turgan چerine kыjты
ktap bolboj turu, kolындагы izy temirdi tutkan kыskazъ ko-
lunan tyze berdi. Ol kelgen kizi—malдың emcizi boldь.

— Bu kem?—dep, ol kizi Kылък өвөгөn ҹaar kolып su-
пыр, suradь.

— Bu bistin deremnede çurttu Kылък өвөгөn, ol ma-
emdep biler—dep Ajyldaш ajttы.

— Men, maldың ooruzын евеş biletен kizi edim — dep, Kылк өвөгөн ajdyndы.

— Emci taңыр salgan չылкыlarga չиuk вазър kelip, izy temirge ćidirip salgan terezin kolъ-la tudup kөryp, вазъп çajkap, ajttы.

— Maльnda кесىткаак ooru turu, sler ne kerek izy temir-le ćidirip çadъgar, onoң ol չazылbas. Bu ooru չuguștu, kizee-de çugar, onъ emdevezince bolbos.

— Bis onъ baza emdep turgapъvъs — dep, Kылк өвөгөн ajttы.

— Sen kuiscыndaba, kъzъtkan temir-le војьndь emdeze, kajadr. Mипъп soңnda mal emdevezе cyr. Sler onъ emdep albas, ooruzъ tam barar, maldың eezine kor edip turaar — dep, emci ajttы.

Onon Ajъldaška şilide em berip,

— Bu nupъ malъппъп ooruzыna syrtyp tur. Men soңnda kelip, malъндь kөrөrim dep — ajdala, emci bardь.

Ajъldaş malъппъп ooru tuштарына emci bergen emdi syrtip turarda, չылкыlаръ udaan bolboj-la չazылъp bardь.

Maldың уje-sөeginiң bydyyzi.

Edi çok, yjezineп ajgyvagan bytkyl maldың sөegin orus-tap „skelet“ dep ajdar. Skelettin şytuunda mal edin, војьп kөdyrip, вазър çyret. Uj maldың sөegin аcъktagar, kazъ-la sөekteriniң birikkeni slerge çart kөryner. Ce ol birikken sөekterdi, аcъktap kөrzе, onъп војьпъп birikeninde başkazъ bar. Bir kazъ sөekter tort kыjтыktabas воър bytken. Mal anaјып birigip bytken sөekteri-le kыjтыktadъp bolbos, (bastып sөegin kөryger). Kazъ sөekter bolzo, ulalъp, birigip bytken, birikken çerden kыjтыktap turar. Ol kыjтыktap turgan sөektin çeri yje dep ajdylar.

Sөektin kөр савазъ, еп چаапъ maldың sъппнда bolor. Ol maldың sъппнда yjely oogoş sөekteri, omurtka dep ajdylar.

Ne-le тъndу nemе, etty-sөekty bolzo, omыrtka sөekty dep ajdylar.

Omыrtkaa birikken kавыргalar, төзиниң kemircеги, kекsi, maldың sъппъ bolor, onъп віг исъ deze, mojьппып syskenegi

воър выткен. Моянъп syskenegine вастьп сөёги бирин, сып-арказъна deze, eki koldын, eki вутъп 'сөёги бирин.

Maldып terezin сојър alganda, кызы edi koryner, ol ettin kezigi bolcok con et bolor.

Edi teree, сөеккө çаршыра выткен, опып kereginde mal воърпн kyupni-le terezin-de, сөёгин-de қыжыкташп turar.

Sojgon maldып icin çara kezerde, ozo icegezi, kardы көryner. Maldып icegezi syreen uzun bolor. Koj maldып icegeri воърпн сыпнаң 28 katap uzun воър çat. Icegezin alър tur-gan tušta, аçыктап көrzөгөр, опып вир ись қыжма воър сък-кан, вир ись карынга kelip выткен. Icegenin alдында он çап-пнда, kyren кызы өndy виши çадар, ol buurga tuurazънан çаршынган kicinek çазы өndy бастьк bar. Опъзь maldып өди bolor. Sol çаппнда aldy çaar карынга çава выткен cal-bak, sujman, kөк kyren өndy telyyni çyrer. Olordып sraңaj alдында kөksyne çава выткен eki вөөреги bolor. Maldып ooзънан kardына çetre өөci bagran. Keçirge kursak вагър çat. Ка-тып-la виурдан çuka cel et-le аյгър kojgon өркө, çurek bar. Ol maldып kөksinde çyrer. Maldып icindegى toolop ajdър ver-gen nemeleri — oncozъ malga kerekty, olor oncozъ başka-башка iş iштеп çat. Karып çigen kursagъп çымзадър çat, çу-rek kandы аръ-beri tarkadър çat. Вөөrek maldып edi ка-пннdagъ çarabas nemelerdi, вөлип suu—sijdik edip, тъшъна съдагър çat.

Өркө-лө mal icine kej tartър, съгара-da тъпър çat.

Mal baza kizee түңej: kerer көсты, ugar kulaktu, çыт alar tumcuktu, amtan тапыр tildy, çылуды, sookty biler terely.

Maldып вазънда kakpak көндөj сөектин alдында mee bar. Ol meeden çoon виуга түңej arka-sөектин ici-le bargan çу-lyn bar. Mee — maldып sanaaszъ bolor, ol kандыj-la maldып вө-lyk уje-sөёgin başкашп turar. Maldып arka-sыпнан syske-nekten, вастьп meeziñen сөектөрдин ysti-le cickecek, көккө көryнbes исуктар tarkadъ. Ol исuktardып adып „nerv“ dep ajdar.

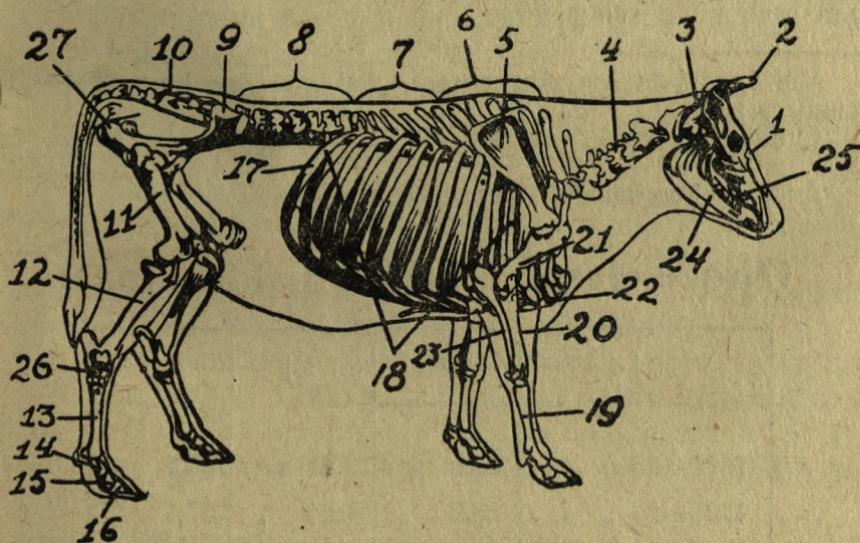
Maldып уje-sөёgi, icege-kardы, вазъ, кашъ bastыга воър организм dep ajdylar.

Ajdarda maldып bastra organizmin çaan ташыпага түңejler көргөндө, ol организм ташыпапып ааъла түңej вол-

godyj. Iştenip turgan maşınapayıń sańs kicinek erezini yrelip
iňstulup barganda, çaan maşyna kedyre voj işke şaravaj,
stenvej, tura beret.

Maldyn organdarę su-kadık bolzo, mal voj-da su-kadık
solor, će ol organizmınıň bir kandyj belygi — kol bolzyn,
erke bolzyn otyrg bolzo, emeze artap varar bolzo, mal
voj-da koomojtýr ooǵyj verer. Ol belykteri czazylbaza, mal
elip-te kalar.

- 1) Maldyn çyregi, erkezi, kardy kandyj kerek işke turgan?
- 2) Maldyn baltıty, terezi ne-kerety neme?



Ujdyn uje — seøgi.

1. Baş.	10. Kujruk.	19. Çilincik.
2. Myys.	11. Teñmek.	20. Kary.
3. Syskenek.	12. Çodo.	21. Ozin.
4. Mojyn.	13. Çilincik çodo.	22. Tes.
5. Saýnp.	14. Şyjrak.	23. Koş-kary.
6. Üzun arka.	15. Bekpiek (kazýk).	24. Çaak.
7. Kyska arka.	16. Tumulgak.	25. Tiş.
8. Bel seök.	17. Syme kavyrga.	26. Sagaj.
9. Sýranak.	18. Kavyrga.	27. Çalmaş

Małdąq kыrgып ooruzъпъң şogъ.

Eskide kaan tuzънда orus чуртънда çыldып sajып kыргыз ооруга kanca-kanca mal kыtgылган.

Sap-la	23.475
Өркөзи ооръп	18.234
Кек оорудаң	44.820
Tili-oozъ ооругапъпаң . .	.258.570
Късъткаактаң	108.011

Bu oorulardan başka, uj-malga tabylar „cuma“ dep oorug bar. Ol orudan uj mal yze-de kыrylp kalatan.

Emdi sovet-sojusta maldып ooruzъ astagan.

Nenin ucun ondьj boldь degezin, ooru çukpas edip, azып-дьра malga em salyp turgan ucun ondьj boldь.

Mal kандыj-da oorudaң ooғыза, mal emcizine korgyssin — dep çongo çarlagar.

Çuukta vet-punkt вар bolzo, oo ekskursija edip, вагър, көрүгер.

Anda ne kөргөнigerdi, ukаньgardы biciп alьgar.

Ojrot-oblasta azragan maldып toozъ

Çыldar	Çылкъ	Uj	Koj
1924—25 ç. . .	82,9 mun	130,1 mun	220,5 mun
1925—26 " . .	83,9 "	149,4 "	267,1 "
1926—27 " . .	91,5 "	161,2 "	344,4 "
1927—28 " . .	114,5 "	212,9 "	435,9 "
1928—29 " . .	116,1 "	213,1 "	424,7 "
1929—30 " . .	98,4 "	157,4 "	318,4 "

1929/30 çыlda maldып toozъ çавыzagапъ, baj-kulaktar ma kereginde каршу kиisындь çон ortozънда çajgan ucun boldы baza nurgulaj kollektivizatsija eder tuzънда çокtular-la orto

çatkandardың ортозънда çastrı iştelgeni baj-kulakтың коңпа
kelizip, bajlardың çoktular-la orto çatkandar маңын korotsып dep
etken karşı izineң boldь. 1930 çылдың, Martтың 15-ci kynine
çoktular-la orto çatkandardың иj маңы — 43%, çылкы маңы —
28%, коj — 35% astadь. Onon beri mal korodorgь-la çenizer
iš baştalarda, maldың koroogь toktop, 1930 ç. Oktjabr ajdyн
baştapкъ kynineң mal toozьпың өзөri baştaldb.

Ajlancыk.

Bistin bydymcily naçсызы — ijt syrekej çaman çugus kы-
nalu boлp çat. Onon tabylgan oorudь kojdың meezinin
ooru dep ajdar.

Bu кынапың yreni kojdың meezine tabyla-la, kojdь oogъ-
dьp, өltyrip ijet. Oorudың adь „ajlancыk“.

Bu ooru tabylgan koj ajlapыp turar.

Ondyj ooru koj azragan kizee syrekej съымdu.

Ondyj ooru tabylza, опь çok ederge, өлгөn kojdың вазып
mee-le kozo, ijt çibezin dep, çerge teren edip kemyp salar kerek.

Ijt ondyj oorudaң өлгөn kojdың вазып, meeziн çip, ol
kyна-la çuguștaльp çat. Koj mundyj oorudь ijtten azra taap
çat. Ondyj kыnalu ijt, tuştagan-la çerge çudanыp salar. Aj-
darda, ol kыnапың çымьrtkazь bok-la kozo tyzyp, өлөннө
çаршынار, өлөн-le kozo mal опь çip, çuguștalar.

Kojdың icine kirgen kijninde kыna tam-la keptөp, өzip turar.

Keptөp өskөn kijninde, ol maldың icegezin ojыp, edine tar-
kap, ucunda meezine barar. Meege çetken kijninde, ol anda
takaапың çымьrtkazь krezi bolcok boлp barar. Koj onon
oogyj berer.

-
1. Kojdың ajlancыk ooru nedeң tabыльp çat?
 2. Koj kempeң çuguștaльp oogъp çat?
 3. Kojdың meezineң ooru, kojdың edinde kanada tarkap, өzip çat?

S a p.

Bir çorъьсесь kizi attaryn sugarыp alarga kolodestin çä-
пьна toktojla, attaryn cecti.

Kөnөgin cecip ala-la, baştap koştomodogь boro adып su-
gardы, опың kijninde өзөktөgi kara adып sugardы.

Kolodestin çapınpda turgan uulcaktar semis çaraş attardı kərip turdylar. Ol uulcaktardıq eves çapıń aćıktap kərzelı voro attıq tumsıdyňan irin agyp turgan. Ajdarda ol çoręńcys kizee ajttı.

— Sen eki attı çapıń kənəktən temej sugarıp çadıny Koştmosı at sap oorulu bolvozınp. Ol — çuguş ooru edi, sen əzəkkə çyrgen adıza opıq ooruzınp çuktıragıp — dedi.

— Sen neni bileriń — dep, çoręńcys kizi aśypır, ajttı.

— Men neme bilbes-te bolzom, kniškelerge ciigen ulus biler. Kniškede ajdylganı deze, sap dep ooru çuguş, kizee-de çarşınar. Sap oorulu attıq irinine ujmalza voj-da oogıj ve-rerinen magat çok — dep uulcak ajttı.

Çoręńcys unıcupradı, attarın uygendep alıp, çyre berdi.

— Opıq əzəktəgi adına ooru çugar-va? — dep, ogoş uuldar çaan uıdan suradı.

— Kizi kajdan biler, — cebelener kerek. Sap ooru bolzo, təstəgi atka çugardan bolgoj, ol kiziniń vojına-da çugardan ajavaş — dedi.

Ol kiusındaşkanıń kijninde 2 nedele etti. Baza ol-ok çoręńcys kizi, baza ol-ok koldeska attarın sugararga toktdı. Attarın əskə emtir — eki ker at. Ol tuşa — adıq ooru — dep ajttıkan uulcak, ucurap, baza anda turdı.

Çoręńcys uulcaktı kerele, ajttı: — Akıg, uulcak, ol vıçyraş cactı cecen uul kajda? Opıq mundagı ajtkapı sıp boldı. Eki adımdı adıp kojdım. Baştap koştomoç çyrgen volog adımdı adıp saldım, opıq kijninde bir nedelenin vaxında əzəkkə çyrgen kara adımdı adıp saldım. Olor sap degen çuguş oorulu bolgon emtir — dedi.

Slerdin çurtıgarda malda kandıj çuguş oorular bolgon?

Opıq-la kandajda čenizip turuzar? Opıq surap ugup alıgar.

Çuguş oorular-la čenizer usırıp bicikteń kıçyrala, plakat ça-zap alıp, bicik kıçyrar turaa kadagar.

Agyrtırıp wəəry andaganı.

Bistin çerde wəəry dep neme, aajı-çok keptejle, ulustıñ bir kezek malınp kırda. Bolbosto, çon ulus çuişır, çer wu-dyrdi. Bir kyn vaxıp wəərylerdi agyrtırıp, andap kırar, deşti.

Bir bajram kynde çaan oromnyп војь орто, таң атту ulus çuuldb. Мылтыктularь тыльсып çыktengence, keldiler. Мылтык çoktorь, съыгырткш-la садырууş çepselder edip aldylar. Ijtyleri, ijterin eecitkence, keldiler. Oromdogь тавьш çaanadь: ulus ermektezet, attar kiştezet, ijter sogыzat.

8 kizi çuulup kelele, oncozь өзөкти өре bardylar. Мылтыктularь agaş çakazына çedele, oturar çerlerge ваярь отыра berdiler.

Мылтысь çoktorь, ijterin eecitkence, өзөктин eki çapып өре съктылар. Өзөктин вазына çedele, kajra aqытър tystiler. Ijteri agaşтып ortozь-la mantadь. Bir ak çerde san-tөmөn mantagan kojondor kөryndi. Olordып kijninen ус вөөры mantap съкть. Вөөryniп biryysi ojto blaşty. Онып kijninen aqыткан attu kizee udura keldi. Tuurazылаң vir садыруушу kizi съkkань kөryndi, онь eecij vir Taýgy dep ijt baza keldi.

Aqытър tнrgan ulus kapsap kelerde, kojondor-la вөөryler өзөкти төмөн mantadь. Өзөктин eki çapынан ijterdin, ulustardып тавьзы tozuulda ugularda, вөөryler өзөкти төмөн албь мылтыкту oturgan uluska attырьp oldiler.

Kolxos.

Paşa, kolxos bar dep, aldynda ugup çyreteri, че kolxos degeni ne bolgonып çart bilbes bolgon. Kolxostып исигып ajdyp berzin dep, војьна çazып nөkerlөrinen suraganda; olor baza bilbes, ajdyp berbes bolgon.

— Че, Paşa, kolxosko baralь! — dep, vir kyn adazь ajtъ. Minь ukkan војьпса Paşa syyndi. Adazь-la kozo eskide çaan baj çatkan çurtka bardy. Oo kelele, kolxos kajda boloton dep, kajkap turdu.

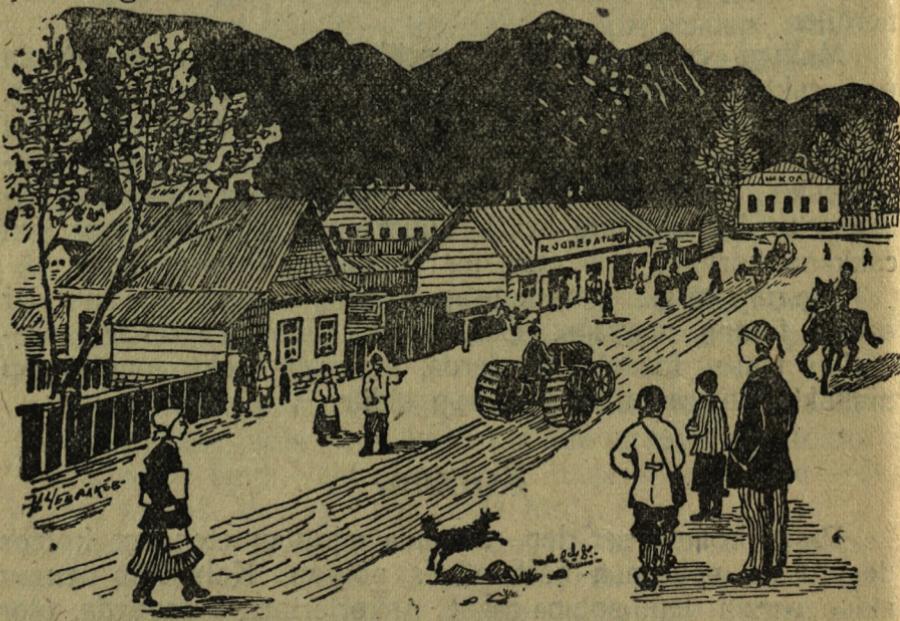
Çaan turalardып çapындагь tys çalanda baldar ojnор çat-tular; on-вес krezi toolu er ulus kursaktanyp oturdы. Paşanь adarъ-la baza kursaktanarga oturgustыlar.

— Bis iş-te etsebis çava, kursak-ta çiirde kozo bolodъвьs. Bistin azragan maльвьs, ne-le tudunar - кавынаг çepselderibis, azь-tuzьвьs — oncozь çava, çapыs. Onyzь senii, типъзь menii dep, ylezip menzinvej çадьвьs. Bistin ortobыста kem-de kizi tybekke tysse, turguzala oo onсовьs boluzър, saladъвьs — dezip oturdыlar.

— Meni kolxosko çıuidyb alýgar. Mee çanýskan aldynan çurtaarga syreen kyc bolyp çat. Men baza sler-le kozo iște-nein — dep, Paşanyp adazb surandy.

Er ulus çepsindi, kolxosko çıuidyb aldy.

Paşanyp enezi əlyp kalgan kereginde, olyp kijgen kijimi kirly, çýrtýk bolgon. Školgo çugur uyrenerge kijer ədygi baza çok bolgon.



Kolxos vojnyyp çuuntlyu ədykterinen Paşa ədyk, baza çaný camca-ştan kijdırıp berdi.

Munyp soñnda Paşa adazbyn suradı: — Kolxos kajda boloton? — dedi.

— E-e, balam. Kolxos bu-ne! Kacan ulus birigip alyp, çava çurtap, ne-le isti çanýs ərekeniñ uluzb bolyp edip tur-ganda, olyp kolxos dep ajadatan — dedi.

Војь-војьвьска канајър болш çettirdibis.

Koron sooktu, teren tyşken karlu kış çetti. Kışkıda ook baldarga çyrerege syreen çakşy: tən-kazat çerden, çýpý-laar canagaş bar, kilen toşko çýpýlap, çygyrip ojnoor, bo-

lotton ețken kon'ki dep neme var, baza ças kardan kizi edip, ojnoor evi var.

Koron sookto baldarga çyrgaldu bolorъ ne bolzъn! Çe, şkolgo kelbegen baldardъ çoktop kelgenikte, kazъ bala kece kelbegen, kezigi bygyn kelbegen bolot... Toolop kelzen, grupa vazъna beş-altъ bala ryzu-la çok bolot. Bu ne boldъ dezen? Budъna kijer ədygi çok, o emeze sookto kijer çylu vəryktonъ çok bolgon, baza sookko aldygъr, oogъgan, onoñ-da əskə tutak bolgonъ sъdьr-la turat.

Deremnedegi baldar kъştyq soogъnda şkolgo-da kelip bolvoj turganda, kъşkъda olordъq çyrgaldu bolotonъ kajda turъ?

Bisti bicikke yyrederi syreen kyc vo'rp çatkanып vo'jvъs çart bilip turuk. Kazъ bir yyrencik yc-tort kyn, emeze bir nedele yyredydi ətkyrele, şkolgo ke ze, yyredip ajtkan sesti ondovoj koksine alypva, talbajgan külak, tazrajgan kes vo'rp, kalas oturat. Ondъj yyrencikke aldynda ajdylgan sesti katap ajdarga kerek yyrengeng yyredyge onъ baza yyrederge artъk kyn ətkyrerleri kerek vo'rp çat, ajdarda ondъj yyrencikter kozo oturgan bisterge tutak, arşa çettirediler.

Bo'j-bo'jvъska boluzaga kanajda-kanajda ep tabaçып bedredik.

En' vaş ooru nekerlerdin keregin kanajtarып şyyistik. Bakъt - tamagъpaç oogъza, bastra edi cibirkenideze, edi vo'j syreen izip oogъrp çatsa, vi oncozъ çuguş oorular boloton emtir. „Bu mundъj oorulu balanъq ajlyna kirbeger, cyrbeger“ dep, şkoldo çar u bicik sъdьgъr ilip salar ettibis. Ondъj çuguş orulu nekerleribiske cyrbezin, çaatjañp biske azъndыra ajdyp çadar, ondъj neker balanъq oogъrp çatkan uguzuun doktoro, ol emeze fel'dşerge çettirip çadar sanitär trojka tudyp kojdъvъs.

Ekinci kerek — kъşkъda kijerge çylu ryjma ədykte vo'rp çat. Baazъ onъq çenil-de bolzo, a'ar, çeri çok. Onъq usun: „Eskirip, elep, çyrtlyr-ta kalgan ryjma bar bolzo, çiup ekelzin“ dep, nekerleribiske çakъdъvъs. Xozjajstvo-komisija tudyp aldyvъs; vi komisija -- kajcъlar, şubegeler, ucuk taap alyp, çuulgan eski ryjmalardъ samъndap çundъ. Çungan sonъnda kurgadala, çamась salyp bydyndedi: çyrtlyktu yc tynеj ryjmadañ kapşygr, çançyrtlyr kelerde, temen-le salza, bydyn-

delgen 2 tynej ədyk съгат. Опојр bir kanca baldardъ ədykty edip kөjdылар.

Үсүңцизинде кiceeri—kijim воър çat. Çылу kijimi çok, къзыл edine kijigen çuka kijimdy, eneziniň eskirip kalgan katancызын kijgence şkolgo kelip çyger kъzьсактар baza var. Опдыj çuka kijimdy baldar, koron sook-ta bolzo, şkolgo kelip çyrediler. Baza-bir kөrzon ol baldar sookko aldbargan, çedyl tapkan, oogър çada berdi. Çe kijim keregi—çaan kerek boldь. Baldardың kөр савазының kijigen çapъs eski kijimi elep, inineň tyzerge çede bergen. Arga çыккан—deşibis. Воъ-воъна болуš berer komitetke, çurt-sovetke:

„Kyndyly нөкөрлер! Bistin уygencikterdin kөвizi koron sook tyzerde, kijer çылу ədyk-tonъ çok kereginde şkolgo yyrenerge kelip albaj, toktoj berdiler, olordь kijimdeerge biske bolusъгар“ dep uguzu bicik bicip berdibis.

Çapъs boo-la toktogan emes. Воъвьстың ortovьsta воъ воъна boluzar komitet tөzөdibis. Bu ajga clen вазъна beş akcadaq çuuş alar edip kojdьvьs. Ebeşteq çada tura akca çuuş keler, ol tuzъnda cucuragan нөкөrlөргө bolzьvьs çettireribis. Сыдаңкаj bololo çекөнвөj ištenze, kizi çaan kyptegi toltra suudь kalbak-la-da tygeze suzъp salar.

Bu etken ister-çapъ-la вазаър çatkan kerekter воър çat.

Çe birikken kycibis-le воъ-воъвьска болуšty çettireribis dep, baldar çart izenip çадылар.

Dеремнедеги baldardың çyrum-çадызы.

Zveno toozьna eki-yc baladan вөlynup alъr, vi anketadagъ suraktardъ bydyrerge, zveno-la bir kanca еreke аյыldarga çyryp şinzilep kөryp, suraktardың аајып bicip alъgar. Çe, azыndra anketadagъ suraktardъ şinzilep kөryp, vi suraktardың kazъзы bisten çeriбиске kelizer dep, şyyp alъgar.

Gөrt tolktu çapъs bolcok tura-ва, ajla eki kыр tura-ва?

Кыр toozьna kança kiziden ujuktap çat? Bile uluzъпын kizi вазъна kopъr çatkan turanъп icindegi tynar kejdi kem-çize, съпъ-tuurazъ, ере wijigi kanca kub-metden kelizip çat?

Bile uluzъпын, kizi toozьna turanъп roль kanca kvadrat inetrden kelizet?

Turańıq kœznœkteri kynnin tyndik talazъna, ajla tyşlik talazъna baştangan-va?

Kъşkъda turaa aru kejdi kanajda kijdirip turgan?

Baldar ujuktaarda, kanajda ujuktajt, nenı çavıpъr, kono?

Baldar ne aş-kursak çip çat? Çununarda, samъndu çunu-nat-pa, mylcaa kiret-pe?

Kijgen kijimin kanca krezi çyrele, çundъrat?

Tъşkarъ cъgarda, çerge oturar vater var-va?

Kirly suudъ kajda tögyp çat, baza vьçar taştantъпь, onoň başka sekti kajdaar aparaپ caca?

Çaanъ, çazъ, baldarъ enir kelgende, nenı edip oturat?

Çaş baldardъ kiceep kөryp turarъ kemniň mojпына sal-ıngan?

Cьdap өzip kelgen baldar yji icinde baza mal-aş izinde kandyj iş bydyrediler?

Zveno toozъna çiup algan kerekterdi kavьştъrъp, baza olordъ bir aaj keliştre çazap alala, deremnedegi baldardъn kanajda çatkan çyrum-çadъzъпп исигъп toolop ajdъp ve-erge zvenopъп vaşcylarъ çava çanъs doklat çazaar. Bu dok-lattъ kozo çava ajlandra kөryp, baza deremne-çurttъп bal-darъпп çyrum-çadъzъп çarandъrъp kanajda kubultsa, çar-aar dep, şyyziger.

Baldardъп çyrum-çadъzъп kanajda keliştre kubultar edip şyyp alganъgardъ bicikke bicip salъgar.

Ancadala etkyre cucurap şýralap çyrgen baldardъп çyru-min çarandъrarga şkoldъп ne argazъ bar?

Çanъs kizi ucun onsovъs turuştъk.

Barnaul yestiň Butyrki dep deremnedegi baldar yyredip çatkan yyredyciler-le yyrencik baldar çajgъ şkol acar dep, şeپ bydyrdiler. Çe çurt ulus çajgъda baldardъп şkolgo çyrer degenin „kelişpes“ kerek edip alıp, çaratpaj turdylar.

„Çajgъda şkolgo çyERGE boş çok, yjde iştener kerek“, dep ozodon beri ajdatan ermek-kuiscып cъg-p turdъ.

Ças çanъ-çanъ-la bazalıp çadarda, bicikke yyrenip çatkan bir Daşa dep kъzьсak ыlaganca şkolgo keldi,—kъsъgър uyre-nip çyrgen bicikterimdi tabыştrzъп degen—dep, komъdap ajttъ.

Bu кызъсакка тургуза болуș çettirer arga тавылбада
Daşa şkolgo kelbes boldy, çe yurenip çyrgen bickterin deza
şkolgo тавьштыгвај, ajsa-bolzo, şkolgo yyrener keregi aajla
nar bolor-ba dep izenip, yyre-çele кызъсакка тавьштыгы
saldy.

Şkoldyn çiupnyaında baldar şyylte edip mundyj kerek
turgustalar: Daşadan тавылан kerek çajgъ şkol izine tutal
çettirerge turu, Daşaa boluzър, bu kerek-le turuşpazavы
ada-eneler baldarын birden-birden şkoldon ajgъr tura ve
rer-deştiler. Bu kerekti şyyzele, baldar Daşanyn adazъна va
rar, Daşa, etsin dep bergen ne-le izin yze iştеп kojor edi
çөptөzип aldılar. Daşanyn edeten izi — kirelep kezele, çarpi
cogo taştap salgan odunidъ kulaška salър, cazajtanъ vo
gon.

Cөptөşken-aaýnca keregi bytti. Kozo yurenip çatka
bir klastын baldarы bastra Daşanyn adazъның ajlyna çettile
ermek çokko-la iştene berdiler. Eki castan өрпөди, aaj va
çok cogo taştap kojgon odunpyn oncozъп baldar, Daşanyn
ajtkalynda, çakşyпак, çarastra kulaştap saldylar.

Ajylga kirele, — Baza kandыj eder iş bar? — dep, sura
dylar.

— Slerdi kem ijgen? — dep Daşanyn adazъ kьçurkanы
ykys edip, unçugarda, baldar — edeten iş bar kereginde Da
şanъ şkolgo vozotpoj çatkanыgarda, bu iştli edip berege ke
dibis; emdi balagardы yyrenerge vozodър beriger, bis izeni
cadъbъs — dep, baldar çarttap ajdъr berdiler.

Ada bolgon Ivan dep өвөгөнний кату sanangan çyre
çemzadъ. — Men balamdy şkolgo vozotpoj-da turganym çol
la, edeten iş kөр волър çat, кызъсадым mee boluzar ucurlu-
dep, Ivan өвөгөн kemzinip kiiscyndadъ. Onon arы ajttы:

— Emdi, edeten iş oncozъ bytkende, balam şkolgo çyrgе
le men опь tudup çatkanym çok — dedi.

Baldar onojuп воjlorъның çajgъ şkol kdregin kөndykt
rerin воjlorъ baştap iştej berdiler, birigip etken işte ijde-ky
vагын baza bilip aldılar.

Slerdin çurita çajgъда baldar yurennet-pe? Çajgъ şkol keregi
kanajyr boluzър turugar?

Tarmasъ emegen.

Aksinja dep yj kiziniң uc čaſtu Bajsa uulcagъ oogъj verdi. Bakъgъ tizip, baſtra edi izip, tamagъnaq aſ-kursak azъgър bolvoj turu dep, ontop tъq oogъj berdi.

Çanypdagъ ajldazъпъп къzьcagъ vaza vakkъnpаn oogъjla, өlgөni Aksinjanъп sanaazъna kirip, ol syreen sanaarkadъ.

Bajsanъ kanajъp emdeп czazatan arganъ kajdaq tabatan dep, Aksinja amыг oturup albadъ, deremnenin ajsaldatъna kitip, çajnap surap cyrdi.

Oncozъ Aksinjanъ ugup, oo kilezip turdb, ce ajdъp turgan symeleri oncozъпъп baſka boldъ. Kezigi: „Kapşagaј bolnitsaa apar, balanđъ doktorgo kөrgys, sondop kaldoq. Orojъp kalzan, uulcagъndъ tappaj kalaqъп“ — dezip, čart ajdъp turdb. Kazъzъ deze: „Doktorgo vutre—oler tegin-le bileeci boľp, ooru kizini kъjnarp çadylar“ — dep, tujka çөртөp turdbalar.—Bistin sөs biler Paraskovja emegen bolgoj! Šilden agaru suun alar, oo peckezinin kylineq bir сытсым salar, opъп ystyne vaza nenide evkş kozor, neme şyttyr-гапър, başkaarъ sөstөr ajdъp şyрşap-avvar, em czazap verze, kandj-да oorulu kizi turguza czazla berer—dep, syme verediler.

Bu ucundagъ ajtkan symeni Aksinja čaradъp iktъ. Uraak čerdegi bolnitsaga ooru balanъ araqъp şyralatkanca, bu čiuk čanypdagъ tarmasъ emegenge vojym, uulcagъmdъ belen častyrarym dep izendi. Tarmasъ emegenge sъj-kyndi edip bererge, kajyrcagъnaq bir tyrgek keden alp, syreen mendep vaadъ.

Tarmasъ emegen kicinek turada čurttagan emitir, ondo çadъp, opъп-la ederi, kыlypagъ kөp boldъ: vojgo çetken balanъ vojdon uulga sөstөp kudalaza, ol kudalaar, ooru kizini, ol, emdeer, uury, tonok boľp neme çыlyzja, oo bedreder, kizinin өlerin—өzөrin, munaq arъ çyrer çyrymin, kөzөr salp, ozolop ajdъp bereri vaza ondo boľp çattъ.

Bu emegen Aksinjanъ kөrgөn vojypca tura çygyrdi: — Kajran kөerkijim, kajdan keldin? Voj Aksinjanъп vazyp sъjmar— Ajlanajып-tolgonopojoп, erkem! Çiit Bajsan oogъp çatkapъp ik-kam... O-o, çajla, çetker tybek boldъ!.. Bistin çyrym-çadъzъbъs katulandъ, çyzyn-çyryr ooru-çobol tavylbdъ, tipп opcozъ neden arъ boľp çat deze, alvatъпъп etken kilincegi

kereginde, kudajdañ tyşken kÿjal bolor! — dep, ças ak-pagan kœzin, tœgynele väzÿndagъ arcuuldып ись-la агсыр çattъ.

— Alkıştu çaan enebis, meni çetkerden ajtýgar! Etken çakşy-gardъ өlgөnce undıvazym — dep, Aksinja ьјьпа bastýgan-ca çalýpъr, boluš bererin surandъ. Bojъ ekelgen tyrgekty kedenin emegenniñ stolýnъ ystyne saldъ.

Emegen karbas edip, kedendi tutkan çerde kajýrcak temen saldъ

— Boluzajъn, balam, boluzajъn! — dedi. Emegen „vojynы emin“ çazap kire berdi. Ol em-tomъn kanajda beletteerin çansъs vojъ-la biler bolgon. Onъn aajъn eske kizee ajtpaj, tu-juk alýp çyrdi.

Emegen kœzögө le tuj tartkan peckeziniñ oozynda uzaak iştendi. Tÿndap çatsa, emegen birde — şytýratъp kizi bilbes san başka sës ajdyp çadat, baza birde — kicinek sokzýnla ne-ni-de sogyp turganъ, ajak-kalbak kanýratkanъ ugulat. Ucýnda cýgala, Aksinjaga bozomtъp kalgan suu urgan şil alýp berdi.

— Çanъs seniñ kyyniñe-le vojъp, syreen cýrtmajъp em-tom çazadym. Bi munaq eves balana icir, baza onъ-la ystyne cac, voskresen bajramda ooru uulcaqыndъ tserkvee araqъp pricas icir. Munajda eder bolzon, uulcaqыn turguza su-ka-dyk bolor. Çe, munaq arъ meniñ çakşy etkenimdi baza un-dubaj-ok çyr — dep çakkydъ.

Aksinja emin alganca çanъp kelerde, çaan kyzъ Saşa ьj-lap oturъ.

Sen kajtyp, ne ьjlap çadyn? — dep, suradъ.

Meni şkoldып baldarъ çandyrdb. — Slerdin ajlda vakъypan (difterit oorudan) oozygan Bajsa bar. See şkolgo çyrerge çarabas — deşti.

— Kandij oorulu bolgonъn, olor kajdañ bildi? — dedi.

— Deremnede baza ondyj oorulu baldar bar, onop bil-dine — dedi.

• Tynde, ertengi kynde Bajsapъn ooruu tam çaadadъ. Onъn tamagъ tam tizip, tÿpъr alvaj, tÿpъzъ vişyр, sagъzъ karanujlap çattъ...

Bajsa kyn toozyna çydep braatkanъ Aksinja kœryp çyrdi. Emegenniñ em-tomъ tuuzulъp braatkan. Eş neme bolbosko çede berdi. Emegenniñ emdeeit tögyn neme bolbozъn, temej

bolzo uulcagъм өлөр түрө деп, алаңзър сосяндъ. Bolbos, ың
атса-la, Bajsanъ bolnitsaa aparar деп, шылуун санаңпър алдъ.

Doktor Bajsanъ şinzilep көрөлө, Aksinjanъ kaфу көрүп
ајтъ.

— Orudъ өткүре үададър salъртъгъп, опъ emdi ҹазър alarga
syreen kyc—dedi. — Bajsa differitten oogъртыр; опъ оръган та-
ржъп eki konordo, ogo-ҹык yc-te konordo ekelgen bolzon,
опън oоруу-la çenizer priviбka eder edibis, onojtkondo ви
oорудаң baldar ҹазылатан edi. Oru kizini вір kynnen bolgoj,
ҹанес-та cas otkyrgeni, опъң ҹазыларъна syreen korkuشتу arşa
çettirip çat—dedi.

Опъ ugala, Aksinjanъп sanaazzъ съсьр, korukan воյпса—
kajran uulcagъмдъ воյтапаң воյт-лаbastың—dep, комъ-
дадъ. Bolnitsaa иульмъдъ aparвај, tarmась emegenge вагър, опън
temej em-tomъ-ла emdep, sondogon kynderde, ҹайт dok-
torgo вагър keler edim, uulcagъм tyry, ezen artar edi—
dep, icinde ҹazuurdь.

Şkol tyjmer съктъ. Sanitar komisija kapaјp differit вір
ajyldan, вір ajlga kecip tabыльр turganъп kөs salвaj, көрүп
ketezip turдь; baza ooru tabыlgan ajyldan şkolgo kelgen bal-
dardъ şkolgo kijdirvej, korulanър çattъ.

Bastr'a deremnenin icinde,bicik kъсъrar turada, çurt-so-
vettiң eziginde, orom icindegi stolmolordo, onon-da өскө ile
çerlerde çapşырър salgan ak caazzndar cookurlanър kөryner
boldъ. Опънда sanitär-trojka munajda çart edip bicip salдь:

„Nekөrlөr! Deremnede baldar oogър, kъгылаtan differit de-
gen korkuشتу ooru tabыldь.

Kazъ-la oogъj bergen balанъ turguza bolnitsaa cettirer
kerek.

Paraskovija emegenge вүтpeger! Ol tөgynci, bicik-neme
bilbes ulustу mekelep çat!

Ooru-da baldardъ, su-kadъk-ta baldardъ tserkvee kacan-da
aparvagar. Ooru kizee anda вір-de болуш çetpes, kагып kadъk
kizi anda çuguş ooru tabar.

Nekөrlөr! Bojgardып baldarъgarga kileger!

Ooru kizini turguza doktorgo çettiriger“

Bu •кiiсىндъ yjdegi төрөген-tuugandaгaгa, ada-ene-
gerge oos-la ajdър beriger, emeze bicikteң kъсър beriger,
baza төрөген-tuuganъgar, ada-energer munъ ugala, neni tem-

dektep ajtkapınp klaska otırıp ajdyp beriger—dep, sanitartrojka yyrencik baldarga baza çakıdy.

Slerdiň deremnegerde tarmasç emegender var-wa? Kandıj oogıdan olor kanajda emdep çat, ись-куишиң ағы опы bilip alýgar.

Slerdiň şkolgo doktor kelze, oo emci emegenderdiň usırıp ajdyp beriger.

Kara kolxosko clen bolgon.

Kara kyskyde andap çyrele, sooko aldygyp, tıq oogi çandı. Ol çaan ooru çadarda, опын төрөгөндөрі-le ajyldaştarъ төлгөци kizi aldygyp tөlgöttiler. Tөлгөci—kam aldygyp kamdatpaganca, Kara ooruızıpaң çazylarъ çok—dep, syme verdi.

Kam keldi. Turgan maňpıq kөp sabazып tajdь, че bir-de tuza bolbody. Karapıq ooruzъ tam çaadap, ерең endejip turbas, өlymtik çattı. Kamnaң cat сөкөнип, arga сыkkanda, çyk-le tındu Karapъ bolniitsaa çettirdiler. Опь anda doktor uzaak emdedi, ooruunan çanъ-la çazylarъ ajınpa çanъp keldi. Bir kyn eñirde Kara emegenine ajttı.

— Че, emegen, şılıun sananyp, men bir şyylte pızıgyp aldым, опь senen ugajyn dep tur m—dedi.

— Ajtsan, ugajyn—dep, emegeni ajtti.

— Ötken ças Tөnkөliktiň uluzъ birigip kolektiv tөzөгөn bolgon. Biçyl ugar bolzom, olordың izi-tozъ-da çығыr bolgon emtir. Çyrym-çadъzъ-da syreen çarangan boľptyr. Men kooperativka ваярь çyrele, çoloj kleedip, Tөnkөliktegi turgan kolektivti tabardым. Bataal! Olordың etken izin, çatkan çyrym - çadъzъп çakşızып kөrelе, icim kydji. Bu çanъ çuuktala biske tynej balkaş-kirdeñ ajgylavaj çatkan ulus, turguza-la eskelенип çaranyp kalgan. Bala - barkazъ bicikke yyreneri bicikke yyrengen, kijim-kebi çarangan cyriler. Aşkursagъ-da tok-toju emtir. Emdi kolektiv ordына komuna tozөør dezip otury. Ustyne çanъ clen ulus kozоř deşkilejt.—Mendij kizi suranza, alarъgar-wa?—dezem,—Kem çok, alar—dezet. Men şyynip kelgemde, biske kolxosko kirerge kerek. Sen ne dep ajdarып?—dedi.

— Sen oogыр emdenip çadarыnda, kөp kizideң kolxosko kirişi çakşy degen sөs çyrdi. Men baza tynej sanaalu, kolxostъ çakşızып тұрыт—dedi,

Ol војпса Карапың аյл-çуртъ çaskaarъ-къш kolxosko kirdi. Anda ištenip çyrdi. Udaan çok Карапың yje-sœogi ootgъr baza sъstaar boldь. Clenderdin çuinъnda Kara војпъп со-вөлжанада тавыlgанып, kanajda emdengenin yze kuiscыndap berdi. Emdenerge surandь. Онь emdenerge ijer dep, çөр bydyrdiler.

Kolxos-sojus azra Карапъ emdenerge kyrortko ijidiler. Onoq Kara su-kadъk çандь. Ol војпса kañq çurttъn ortozънда kolxos-keregin etkyrerge Kara-la оньп уjine çeder kiceemeldy ulus as boldь.

Likpunkt.

Andajtan tuzъ boldь. Er ulustъп съдальду-la degeni yze andap atana bergen. Yjde kargan-tizen yj ulus baza balabarka-la çyrdi. Sarbacak dep uulcaktан çara andaar degen çyrdi. Оньп adazъ andap atanarda:

— Sen, uulьm, men çanganca yjde enene boluzър çyr. Çапър kelzem, şkolgo ijerim, bicikke yyrenerin—degen bolgon. Çe Sarbacak uj - kojdb tyşte çalañna ajdaza-da војп апсъ edip alър, kojon andaarga cazandy. Nenin ucun deze, açъktap çyrer bolzo, kardып ystynde kojon izinen-le kөр is çok bolgon. Ol kojopып оъкtagan çerine tuzaktar buulap saldь.

Bir kyn tuzakka tyşken kojon aldь. Кавыгър çyrgen uj-аяп сасыр ijele, kojondь ajlyna çygurgence çettirdi.

— Ene, kөrl kojon tuzaktap aldьм—dep ajdala, eneziniп aldьна ak kojondь saldь. Војпъп kөs вазъ kurgsъgan, emekti çetpes-tutak ajdър, mañzьrap, kuiscыndap turdь. Tapbastъ tapkандыj, sanaazzь omok—kozoqdop ijgen, emeze şajt etre sъbъrgan, tokъnазъ çok çyrdi.

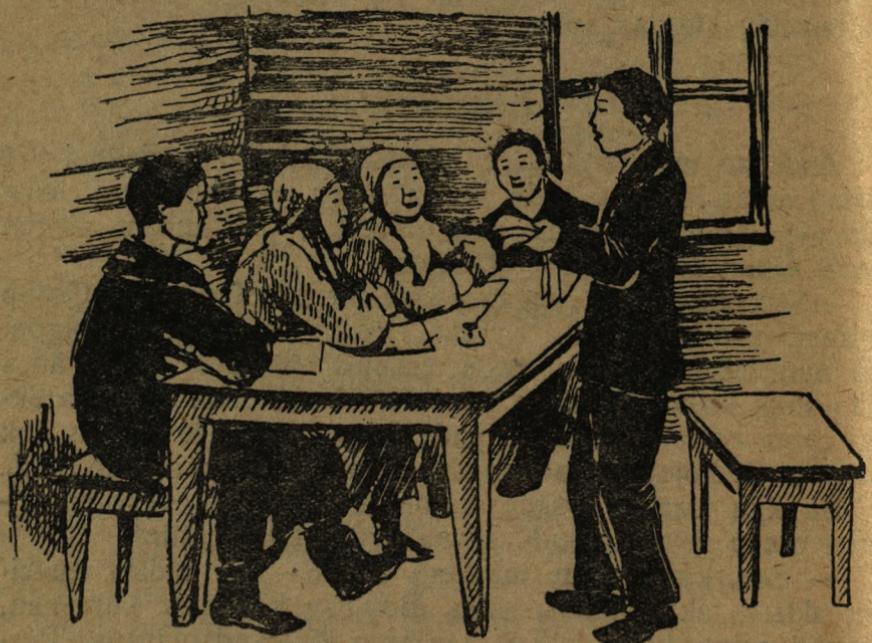
Olordып аյыларына айыдаш bolgon baza 4—5 өрөкө айы къштап çatkan. Sarbacakka kubarlaş Tem dep uulcak bar bolgon. Sarbacak kojon tutkanып нөkerine ugusrajсь tokunap bolalbadь. Baadь. Temge ajdър, maktanp turdь. Tem kozo andaar boлp suranp aldь.

Temniп ajlynda solып ulus çuinър keldi. Ologъ—çuin edip çyrgen ulus boldь. Çuin boldь. Temniп uluzъпъп bolcok turacagъна çaan ulustъ yyreder likpunkt acar edip, çөр bydyrdiler. Kargan ulustan-la өскө çaan ulustъ oncozъп yyre-

der. Sarbacaktъп çенезин Kandъktъ ваза yyreder edip, bicip kojdylar.

Kandъk оль ugala, enirde, kursak kajnadър oturala ajtъ:

— Bu ulus çuun edip, çaan ulustъ bicikke yyreder dep, çavas ne kerek tapkyajt? Çaş bala emes, çaan kizi eptezi kanajyr uyreneten. Çok, men-le ujalvaj vatър uygenvezim Ustyne emcek ças balam bar. Оль kem kөrөr, оль kemg



aldыrar?—dedi. Bojь Sarbacaktъп ekelgen kojopъпън edin kajnadър turgan. Et въzarda, оль kazannan съgагър, тेpsee sаldъ. Kajnap turgan kazannып, теpsee salgan izy ettiп vi buulap, съдъ çajылър turat. Çaan enem et чип oturala:

— Sen, Kandъk—ças kelin-de bolzon, bicik bilvej czazy. Bicik bilbes kizi sokor kizee tynej.

Eş nemeniп аайын bilbes—kөөdөj төnөş. Temej тоjново bicikke yyrengin. Emcek balandъ men sootodър, alър otur gajym, balaa taftъпва—dep çoptedi,

Kandıkk ujala-ujala likpunktä vaadä. Emdi biciki tıvıllı eves bilip keldi. Çaan bukvalu səstördi salşıştaryp turı, baza çamandırra vojylyp adı-çolyp bicip, çat.

— Uyren, yren Kandıggym! Bala tuzında uyrenip albagan. Çe ol tuzında biciki kazıvvıss-ta bilvejten: kaan-çajzan başkaru oo kilejten emes. Çapıss Sovet-başkaru bastra albatıppa bicikke, kerekty işke yyrederge kiceep çat. Men oń syrekej çakşızıppa çadıggym. Mee tynej çazıt yj ulus biryyizi-de bicik bilbes kök tenek. Ońda kereginde emdige kir-balkaştan, karanujdan sırkraj çyredibis. Emdi çapı-la yj ulus çuunga-eşke çyrer boldıvvıss.

Sovet-bicik ortovysta kaa-çaa baza çyret. Solın tabış nemeniń içiırıp kışsırıganı biske çedip, oń kulak-la ugadıvvıss. Ne-le nemeniń içiırıp ajlandra şyyp iltertip çadıvvıss. Ozogı çaan ulustıq bileri, emdigi ças baldardıq bilerinec cik çok temen, ujan boldı—dep, ermekter bar boldı.

Bicik kışsırar tura.

Bistin şkol koixos-şkolı-la çava bolgon. Bu kolxosto bicik kışsırar tura bar. Ol tura kyskyde oktjabr ajdyıq vajratınpa keliştre aşılgan dep, içip çyretem. Bir kyn şkoldogı yyredy isına sığarda, uygeduci baldardıq çapka çuudı.

— Bygyn bicik kışsıratan turanıq växtp kerełdér. Ondo ne växtp, neni edip turganıq açıktap bilip alaldar—dedi.

Baldar bicik kışsırar turaa keldi. Men baza baldar-la kozı keldim. Bu tura tört kırptı emtir. En başkı çaan kırka kirzek, içi ken keznektöri çaan, turanıq içi syreen çarık, stenelerin agarta ceretep kojgon, ystyne çyzyn-çyur çuruktıar, lozungtar kadap çarandırrıp kojgon emtir. Bicik kışsırar turanıq väscsiz

— Bu kırpta çuun edip çadıvvıss—dep kiusındadı. Baza beş kynnin växtpa, amıraar tuşta, agronom çantaıyp kelip çyret. Ol kelgende, uluska mal-aş izin kanaıyp çarandıraıp, salgan aştıq bydyyn, oń tyzer tyzymin kandajda koptedip øre kedyrerin yyredip ajdat. Enirde, ot kyjdyrgende, volşevnyj fonarlı çyzyn-çyur çuruktıar kergyzet, olordıq çaraş çakşızıq ne deer; kizi oń makatıp cilbirkep kereł. Bu çuuktur soot bolor—çilbily, solın nemee yyreder—tuzalu,

Опојър көрүп çyrzen, казъ бир sovxostordo kanaјър иjdь ма-
шына-la saaganын, uj-maldь kanajda cek-aru ceden-kazaganga
tudaryn kөrүп, sagъş alypъr yyrenerin — dedi.

Ekinci кърка kirzek, stoldordың ystynde altaj til-le ви-
cigen: „Кызыл Ojrot“ gazetter, „Leninin çols“ baza „Lenin-
nin yyredyy,“ dep attu zurnaldar, bicikter çadъy. Orus gazet,
bicikter onoң-da kөр emtir. Stenelerinde Oktjabrdың revo-
ljutsijazын etken ulu başsylardың syrleri, baza başka-başka
endy buduktar-la çuragan ne-le diagramalar turъ. Kөр ulus çi-



uňpъr kalgan oturguştarda oturylar. Bir kizi gazet kъsъrat. Тъңdar
turzam, ajlandra çatkan çurt-ajmaktarda, өске çurt-oroon dordo
ne boňpъr turganын ajdьr çadъ. Bistin çurtta kolkos - sov-
xostor kanaјър kөptөr ezip, çaranpъr, тъңpъr turganын, ozogъ-
zyna kөrө, kanca krezi fabrik - zavottor kөptөr kalganын,
çanqдан kanca kөr bir çыlga bydetenin, mal-aş izine kerekty
ne-le çyzyn maşыナルар, traktorlor bydyrip сыгарап tarkadьp
turganын, albatыпьң bicik - biligi тъңpъr, çyrym - çadъzь
çaranpъr turganын, oncozып ajdьr bicikteп kъsъtъr turъ. Bicik-
terdegi çuruktardan-da kөrgyzet. Çaan ulus-la kozo bis baza

keryzip turadъs. Ancadala аş kezip, ol-ok тағыјып ашъ со-
гър, arulap сасыр, belendep, taarlarga итър braatkan caan
ташына — „комваңдъ“ чуруктан kөryp, sonurkap kajkadъm.

Үcyncl кърка kirzebis, baza-la көр er-үj ulus tolъp kal-
gan, oncozь kerekty: nalog tyşken okladnojыn kөrgysken,
kандыj ulus nalogton çeniltey bolotonып ukkan түръ. Munda
olordып kerekterin aajlap, çarttap ajdъp turgan emir. Munda-ok
казъ kizi къзы cerryge turgan uuldarga pis'mo bicidet. Aj-
makka, çurt-sovetke, albatъ çargъзьна, onoң-da өске چerge
комъdal-surak edip (zajavlenie) bicitkilejt. Likpunktа kelip,
bicikke uyreneten ulus baza bicidip-ok çаты.

4-ci вөlyk-kърta нё-le kruzoktorъ çuiльp, воjloсьпъп:
izin edeten emtir.

Bu ulus munajъp çакшъ çurtap kul'tura keregine uyrenip:
turganъ — kolxosып ijdezi bolgon түръ, komunis-partijапып:
шытуунда bolgon түръ — dep, bis çанър, sanapър, şyyp turdъвъs.

Çaş baldardъ севегеери.

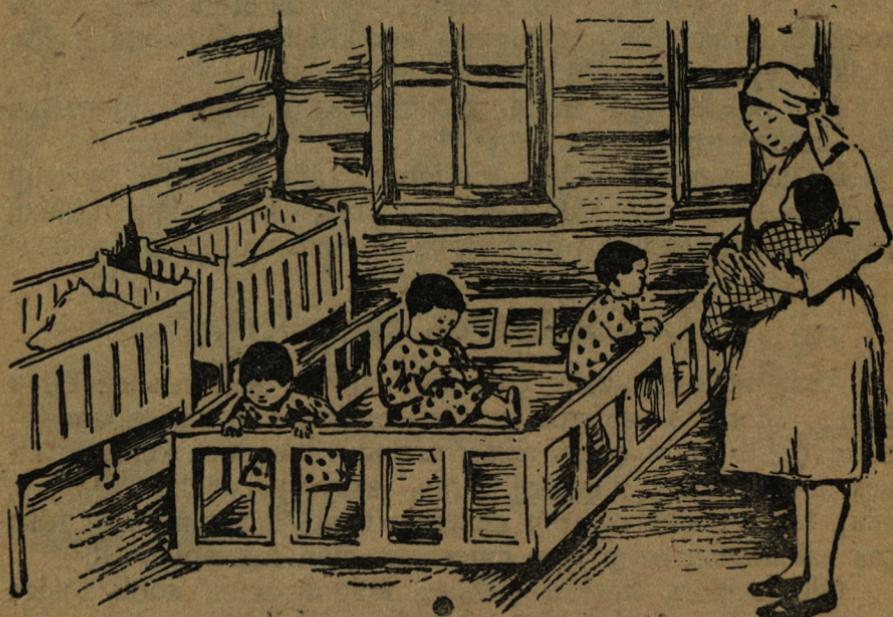
Altaj, telenet ulustar çанъ съккан ças baldardъ северlep
bilbes. Olor ças baldardъ enedeң съккапынаң ala съдаар te-
mine çerte-çoldу çакшъ azraar исиръп bilbes, опь kerekke al-
bas ucun, syreen koomoj azrap, өskyryp çадылар. Onoјър,
altaj, telenet ulus balazъп северlep bilbes kereginde, olordып
ças baldарып өзүр tyry çyрeri as, eleri көр воjorъ çat.

Olor воjorъ keckin çадышту bolgon ucun, sook аյлга
кьштап turarda, bala съkkanda, ol çанъ съккапан баланъ ol-la
sook айлга воjorъ-la kozo sookko тоңыгър turat. Ol баланъ
kuragappып, ulaktып terezine orop-ta turza, oo түнөj-le sook
edet, баланъ шыralадър turat. Ol баланъп edin çиnbas-ta.
Опьп aldbыn kurgadър arulabas-ta, teree arop salgan bala
kynnen-kynge anda çadar. Onoјdo azragan bala шыralabaj
kajсып.

Kаважа баланъ salarda, kylyly salar, опьп kijninde ka-
vajga çава таңылу uzaakka çattыгъзър kojor. Balazъ аштар
ыjlap turarda, enezi kirly kalbak-la syt итър alър, icegeden
çazagan имсезьна итър, баланъп оозына, emzin dep, sugър
veret. Ol имсезьп ici-тъштып kacan-da çиnbas, ajadarda тъштъ
kara tobrak воjorъ, karara verer, icindegi sydi deze асър,

yreliп kalarda, имсъдан саман ыт ытана берер. Ondыj artap, yreliп kалган имсъга katap syt итър, ваяжь balанъ оозъла sugar. Ondыj въçар kursak-la azraza, опь çазап kiceевеze, bala оотъваj kajsyn.

Altaj bolzып, telenet ulus bolzып, ozodon beribicik-bilikti bilvej, karanujga oturgan ulus bolgon. Emdi Sovet-ваşkarudып ijdezi-le bicikke yrenip, karanujdь çajladыр, adaeвөкөniç çапын таштар кerek.



„Кавай-turada“.

Baldardь yyredy аајыпса azraar исирън doktordon ugugar, ol çok bozo, yyredycigeden ugugar. Kolxostып uluzъ baldарын kanajda өskyrip turъ. Olordo jasla, ваг-ва? Опь исьр bilip alьgar.

Dеремне kereginde.

Kar tyzer өjинде tyşpedi. Ҫылкъ maldan bolgoj, ujlar, koj-eckiler-de çalan çerge съсыр, тавына ottop çyrdiler. Өн ыл boldь—dezip, ulus ajdышты.

Bir kyn teneri buluttap, çywyj berdi. Eki kynge сыгара саптыр چадь, yicinci kynde ajazър, soodъ. Tynde sook тъпъдь, çердин ysti tozoң boлър, odor өлөнді тоңыгър saldь. Tozoң boлър, mal چerge түрп съдашpas dep, altaj ulus комъдадь. Tuşkan-la kiziniң kuiscыпън uksan,—къстан қанајър съгатан boлвогож—dep, ajdъzар boldь.

Karlu sook چаман kyn boldь. Ol kyn çurt-sovettiң çиипна çyrgen, Kajvaş ииһ Tran, baza Todomoj ииһ Makъş dep eki kizi өзөк icin өre alър, tyrgen çortър oturgladь. Ol өзөк icinde agas çok چалаң چер. Salkындап چаap turgan karga tumalana-tumalana, sookko tonzo-da, albadanър mendep çortkыlap oturдь. Olordь vygyn enirde Kuladь dep өзөктө çuulgan çon sakър turgan. Olor eky çurt-sovet çиипнда bytken kerekterdi çuulgan çongo doklat edip, ajdър bereten bolgon. Онын исун olor bi mundыj چаман kynde albadanър çortър oturgan ulus bolgon. Çon çuulgan چerge çetkiledi. Aýlga kirdi, çakşylaشتъ, yj kizi belen cajdan urdь.

— Sookko tonnon ulus izy caj iciger—dedi.

— Sler bi mundыj چаман kynde çoldo syreen şыralagan bolorьgar?—dep oturgan çon suradь.

— Çe, bis ekydiң şыralaganъвъс چaan neme emes. Biçы bastra albatыпъп, azragan maldып şыralaарып ajdarga-da bolbos—dep Traң ajittь.

— Оньзь сып, сып—dep ulus oncozь bir yn-le ajdъشتъ.

— Munaң ozo, onon veri 17 çыл boldь. Şak mundыj tozoң çыл bolgon edi, çaskыда mal syreen kыргылан. Çanъs çerde өлгөн maldып segi 15—20-den çadar bolgon. Ol çыл kezik ulustып маң узе kыргылан. Munna çetken kojlu argalu ulustып kojlorь kырыпъ, 20—30-ka tyşken edi—dep, Agъсь өвөгөн kuiscындадь.

— Bu bistin altaj ulustып çуруми, ajdarь çok, ujan boлър çat. Azragan maң kъстып soogъна cine-kyci съдыр kalat.

Ças kelze, kөdyrtke boлър ujadajt. Kөр sabazъ çaskыда kыргыпъ kalat. Tyry artkanъ orto çajga çetre tojыпър albaj, ujdып sydi tyşpej cyret, опын исун altaj ujda syt sraңaj as bolot. Bozuzып-da tojgyzър bolbos uj bar. Өлөп өзөлө, ръзър kadarь-la altaj ujdып sydi soolър kalar. Altaj uj төрт ajga saadьrar. Altaj maldып kыşкь azralь өткө koomoj исун ondyj boлър çat.

Altaj kizi kışkıda voj-da, bala-barkaz-da sookko tonypat. Ici-viigynə sook ədet. Oňqı ucun altaj kiziden çedil aýgylas. Altaj kizi kijimin çunbas. Oňqı ucun oň şaanşayıň wijt ciir.

Kara tobaktu ajlyňq icinde segertkiş dep neme kışrap, kizee baza amyr vegejt. Kışkıda aarcı, kurut çok volola, altaj kizi kursakka-da çetre tojvoj cyrer. Çadın ooru tabylza, altaj ulustan syreen cısgym cıgat. Altaj kizi kacan bir çakşy çyrym körer salym bar-va çok-pa?—dep Maýsk əvəgen ajttı.

— Salym degen neme kajdan kelgen. Salym dep neme çok. Altaj kizi çyrymin ənzidein deze, oňzı vojında. Altaj kizi çyrymin kanaýp ənzider deze? Oňqı ucırı mundıj bolor. Eñ-le ozo altaj ulus vojloqyna çulu şaan tura tudar kerek. Şanşy çerge deremnelep çadar kerek.

Əmələzip mylca tudar kerek. Anajtsa, kizi voj sookko tovbos, bijtke, segertkişke cıdirbes. Çajgıda ələndi kəp eder kerek. Kışkıda maldb ələndəzə, çaskıda kədyrtke bolbos.

Çulu kazagandar tudar kerek. Çulu kazaganda ələndə turgan uj kışkıda-da sytty bolor. Üktü ajgыr, kuça, vuka aldygыr, taldama malyna salza, uktu çakşy mal byder.

Ogorot işteer kerek. Ogorotto çyzyn-çyrr aş salza, ol aş vojına-da, saan ujga-da çemitty azral bolor. Ujga çemitty azral berze, uj kışkıda da, bolzo, syreen sytty bolor.

Cemitty aştyq kezigi ogorotto byder.

Ölordıq adı mundıj bolor:

Svøkłe, calkan, brykve, turneps, kartop.

Baza altaj kizi bicikke kiceenip yyrener kerek. Bicikke yyrenze, uktu mal azraar, aş salar kerekte kizi çakşy ondu işteer.

Bu ajtkan kerekterdin oncozıň şanşkandra işteergé kycıcýdabas, çe kəp ulus əməlikke kirek kerek. Bu munajıyr işteger dep, sovet-başkaru albaty çondı yyredet. Kyçi cıdabas kizl telyge akça alıp, mal alzınp, maşyna alzınp, tura tutsınp dep, kredit akça-da cıgardı. Ozogъ çyrymdi taştaar kerek, deremine tudar kerek. Şanşy çurt tudar kerek. Anajtpas bolzo, ujan çyrymneq ajgыlıp bolbos—dep, Tran ajttı.

— Traqnyň ermek-sözi cıp, cıp—dep, ulus ajdıştı.

— Ol işterdi munan ań kapşagaj eder kerek—dep, ulus çuunda çep bydyrdı.

Kulak-baj-la tartızarъ.

Kulak-bajlar kol-kyci-le çatkandardын өшtyleri, төзелип, өзір турған kolxostordь қаман көріп тұрь. Kulak-bajlардың ijde-kyci kol kyci-le çatkandardь kuldanganында болор. Emdi kol kyci-le çatkandar kolxosko kinerde, olor kulak-bajlardан болыş surap varbas bolgon. Ajdarda kulak-bajlar kizi kycin چip albas boldь. Оның kereginde kulak-bajlar kolxostor тұңыр өспөзин dep, biudaktap, şoktop turat. Kulak-bajlar kolxosko kirip turgan çoktular-la orto çatkandardь— malьgardь, kolxosko kirgelekke, sojorыn соjырь, sadarын sadыр turugaş, onon өскө kolxos slerge bir-de akca вегвес, malьgardь چip salar—dep, ulustь symelep тұрь.

Olordың ondyj төгүндегенине ulus вүтреj, kolxosko kirip turarda, baj kulaktar воjlorь clen болыр kirerge albadanъr тұrь. Çe olor kolxosko kirerge turza-da, сып sanaa-la kirerge turgan emes. Olor kolxostың cleni болыр альр, nalog-akсань as төлөөргө, baza ашь gostüdarstvogo berbeske syme bedrep тұrь. Çe olordың ol қаман symeleri вүтреj barganda, olor kolxostың izine biudak edip, kolxostь şoktop turar. Neniñ ucun deze? Kolxos yrelip turza, coktular-la orto çatkandar kolxos izinin қaranaraňna вүтреj varar, соңында olor bистиң kolbyska kirer dep, syyp turgan. Kulak bajdь uradar kerek.

Komunis-partijanың Tes komitedi nurgulaj kolektiv bydyrip turgan çerlerde kulak bajlардың алдынан klas bolorын çok eder dep, çөр turguskan.

Ol ne degezin, kulak bajlar — kolxostordың өшtyleri болыр çat. Kulak-bajlардың mal-azын, iştener ne var çepselin ajtъr alыр, kolxostorgo berip salar. Bojlorыn deze, өскө çerge çajladыр, curtadar. Nurgulaj kolektivty bolorgo çetkelek çerlerde kulak bajlардың xoajstvozъның өндөлип өзөр çолып çыldырваj tujuktap salgan.

Kulak-bajlардың өштөр turganъ.

Mukişmo dep deremnede kolxos - uluzъ ças өskyrymnin вайрамын өtkyrip turgan. Ol bajramga, koştoj çatkan deremnelerden, көр албаты-сон қуулғыладь. Ol bajramdь тұнаjър өtkyrgilep turgan: kolxos uluzъ ашың salamънаç авьс-ла опың

emegeñin çazap alıp, olordy kycaktaştıra oturguzıp saňıp, abralu arý-beri tartkan. Ekinci abrada baza çazap algan kulak-baj oturgan. Ol kulak kolxos uluzıñ çaman kõrgylep turgan edip, çazagan bolgon. Kolxostordyñ týçp turganý kulak-bajlardyñ tamagına sœök kadalgandyj boldy. Kulak-baj vojy-pý çeezözinen ajgývbaska, kiceenip çat.

Kolxos onojo do bajramdap turarda, çyzyn-çyur komystu ojyp kerp boldy. Gorotton kelgen komystalar başka - başka attu komystarыn ojnor turdy. Ondo sývýský-da, curana-da, əské-de komystar bar boldy. Tribunaas cýsyp oratorlor kuiscyń ajdyp turgyladı. Kolxostyñ predsedateli munajyr ajtý:

— Bisterge kulak-bajlar şogып kerp çettirdi. Izibiste kerp viidak tutaktar bar boldy. Çe ondýj-da bolzo, bis onco viudaktardy çajladyp, kolkozıvysta aajlu-vaştu edip aldývys. Oo yzeri bis kiceenip çyryp, vojvysta rajondo toguzon eki kolxos təzədik. Olordy biriktirele, „Gigant“ dep, çaan kolxos təzədik. Ol Gigant dep kolkozıvaska clen bolep kirgen ulustýn toozý çiirme eki mun kizi bolyp çat. Emdi munajyr arý bis çanp çyrum baştaaşyvys.

Kolxostyñ clenderi predsedatelinin ajtkan sœzin ugup „ura!“ deşklezip kÿjyrdy.

Onoýp turganca,—Larino deremne kyjip çat—dep, kizi kÿjyrdy. Onp ukkan onco ulus tyjmeze bergiledi. Ot cýkkan çerdin ystyn, kara buluttyj ьş byrkej bergen turdy. Çalvýş ot, kérer-ugarga çettirvej, bir turadan baza bir turaa sasylyp kyjip turat. Ol-la tuzýnda salkyp bolyp turgan. Onp icun çaan udabaj, Larino dep deremne bastra kye verdi. Ulustar Larino çaar çygyrip çetkence, odustan azu tura yze kyjip bardy.

— Ot kazý tuştan cýktý?—dep, predsedatel, ondogy ulus-tan surap turdy.

— Deremnenin icşnaq baştap kyjdi, kulaktardyñ turalarý kyjvedi. Ott kulaktar cýgardi—deşkiledi. Enirge çetre ot vezen azýra өreké ulustý turazý çok artystý. Soñnda çargy baştaldy, kulaklar çargy aldynda munajda ajtý.

— Bis kolxostordy kacan-da çaman kéreribis, kacan-da olorgo şok çettireribis—dezip turdy.

Baj-kulaktar çanp Larino dep deremneni өrtəbodi, əské-de deremneler өrtədi.

— Icer-kijeri çok ulus bisten tuura bolgon ucun, bis kakan-da olordy çaman kéreribis — dep kulakтар ajtta.

Ondyj kыльгъ ucun eki kulaktы adar edip, çargъ съgargyladь.

Larino dep deremnenin otko kyjgen uluzъ bajlardaң turazъна konor dep kirbedi.

— Kulak-вајдаң ajъlna kirip kongonco, тьшкать çalaq çerde konogъвъs — dep, çoktular ajdьstъ.

Ot съkkan kyninin erteñgizinde Larino-çоппъң çиupъnda mundyj çep съgardы:— Kulaktardың bistи şoktogoپъna udura bis kolxos воjъp birigip çadъvъs. Azanar çapъs tura tudarъvъs ne-bar mal-azъvъstъ biriktirip çadъvъs. Eskidegi воjъvъstъn tura cedenibisti biriktirip kolxosko bergilep tutъvъs — dep turgъstъ.



— Kulaktar bistи korkudъp bolbos einej — dep, kolxos clenderi ajdьstъ. Otko kyjgen kolxos-clenderine çiugъп-dagъ kolxostor tura beripボльшъ, çurtyпын sovedi eki mun solkovoj akсапъ otko kyjgen uluska kijim ederge berdi. Ural oblastыn çeriniq kol-kyci-le çatkandarъ kulak bajlar-la onojъp tartъzъp, vojlogъпъn kolxoзъn тъңдъp turu.

1. Ajъly-çyrтъ otko kyjgen uluska kemボльшъ etti?

2. Kulak baj-la abystar nenin ucun kolxostъ çaman kөrөdiler?

3. Larino dep deremneni kulaktar nenin ucun otko өrtөdi.

Kolxostъ kulak bajlardaң arulaar kerekke boluzъgar.

Kolxos kanańyň başkarıńpır çat.

Çakşy kolxos bolzo, oňq bastra kereginin başkarıńpır-ta turganlıq çakşy. Kolxostyň kem başkarıń turu? —degezin, kolxostordyň icindegi başkaruzból kolxostyň bastra clenderinin çińipń başkarıńpır çat. Ol çuun kolxostyň içinde kandýj-la kerekti kanajda edip bydyrerin şyrralar. Kolxostyň clenderinin bastra çińipń oňq eň çaan başkaruzból voľpır çat. Ol çuundardyň ortozında kolxostyň ne bar izin başkarızın dep, kolxostyň sovedin tudar. Ol tudup salgan sovet kolxostyň başkarar. Sovetke clen voľpır turar ulustýr çuun syreen ыlgap tudar. Ondýj clenderdi ulustýr ortoznaq eň çakşyzıp, kolxos keregin bilip, başkargadýj ulustan taldap tudar. Tudup salgan sovet vojloqyňpır ortoznaq predsedatel tudar. Predsedatel, çanıbs kolxostyň başkarı izine turar, өskө izine ol turbas.

Çaan kolxostordyň sovediniń ortoznaq prezidium tudar. Ol prezidiumga clen voľpır kirgender kolxostyň bastra izin ыlgap alıp başkarar: biryysi kыra izin başkarza, biryysi mal izin başkarar, өskөleri deze baza başka ișterdi başkarar. Onon өskө, kolxostyň covedinin içinde çyzyn komisijalar tudular. Işti cottop kөrөr komisija — kolxostyň sovedi vojlypıń izin cып çolı-la bydyryp turgan-va, oňq cottop kөrip turatan. Ony kereginde cottoor komisijazyna turar ulustýr iştin aaýıp çart bilip, taskap kalgan, tıplı sagyştu ulustan tudar.

Kolxostyň clen ulustýr ortozında blaş-tartış bag-bolzo oňq epteşirip-çaraştrar komisija kөrip, blaşty toktoňpır turar. Kolxostyň içinde ulustýr ortozında өөн-вөкөн сыkkazын, ol komisija, epteşirer ucurlu. Kolxostyň çadıbzında iş baştaar (proizvodstvennaja) komisija syreen kerekty. Ol komisijada kolxostyň clenderi kolxostyň ne bar izin өre kөdyrer çolınp bedrep şyyzip turar. Ne-le iştı kanajda astamdu, çakşy ișteer, ol şyyltezin, kandýj-da clen ajdypır turar.

Үyredy kereginin komisijazý likpunktar, kыzly tolъktar, klub tөzөөр, onon өskө, mal-aşty kөdyrerine yyrener kruzoktor, өskө-de kruzoktordy tөzөp turar. Onon өskө, çadışty kanajda çarandıratыn kiceep çat. Onon ulam stolovojlар çazap çat, kicinek baldar çadar „jaslja“ tөzөp turat.

Kolxos-icinde çyzyn komisijalar tudarы syreen kerekty voľpır çat, Ol komisijalarda kozo oturyp, kolxos clenderi çy-

zyn iştin aajyna, kolxos sovedinin izine yyrenip, kandyl-la kerekke taskap turar. Ol komisijalar kandyl-la kerekki kəryp, vojloqypç cıgargan şyylte-çəbin kolxostyñ sovedinde turgzár. Komisijalyñ cıgargan şyyltezine sovet çoptenbəzə, ol kerekki bastra kolxostyñ çıspına turgzar.

Çaan kolxosto bastra clenderdin çıspınp ederge kyc vo-lyp çat. Ondyl kolxostordo, kolxostyñ çyzyn velykterinen upolnomocenyj ulus tudar. Ol upolnomocenyj ulustarý sovettin clenderi-le çava çıulyp, kandyl la çaan kerekterdi bydyrip salar.

Kolxostor çaný çurt bydyrip turu. Kolxostyñ clenderi kədyrezi vojloqypç izine boluzyp, mal-aşty çarandýragatyń kiceep juru.

Iştegen iştin kycin kolxos kanajda telep turь.

Bistin kolxostordo onco iş çakşy bydip çat — dep ajdarga bolbos. İş nenin ucun koomoj bołyp turgan deze, kolxostordo iştеп turgan ulustyñ iş-kycinin bodolgozyp aajlu-baştu edip albagan kereginde bołyp çat. İşke turgan kolxoznikter kanca krezi iştеп alganyp kəbizinde bilvej turat. Onyp ucun kezik kolxoznikter ak sagyzla cek çakşy iştеп turat, kezikeri deze iş iştivej, çalkırıp turganyp bar, ulustyñ iştegen izinen vojyna tartyp alyp turar ulus bar, ondyj tırtık sagıştu ulus kulak-bajlardyñ koltyksalarý bolor.

Baza toolu kolxosto iş nenin ucun koomoj deze, tınyň usury munda: kolxostyñ mal-aş izinen astam-kirelteni çartap cıkkın kijninde kirelteni ylezerde, kolxoznik sajyn kanca çaan yly kelerin kolxoznikter bilvej turat. İştegen iştı akcaa bodop turguskanyp bar. Ol baza çaman. Iştı kəp etkenin vodovoj, çakşy bydyrgenin kerekke alvaj, iştep ətkyrgen kyn-nin-le toozyn bodop turatanyp bar. Ol baza çaman. Iştep bydyrer iştin kemçyzin turguspaganyp baza çaman. Bu kerekterdin bazında kəp kolxostordyñ izi өre cıkpaj, koomoj bołyp turat.

SSRSojustyñ Sovetterinin VI-сы çıspı kolxostordo işt zdel'nyj edip salar dep, çəp cıgardy. Ol çəp aajynsa emdi kolxostyñ kobizi vojloqypç ne-le izin zdel'nyj edip saldy.

Kolxostyn kolında ne-le işteer iştin en ozo kemçyzin (nortazyn) turguzbır turat. İşteer iştı — çenil iş, orto iş, uur iş, edip belyktep salgan. Iştı onojo boyp salıp, işterdin vaazyn munajda ezilep salgan: çenil iştı (kыганып, огоротып, отөленин одооры, oo tynej onon өскө iş) bir kyn iş-kyctin yc setvert iş-kycine (trudoden) bodop turar; orto iş (өлөн савағы, кыра syreri, кыра тұрмасы onon-da өскө) bir kynniñ is-kycine bodop turar. Uur iş (aş kezeri, aş sogorы, traktor-la кыга syreri, onon-da өскө) bydyn қарым kynniñ iş-kycine bodop turar. Ne-le iştin kemçyzin munajda turguzbır alıp, оны вөlip salala, kolxoznikterge, emeze kolxoznikterdin brigadaşynda iştedip turat.

Munyп çartы munan bildirer: kolxostyn bir brigadazında 10 kizi. Kolxostyn turguskan kemçyzi аајыса brigada kynine 5 гектар өлөн савағ ucurlu. (Kizi toozynna $\frac{1}{2}$ гектардан) ol brigadada bir kynine 5 гектар өлөнді caap salgan bolzo, оның izin 10 kynniñ 10 kizi-kycine bodop cijip salar. Iştı mergendej istep turala, kynine 10 гектар өлөн caap salgazyn, оны 20 kynniñ iş-kycine bodop salar. Iştı ujan istep turala, bir kynine 4-le гектар caap saalgan bolzo, ondyj is 8 kynniñ is-kycine bodolyp turar.

Kolxostyn icinde ne-le iştı — өлөн kezerin, mal azraarып, кыра syrerin, onon-da өскө iştı kolxoznikter воjloq şyyzip çөptөзип alala, iştin, kemçyzin ezilep salar, onojoz ezilegen kijinde ol ezizinen кываж, istep turar. Kolxostyn çыл ebire, istegen izin kolında iştin knışkezine cijip turar. Çыldың исьнда kolxos bastra азып kolyna kijdirip alıp, kolxostyn kireltezin bodop, cottop alıp, kireleni istegen kynderiniң iç-kycine ylep turar. Kolxos-izin көр istegen kizi onon көр yly alar, as istegen kizi as yly alar.

Kolxostyn ne-le izin onojoz istep turar bolzo, ol tuzında kolxoznikter kanca krezi istegenin bilip turar, istegen ucun kolxostyn kirelteninen alar ylyyn-de, bilip turar. Koomoj istegen kolxoznik kireteden as yly alaryп baza bilip turar. Mundыj bolgozyn, kolxostordo çalku kiziler, kulak bajlardып koltyksyalarы bolgon kiziler çok bolor. Kolxoznikterdin izi çakşы bolor, kolxostyn çөөзөзи көптөп turar, kolxos тъңп turar.

Munajda onco kolxostor işteer ucurlu.

„Көр қақшы іштеп турған кізи көр неме алғар тұрада, ко-
омој іштеп, турған кізи ас неме алғар тұрада“ — деп, VI-сы
Совет-чиүнпүң ажтапаң undubas кerek.

Kolxostordь қаан edip төзөзө, оның қақшы незинде бolor.

Komunis-partijanың Tes Komitedi ook kolxostordь вірік-
тирип, қаан kolxostor төзөор кerek — деп, postanovlenie-bicik
etken.

Қаан kolxostың astam-tuzazъ mundыј bolor:

1. Ook kolxostordo қаан маşыналардың, traktorlordың iş-
teer izi as bolor, оның keregінде ondьj маşынalar kazъ birde
kolxosko astam cettirvej, съсьмdu болып çat. Қаан kolxos-
tordo deze, olordың izi қаан, көр bolordo, olordың astamъ-da
көр bolor. Baştarkъ tuzazъ ol.

2. Ook kolxostor алдынац agronom, instruktor tudarga
kyci çetpes. Қаан kolxostordo deze, bir kanca, agronomdor
іштеп çat. Ekinci tuzazъ ol.

3. Kicinek kolxostor қаан-қаан сылу kazagandardы tudarga
съдап bolbos. Қаан kyclty kolxostor ondьj сылу kazagandardы
tudыр çat. Ondьj kazagandardы agronomпүң ajtakapъ-la tudыр
turat.

Biske bicik-bilik kerek, kul'tura kerek.

Бес қылдың planъ аајынса қаан iş-kerek bydyrerine biske
syreen көр іш eder ulus kerek.

Бес қылдың turkipпa sovet-promышленостың izin kөdyrip,
çarandырагына 34 мұн inzener, 45 мұн texnik kerek bolor.
Mal-aстың izine 25 мұн agronom, 200 мұн traktorsy, 50 мұн
mekanik kerek. Kандыj-da bolzyn, mundыј ulustы yyredip,
belettep salar kerek. Soviet-başkarудың bydyrip turgan ne-le
kereginin izine turar көр мұн toolu ulustы қаан şkoldorgo
ijip, yyredip alarga kerek.

Inzenerlerden, agronomodordon başka қақшы yyrengен,
војьпүң izin biler ismekci-ulus kerek. Kurstarda, ne-le us-

işke yyreder şkolordo bis 5 çyldyñ turkunında başka-başka iş eder 530 mun us işmekci yyredip salar kerek.

Kaan-başkaruzъ albatыпьbicik - bilik bilbes, soksoo edip salgan bolgon. Kaappып mundыj encizi biske çedizip kalagan onып исун çapъ çyrymdi çazaarga kyc boľpъ çat.

Bicik bilbes krestjan-kizi çerin aajlu-baştu edip, ištep bolbos. Bicik bilbes işmekci başka-başka iş eder çaan maşınalardы çakşы başkarıp bolbos.

Sovet-başkarı bicik bilbezin çok ederin тып kiceejt. 1933 çylga sovet-çurtınya işmekcilerden, batraktardan, çoktulardan, orto kuctylerden bicik bilbes bi-de kizi çok bolor.

5 çylga bistin çeri-çurtıvysta kөp çapъ şkol, bicik-kyсыr turalar, kluptar, bibliotekalar byder, çyzyn-çyur kurstar ediler. 1928 çylda biste şkol-kacşyldып toozъ 200 mun bolgon. 5 çыл etken soondo şkol-katçyldып toozъ eki katap artıb bolor. Sovet-şkoldып katçyalarыпь armijazъ albatыпь bicik bilbezin çok eder keregine, kul'turazъn kөdyrer keregine turıp сыкты.

5 çyldyñ turkunında albatыпь bicik - biligin kөdyrerine 15 milijard akca сыgarar etken. Albatыпь bicik-biligi çaan bolgon kijninde, kul'turazъ bijiktegen kijninde, aaj-baş çok arakylajtanь çok bolor, albatыпь sagызып өltyrer koron—kudaj-çapъ çajlap kalar. Aaj-baş çok arakъ içeri kizini su-kadыk çyrerine arşa boľpъ çat. Arakъ icerdип сыдымъ çaan. Çapъla 1928 çyldып turkunında albatыпь arakaa bergen akcasы 700 mun traktor sadыр alaryna çedizer edi.

Başka-başka çandu ulustып ergөөlөrin tudaryna berilgen akçapъ, avystar, kaindar, çarlyktar namalar çigen akçapъ çiup algan bolzo, ol akca kөp çaan-çaan zavottor tudaryna çedip barar edi.

5 Çыл etken soondo fabrik-zavottordып işmekcileri kүnyү 7 castan ištep çadar argalu bolor. Işten boş cèleely tuzъ kөp bolor, bicik, gazet kысыrar, yyrener, argazъ çaan bolor.

5 Çыl etken soondo işmekcilerdin, çoktulardып, orto kuctylerdin çadызь çaranıp kalar. Iştin çalъ bydyn-çapъ katap artıb bolor. İş çok otýrarъ as bolor. 1930 çylda-da iş çok oturgan ulustып toozъ on ylyyniп bir ylyyne astap kalgan.

Ne-le iş-keregibisti plandagan аајыпса bydyrip çадър, bis sotsъal-hozajstvo bydyrerine yzeri војвъстъң bicik-bil-gibisti, kul'turabъstъ bydyrip çadarъвъс.

Kul'troxot.

„Albatъzъ, bicik-bilik bilbes çurta sotsъalizm bydyrip bolbos“ dep, V. I. Lenin ajtkan. Ol ses аајынса sovet-ваçkaru albatъzъnda bicik bilbes kizi çok bolzъn dep, kiceep çat.

Komunis-partijapъn 16 çынъп bastra Sojuzъвъстъң içinde bicik bilbes bir-de kizi çok bolzъn dep, çaan ulustъ-da, baza segis çastan өре baldardъ-da bicikke къjalta çok yyrenzin dep, postanovlenije bicik etken.

Ajdarda 1931 çыlda Sibirdin kyn badъзъпъң çurtъnda (Zapadnyj-Sibirde) 1.200,000 bicik bilbes ulustъ bicikke yuderer ezily etken. Опъп ystyne, bicikti certe bilbes 520,000 ulustъ yyreder ucurlu, kataj ol—1,720,000 kizi boлър çat.

Bu syrekej caan kerekki bydyrip alarga bastra çeribistin kol kyci-le çatkandarъ, gosudarstvovъстъң ucrezdenieleri, organizatsijalarъ syrekej turuzarga, kiceerge kerek.

Ajdarda şkoldo yyrenip turgan baldar, bicik bilbes kizi bistin çeribiste artpazъn dep, bu kerekke, yyredycilerge baştadър syrekej turuzarga, boluzarga kerek. Bistin bicik bilbes çaan ulustan өске şkolgo yyrener çazъnan өdyp kalgan өskyrym baldar var. Ajdarda olordъң bir-de kizi bicikke yyrnvej artыр kalbazъn dep, syrekej kiceerge kerek. Ne-le şkol ondyj baldarañ as salza, 10 bala yyredip salar. Bu ajdylgan аајыпса kerekki edip alzabъs, bis 750,000 bicik biler çанъ ook өskyrym ulus тавагъвъс. Ol tuşta sotsъalizm çyrymdi bydyrip alarga biske çenil bolor.

Bu kerekki baştaarga kändyktirerge udarnyj (mergen iшty) brigadalar tudar kerek. Bu iшti syrekej çakşy bydyrip alar dep, mөrөjlezip turar kerek.

Dogovor-bicik.

Komunis - partija-la Sovet-ваçkaru ne-le iшti kөdyrzin, çарындързън, kändyktirzin dep, bastra Sojuzъвъsta kol-kyci-le çatkandarga късыру ses çarlagan. Опъп kereginde ne-le

ucrezdenje, ne-le şkol, kolxos, tańpan-دا çatkan ulus iștep turgan izin artı̄k-ta, tyrgen-de bydyrerge yzeri bojlorъ mөrejlezip iștep çat.

Ol kъsъru aaýpca bistiň şkol baza bir curt-sovettin şkoł-la mundyj dogovor-bicik etken:

1. Vyredyniň çapı̄s-ta kynin tegin ətkyrvej, ogojťvaaj şkolgo keler.

2. Şkoldo baştaktanbaј, çovoş çyryp, syrekej çakşy kiceep yyrener.

3. Onco yyrenip turgan baldar curt-sovettin, kolxostыn, bicik kъsъrar turanып ne-le izine bolzhar.

4. Bicik bilbes ulus tutak çok bicikke yyrenzin dep, kiceep, ol işke turuzar.

5. Kizi toozna gazet aldyryp, ol gazetti vojь-da kъsъrag, ajyldagъ uluska-da, kolxosko-da kъsъgъr verip turar.

Bu dogovordы şkol kanajda bydyrip çat, onъ şinzilep kerөrgө yc kizi tudup salgan.

Slerdin şkol baza bir şkoldы mөrejlezip ișteerge kъsъgъr alýgar. Kazъ kerekterge mөrejlezötönigerdi azyndыra şyyzip alýgar.

Sotsialis-mөrej.

Bis çurttyvystь sotsialis-çurt edip, çazap turubъs. Sotsialis-çurtty edip alarъ çenil iş emes. Sotsialis çurtty bydyrip alarga bis izibisti kändyktirip turubъs. Kandыj-la izibisti kapşagaj bydyrerge yzeri mөrejlezip, iștep turubъs.

Sovet-çurttyvystьn icinde çyzyn-çyry fabrik-zavottorъvystа iștep turgan kanca miljon ismekciler sotsialis-çurtty kapşagaj bydyrerge kiceep, yzeri mөrej edip, ne-le iştı iștep bydyrip turu.

Mal-aş iștep turgan sovxostor, kolxostor mal-aş izin eре kөdyrerge baza-la mөrejlezip iștep turu.

Sotsialis-çurt çazap turgan izibiste mөrejlezip ișteeri kandыj-da kerekti tyrgen bydyrerinin ijde kyci boľp çat.

Albatыпъп yyredyzin çarandыrarga kiceep, emdi ne var şkoldogъvъs yzeri mөrejlezip iștenip turu.

Slerdiq şkol kazъ şkol-la mөrejlezip turu?

Mөrej iştin otcot-dokladыn uktыgar-ва?

Grupalar, zvenolor mөrejlezip yyrenip turgan-ва?

Aştıq bydyyn çarandırar kerek.

Fabrik-zavottordyň işmekcileri kanca-la kөp maşына, aşalar çer çarandırar tustar, çyzyn-çyyr tovarlar ištep съагарып, типпьң onсоzыпьң vaazып төмөнделіп çадарып kiceep çat. Krestjan-albatыпьң çoktularь-la orto kycyleri deze kыralap salgan aştarynyң tyzымин kanca-la krezi çaan ederin kiceep çadar ucurlu. Kapitalis - oroondordo salgan aştardың tyzyminen bistin çurtıvьстың aş-tyzimi түп koomoj. Bistin salgan aştaryvьстың tyzimi koomoj woýr çadarda, bistin mal-azъвьс çaanabaj, тъльвај turar. Salgan aştıq tyzimi çaan bolzып dep ederin vasymadar kerek. Bistin çurtıvьsta kolxostor bydyrgen kijninde-le aştardың tyzimin çaanadar arga bar bolor. Onып исүн kşlxostor bydyrerin syreen түп kiceer kerek. Çe çanys kolxostordyң-la aştarynyң tyzымин çarandaraь kerek emes, kolxostorgo kirgelek çoktulardың, orto kycylerdin aştarynyң tyzымин çarandıdarып baza kiceep-ok çadar kerek.

Aştıq bydyyn çarandıryp, tyzымин kөdyrer çoldы sovet başkaruzь ajdьp, baştap berip çat. Aştı çarandıryp, onып tyzimin çaanadar kereginde en ozo yren eder aştı sorttop, ыlgap turar kerek, korondu suu-la çunar kerek. Aştı kыraa maşына-la cacar kerek, parlap salgan kыraa mal kавыгър, bastыргас kerek. Кыра çerge kyl çaja cacar kerek, кыра çerdin tovragып çarandırar tustar kozor kerek. Bu mundыj iş-kerekterdi kандыj-da өрөкө аյл bydyrer argazь bar. Çe onы kolxostorgo bydyrip turagъ sranaj epty, çenil bolor. Çoktular-la orto kycyler aştaryп çarandıryp, aş-tyzimin kөdyrerin emelezip, çanys aaj kiceer kerek. Beş çыldып planь aaýынса bistin çurtıvьsta aştıq tyzымин 35 protsentke kөdyrip salar kerek. 1928 сыlda 10 tsentner aş çиup alьp turgan xozajstvo çыл өткөн kijninde 13½ tsentner aş çиup alьp turar. Aştıq tyzымин kөdyrip çaanadarь kolxosto epty, çenil wołog. Onып исүн beş çыldып planь aaýынса kolxostor woýлып aştarynyң tyzimin 60 protsentke çaanadarь salar kerek. Sotsyalizm bydyrer kereginиң vaşсызь—Işmekci-klas woýr cat. Batraktar çoktular, orto çatkandar sotsyalizm bydyrer keregine kitiziп turzып dep, olordы түп kiceep çat.

Moskvanıň 16 çaan fabriktin işmekcileri Srednevolzskij dep oblastын krestjandarъna—çoktularъna-la orto kystylerine mөrejlezergө kъсьru etti. İşmekciler vojlorыпън fabrik-ižin 25 protsentke kedyrip salar, tovardың baazып 7 protsentke tyzyrer boldыlar. Sredne-Volzskij degen oblastын çoktularъ-la orto kystyleri deze kralap, aş salarып kөptөdip, aștyп tyzymin kedyrip salar boldыlar, Sredne-Volzskij oblas војьыпън çalnan Nizine-Volzskij dep oblastь mөrejge kъсьrdь. Bu eki oblas aștarып kanca-la krezi çaan tyzymdy edip kiceep çadar boldыlar. İşmekci ulustъ eecij çoktular-la orto kysty kestjandar-da vojlorыпън xozajstvolorын kedyrip, tъңдар kereginde mөrejlezip turar boldь. Saduga çaraar aștyп kabartoız kolxostor-la sovxostordonq съgar.

Statjalardың вазалыктары.

Сајьда	3	Dneprostroj	56
Сајьдаң еткени	—	Kuznetskstroj	57
Алтын қалан	4	14-сі Октябрға атајып аждар сеzi	58
Үүгөнеге қуулғанъ	5	Oktjabrdың revoljutsijazъ nenі берdi	60
Mjud	6	Oktjabr tuzında Petrogratta ne bolgonъ	61
Kolxostың baldаръ	7	Oktjabrdың revoljutsijazъ İşme- kci-le krestjandarga nenі berdi	63
Boluşканъ	8	Partizan	65
Cat	9	Sakъы	67
Ozogъзь-la emdigizi	11	Altajdың маһ	69
Çer қарандыраръ	13	Maldы kiceeri	70
Baldardың zvenologының іштейтен izi	14	Kolxostың չын kazagалың kanaj da tudar	71
Klever	15	Çылкъ	72
Cerdі kanajda kemçілір	16	İş išteer kizee kandыj at kerek .	74
Agaş ortozънда	17	Uj	75
Ne-le ашъын bytkeni	—	Bistin SSR Sojusta kandыj ujlar tudır çat	76
Boluşсылар	18	Bir ujdan kandыj çerde kanca syt saap алыр çat	78
Kartop	20	Azraldың kemçyzi	79
Maşына-la aş keskeni	21	Maldы azraldarъ	80
Maşына-la çackan ашъын tuzazъ .	24	Uj-maldы ejler azraarъ	—
Aş bydyminiң vaјamъ	25	Kemçyly edip azraar ujda ve- skee salbaj, buttap alarъ	81
Aştyн bydyminiң vaјamън ет- kyerge şkoldың baldarъ ka- najda belettener	26	Sarlık	—
Mal-ашъын vystavkazъ	27	Cocko	82
Kuzuktaganъ	32	Bozu	83
Çыста	34	Tee	86
Кызыlobos	35	Maldы emcizi	87
Çuip алыр turgan ашъ kajda çyrq yzip çat	36	Maldы yje-seeginiң bydyyzi .	89
Kombajn	37	Maldы kыргын оогузынъ şogъ .	92
Suu-teermen	—	Ojrot-oblastың azragan maһынъ toozъ	—
Үyреди çolsыла kudaj çapъ	39	Ajlansык	93
Kys	43	Sap	—
Kyn	—	Agытыр, вегу andagans	94
Traktor	45	Kolkos	95
400 mun traktor кыра išteer .	47	Boјъ-војъвьска kapaјyр вољs сet- tirdibis	96
Kыра salar čerler-le eлөн eder çalandarga ekskursija edip çy- reli	48	Deremnedegi baldardың çy- rum-çadъзъ	98
Plan degeni ne	49		
Magnitti ceneп kөрeri	50		
Kompas	51		
Salkынън аяjn, kycin bileri	52		
Buuđыn ijde-kyci	53		
Tyrgen suuda	54		

Çapıs kizi içün onsoňs turu-	
ştyvß	99
Tarmasъ emegen	101
Kata kolxosko clen bolgoń .	104
Likpunkt	105
Bicik kęsъgar tura	107
Çaş baldardъ seberleeri	109
Deremne kereginde	110
Kulak-baj-la tartızary	113
Kulak-bajlardың eştəp turganъ .	—
Kolxos kanaýp başkaňpır çat .	116
İştegen iştin kycin kolxos ka-	
najda tölөp turъ	117
Kolxostordъ çaan edip təzəze,	
ölyp tuzazъ nezinde bolor . . .	119
Biske bicik-bilik kerek, kul'tu-	
ra kerek	—
Kul'tipoxot	121
Dogovor-bicik	—
Sotsballs-merej	123
Aştyq bydyzzin çarandısar ke-	
rek	123

1348

Алт.
3-ЧИ

Цена 75 коп.
Baazъ акс.
у. 1

512 4



НОВАЯ ШКОЛА -- Комплексная книга для 3-го
года обучения
Составлена Ойротнациздатом
На ойротском языке

НОВАЯ ШКОЛА
Книга для чтения
Составлена Ойротнациздатом

На ойротском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР.
Москва, центр, Никольская, 10.